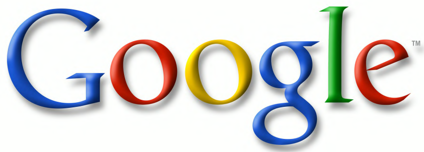

INDIANENSIS UNIVERSITATIS SIGILLUM
MDCCCXX

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FJORTENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1905—1906

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Dines, professor, dr. phil. Kbhvn.
Bertelsen, Henrik, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Bing, Just, stiftsarkivar, dr. phil. Bergen.
Blinkenberg, Chr., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Bøgholm, N., adjunkt. Frederiksborg.
Cortsen, S. P., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Dyrlund, F., dr. phil. Kbhvn.
Gigas, E., dr. phil. Kbhvn.
Hammer-Jensen, Ing., mag. art. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Kjær, Hans, museumsassistent, cand. mag. Kbhvn.
Kragh, Axel, cand. mag. Kbhvn.
Krarup, J., adjunkt. Roskilde.
Mortensen, Karl, adjunkt, dr. phil. Odense.
Nielsen, Julius, adjunkt. Frederiksborg.
Norvin, William, arkivassistent, cand. mag. Odense.
Orluf, Fr., cand. mag. Vejle.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Thulin, Carl, dr. phil. Lund.
Trojel, E., overlærer, dr. phil. Kbhvn.
Weilbach, Fr., adjunkt. Horsens.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Uppsala.

Indhold.

Anmeldelser.

Side

Mindre meddelelser.

Nekrologer.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelser.

S. 103 l. 18—19 udgår: i norsk *lei* led, og.
- 107 udgår sidste punktum af art. *uforbrilled.*

Talordene i Etruskisk.

Af **S. P. Cortsen.**

I «Die wahre und die falsche Methode bei der Entzifferung der etruskischen Inschriften [1] har *Pauli* udtalt, at en Nybehandling af de etruskiske Talord kunde blive nødvendig, saafremt Materialet skulde vokse. Som man ved, har dette i høj Grad været Tilfældet; ogsaa for Talordenes Vedkommende har den sidste Snes Aars vigtige Fund, Blypladen fra Magliano [2], den store Gravskrift fra Capua [3], de af Torp og Herbig publicerede Indskrifter [4] samt særligt Mumiebindet fra Agram [5] beriget vor Viden ganske betydeligt. Siden Pauli i Etr. Forsch. u. St. III gav en sammenhængende, detailleret Bearbejdelse af de etruskiske Talord, har disse vel fra forskellige Sider været Genstand for Behandling (bl. a. af Bugge [6], Lattes [7], Schaefer [8], Skutsch [9], Thomsen [10] og Torp [11]), og nye Hypotheser vedrørende Enernes Rækkefølge har været opstillede; men en Oversigt over vort nuværende Kendskab til de etruskiske Talord med Afvisning af de fejlagtige Anskuelser, Pauli og andre paa flere Punkter har næret, noget, hvortil det fyldige Materiale sætter os i Stand, har hidtil manglet. Anledningen for mig til at forsøge at give en saadan Oversigt har dels været Lysten til at vise specielt Ikke-Etruskologer, at vi nu

---

[1] Altitalische Studien IV, II pag. 107 (1885).

[2] Udgivet f. Eks. i Deecke & Pauli: Etruskische Forschungen und Studien VI p. VI fg.

[3] Bücheler i Rheinisches Museum 1900 p. 1 fg.

[4] Sitzungsberichte der kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften 1904, Heft IV p. 489 fg.

[5] Krall: Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften 1892.

[6] Etr. Forsch. St. IV p. 139 fg. Etruskisch und Armenisch p. 118 fg.

[7] Rendiconti del reale istituto di Lombardo, Serie II vol. XXXII 1899 p. 1357 fg.

[8] Die Plural-Bildung im Etruskischen, Pauli Altitalische Studien III, II p. 1 fg.

[9] Indogermanische Forschungen 1895 p. 255—266.

[10] Oversigt over det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1899 p. 387 fg.

[11] Etruskische Beiträge I p. 64 fg.

virkelig sidder inde med en hel Del positiv Viden om de etruskiske Talord, særligt hvad den formelle Side af dem angaar, dels Trangen til at opponere mod den Rækkefølge af Enerne, der nu almindeligt antages (Torps), men som efter min Mening paa et Par væsentlige Punkter er urigtig.

Paa følgende Steder forekommer der Talord i vore Tekster.

1) De bekendte Terninger Fabr. 2552 (Vulci). Deres Ægthed er ganske uomtvistelig; Tallene staar saaledes overfor hinanden: *śa — ci; maχ — zal; θu—huθ*. Diagrammerne Pauli p. 5 Nr. 1.

2) Fabretti 2104 (Tuscania) *larθi . ceisi . ceises . velus . velisnas . ravnθus . seχ | avils . śas . amce . upleś*. Pauli p. 7 Nr. 8.

3) Fabretti 2119 (Tuscania), korrigeret Primo supplemento p. 113. *vipininas : vel : cla | nte : ultnas : laθal clan | avils XX : tivrs : śas*. Pauli p. 7 Nr. 9. Torp I 69 *altnas*; vel Trykfejl.

4) Corpus inscriptionum Etruscarum 48 (= Fabr. 346).

l (:) titeśi : cale	*śi*
cina : cś : mes	*tleś*
huθ : naper	*lescan*
letem : θui	
araśa : θen	*tma*
se : laei : tre	*cś*
θenśt : me	*uaθa*

Pauli p. 6 Nr. 3.

5) C. i. E. 4538 (Cippus Perusinus) A 14 *v|elθina . hut . naper . penezś|masu*.

6) Torp og Herbig p. 513 Nr. 55 *larisallari|saliśla|θanχvilus|calisnial|clanl avils|huθnars*.

6* Gamurrini Appendice 804, 1. *neteiesuinunehutueluniθmuer*.

Ikke opført hos Pauli. Talordet *hut* synes at forekomme her; dog er det ikke ganske sikkert, da Indskriften ingen Adskillelse har, og Sammenhængen er ganske dunkel.

6** Capua L. 9 efter Torps Læsning II 47: *rac . vanies . huθ . zusle . riθnai*.

Usikkert, da Bücheler læser *rac . vanies .·. fuh .·. zus— leriθnai*.

7) Fabretti Suppl. pr. II 437 (Tarquinii) *larθi einanei . śeθres sec . ramθas|ecnatial . puia . larθl . cuclnies . velθuruśla|avils . huθs . celχls*.

Pauli p. 8 Nr. 12.

8) Fabretti Suppl. sec. 115 (Tarquinii) *larϑ . aoles . clan|avils huϑs . muvalχls . lupu.*

Pauli p. 8 Nr. 18.

9) Agram Mus. VIII 3 *celi* (:) *huϑiś . zaϑrumiś . flerχva . neϑunsl|śucri . ϑezeric . scara . priϑaś.* ??

10) Agram Mus. XI 15 *etnam ais[na]esa iχ huϑiś : zaϑrumiś|flerχve tr[in] neϑunśl . in . ϑunt.*

11) Fabr. 2335 (Tarquinii) *larϑ . arnϑal . plecus : clan : ramϑasc : apatrual : eslz . |zilaχnϑas : avils : ϑuneśi : muvalχls : lupu.*

Pauli p. 9 Nr. 20. Corssen I p. 552: *ϑunssi* . Pauli læser *ϑunesi* . Deecke Forsch. VI p. 9 *ϑunsśi.* Torp I 71: Vielleicht hatte Deecke . . . Recht; sml. dog Pauli: Altitalische Forschungen II 2 (1894) p. 155 . . . das . . . angebliche . . . *ϑunemmuvalχls* . . . existiert nicht, es steht, wie ich nach Papierabklatsch bezeugen kann, vielmehr in der That *ϑuneśi* da, das *-śi* vollkommen deutlich. Ligl. Lattes Wochenschrift für klassische Philologie 1903 Nr. 9 p. 237. Schaefer Alt. St. III 80 *ϑuneśi.*

12) Fabr. Nr. 2057 (Surrina) *av [le · ale] ϑnas [. a]rnϑal cla[n.] ϑanχvilusc . ruvfial . zilaχ[nu] ·* | *spureϑi . apasi . svalas . marunuχva cepen . tenu . eprϑnevc . eslz te[nu]|eprϑneva . eslz.*

Pauli p. 9 Nr. 25.

Pauli supplerer *zilaχ[nuce]*, men hertil synes der ikke Plads. Deecke VI p. 14 *marunuχva cepen*; *c* er i ethvert Tilfælde rigtigt. Deecke *eprϑieva.*

13) Fabretti Nr. 2056 samt Suppl. trz. III 318 (Surrina). *arnϑ . aleϑn|as . ar . clan . ril|XXXVIII . eitva . ta|mera . śarvenas clenar . zal . arce|acnanasa . zilc mar|unuχva . tenϑas . eϑl|matu . manimeri.* Pauli p. 7 Nr. 4, hvor der læses XXXIII, formodentlig Trykfejl, da Fabrettis Tekst tydeligt nok har XXXXIII. Deecke VI p. 15 XXXVIII.

14) Capua L. 24 *tei—zal—rapa—zal-x afunii - i a c x x e*; ligl. *zal* 35.

15) Gamurrini Nr. 658 (Polimartium) *vel : secnes|velus : clan|avils : eslem|[z]aϑrumis.*

Pauli p. 9 Nr. 23; Deecke utvivlsomt rigtigt *eslem* for Gamurrinis *eslen*, *[z]aϑrumis* for *aϑrum* : s.

16) Cippus Perusinus (C. I. E. 4538) A . 15 *naper . śranc . zl ϑii* . C. I. E. *zranc*, vel Trykfejl. Facsimilet viser *ś* (M). Torp II

102 betvivler fuldstændig uden Grund, at der her foreligger et Talord.

17) Agram Mus. XI 8 *peϑereni . eslem . zaϑrum . mur . in . velϑineś|cilϑś . vacl . ara.*

Krall : *mur* (.) *in.* Torp II p. 54 not. 3: Der Punkt nach *mur* ist sicher.

??18) Agram Mus. VI 14 *eslem . zaϑrumiś . acale . tinśin : śarve | luϑti* (.) *raχ.*

19) Agram Mus. X 20 . *zuϑeva . zal | eśic . ci . halχza . ϑu . eśic . zal . mula santic.*

? 20) Agram Mus. XI 12 *eslem . cealχus . etnam . aisna* (.) *cesal | tuχlac . eϑri . suntnam . ceχa.*

21) Agram Mus. XI 17 . *ϑunem [cialχuś et] nam iχ eslem*(.) *cialχuś | vanal.*

22) Fabretti Suppl. pr. Nr. 387 (Vulci) *tute : larϑ : anc farϑnaχe : tute : arnϑals : lupu : avils esals : cezpalχals|haϑlials : ravnϑu : zilχnu : cezpz purtśvana : ϑunz.*

Pauli p. 8 Nr. 17.

23) Fabr. 2055 (Surrina) *aleϑnas . v . v . ϑelu . zilaϑ . parχis| zilaϑ . eterav . clenar . ci . acnanasa|elsśi . zilaχnu . ϑeluśa . ril XXVIIII|papalser . acnanasa . VI . manim . arce . ril LXVII.*

Pauli p. 7 Nr. 5. Behandlet af Bugge Bezzenbergers Beiträge XI 57 fg., Fo. u. St. IV p. 65 . *papalser* for det overleverede *papalsea* utvivlsomt rigtigt . *elsśi* for *vlsśi* sikkert, saal. ogsaa Deecke Fo. u. St. VI p. 15 (Efter Undsets Revision). Maaske med Bugge *ϑelusa* for *celuśa*, som Fabrettis Tekst byder.

24) Fabr. 2340 (Tarquinii) *ramϑa . matulnei . śeχ . marces. matulna[s] . . . .|puiam . amce . seϑres . ceis[in]ies . cisum . tame [ra] . u. . . . .|laf . . . nasc . matulnasc . clalum . ce . . . .s. ci clenar . m . |a . . . avence . lupum . avils [·m]aχs . mealχlsc . eitvapia . me. . . .*

Pauli p. 7 Nr. 6. Bugge Forsch. St. IV 128 har forsøgt at supplere denne Indskr.; paa Grund af de talrige Huller, der gør det umuligt at forstaa Størsteparten af Indskr., betragter jeg Bugges Rekonstruktion som meget usikker. Da der efter Bugge mellem *ce* og *s* næppe er Plads nok til *eisin*, skal der maaske

læses *isin ce[sini]s* med den alm. Kontraktion af dobbelt Vokal til enkelt.

25) Fabr. 2335 d. (Tarquinii) *auicne...veltna:..........* *ture fnesiϑvas|avils cis . muvalχl[sc.]*.

Pauli p. 8 Nr. 19. *muvalχl* . . . skal sikkert suppleres til *muvalχl [sc]* sml. Nr. 24.

26) Mon. Ined. VIII, tab. XXXVI . *ϑui . clϑi . a . utniaϑ . vel veluśa . avils|cis . zaϑrmisc|s e . . . r : auiśa.* Pauli p. 9 Nr. 22, korrigeret efter Torps Meddelelse Chria. Videnskabsselskabets Skrifter 1903 II 4.

27) Cippus Perusinus (C. I. E. 4538) A 22 *hen . naper . ci . cnl . hareutuśe* (eller: *häre utuśe*).

28) Capua 16: *es . ci . tar . tiria—ci . fir . 2 sul . citar : tiria.*

28*) Capua 3 *cim . c . leva . acas-ri. ci = ci + m (= og)?*

29) Fabretti 2071 (Surrina) *larϑ : χurχles : arnϑal (:) χurχles : ϑanχvilusc : cracial|clan : avils : ciemzaϑrms : lupu.*

Pauli p. 9 Nr. 24.

30) Magl. A 5 *mariśl menitla . afrs . ci . alaϑ . χimϑm.*

31) Fabr. 2339 (Tarquinii) *larϑ . ceisinis . velus . clan . cizi . zilaχnce . |meani . municleϑ meϑlm . nupφzi· canϑce calus . . lupu.*

Forlivesis Kopi: *|meϑlum nurϑzi . canϑce . calus . . lupu| meiani . municleϑ.* Maffeis Kopi ogsaa *nurϑzi . nupφzi* som Pauli bemærker, usandsynligt paa Grund af Konsonantsammenstillingen.

Pauli p. 10, Nr. 27. Deecke Forsch. St. VI p. 8 Forlivesis Kopi.

32) Agram Mus. V 17 : *erc . śuϑce . citz . trinum|hetrn . aclχa (.) ais . cemnac . truϑ . traχś . rinuϑ|citz . vacl . nunϑen . ϑesan . tinś . ϑesan|eiseraś . śeuś.*

33) Agram Mus. VII 2 *ceia . hia . etnam . ciz (·) vacl . trin (·) velϑre|male . ceia . hia . etnam . ciz vacl . aisvale|male . ceia . hia . trinϑ . etnam . ciz . ale | male . ceia . hia . etnam . ciz . vacl . vile . vale|staile (·) hia . ciz . lrmϑaśa . sacnitn.*

ᗡ D, som Krall læser udfor *vale*, skyldes sandsynligvis, at Vædsken her er løbet ud, se Lattes: Wochenschrift für kl. Phil. 1904 1 p. 15 Not. 1.

34) Agram Mus. VIII 1 *ϑucte . ciś . śariś . esvita . vacltnam.*

35) Agram Mus. IX γ 2 *ciem . cealχuś . lauχumneti . eisna . ϑaχśein.*

36) Agram. Mus. X 2 *cus peϑereni . ciem . cealχuz . capeni| marem zaχ ame.*

37) Torp II p. 131 (Indskriften læst af Danielsson 1890). *[ec]a . śuϑi ci χici* (eller *ci . χici*) *ϑu|atrenu . |par . prni.*

Sammenstillingen *ci* og *ϑu* styrker Antagelsen af, at der her optræder Talord; absolut sikkert vilde dette være, hvis Punktet efter *ci* er rigtigt.

38) Fabretti 2108 (Tuscania) *vipinans : seϑre . velϑur[us] . meϑlasial : ϑanχvilu : avils : cis : cealχls.* Pauli p. 8 Nr. 13.

20) *ésic . ci* se ovenfor.

39) Magl. A 6 *avilsχ . eca . cepen . tuϑiu . ϑuχ . iχutevr . heśni . |mulveni . eϑ . zuci . am . ars.*

Deecke *tuci.* Torp bemærker til dette Sted I 66: hier ist unstreitig die ganze Stelle vollkommen unverständlich; wir wissen weder . . . noch, ob *ϑuχ* in *ϑu* + *χ* (*χ* = *c*, und) zu zerlegen und mit *iχutevr* zu verbinden sei. *ϑuχ* = *ϑu* + *χ* er dog en ganske naturlig Opfattelse, tilmed da vi ikke kende noget enkelt Ord *ϑuχ*, og *iχuteo* (en Præstetitel) er et Begreb, foran hvilket et Talord udmærket godt kunde passe. Forøvrigt har alle, der har behandlet dette Sted (f. Eks. Bugge og Deecke) været enige i at forstaa *ϑu* som et Talord. II 97 siger Torp selv i Modstrid med I 66: vielleicht: dieses O(pfer) soll geben der erste *cepen* und ein (? *ϑuχ*) *iχutevr* (wohl Priester irgend einer Art) in dem Tempel. Nærmere senere.

40) Capua 18 *laruns . ilucu . ϑuχ : śin tiϑurial.*

41) Capua 26 *ϑuχ χaϑiu : maxxiei : nilaiei. tirtiriiai — fanχ-e-i -pepϑiana|zuceχinilaiei — tur . tae—s . χaϑ.*

Torp II 47 *ϑuχ . laϑi uśiia . zus . ** i.*

42) Fabretti 2335 b (Corneto) *[lari]sal . crespe . ϑanχvilus pumpnal . clan|zilaϑ . . . rasnas . marunuχ| . . . . n zilc . ϑufitenϑas . marunuχ . paχanati . ril . . .* | | | Ikke opført hos Deecke eller Pauli.

At der her foreligger et Talord, er sikkert; saal. ogsaa Skutsch, Deecke VI p. 10 og Bugge Etr. u. Arm. p. 118. Ogsaa Torp antager, at Ordet hører sammen med *ϑu* (I p. 66). Efter *zilaϑ* maa der suppleres *meχl*; sml. Fabr. 2033 bis Ea *meχlum rasneas clevsinslϑ zilaχnuce* og primo suppl. 399 *an : zilaϑ : amce : meχl rasnal.* Derimod er *amce*, som Torp foreslaar, urigtigt,

da *rasna* = etruskisk kun kendes som Adjektiv. Efter *marunuχ* : [*cepe*]; *cepen marunuχva* er en Embedstitel, der forekommer flere Gange, se f. Eks. ovenfor Fabretti 2057... ||| det første Tal maa sikkert være ⱶ = L, det andet X, det tredie X el. V.

43) Magl. B. 4 *tinś . lursϑ . tev|auviϑun|lursϑsal.*

44) Torp og Herbig Nr. 46 p. 510 : *ziltnal|ramϑa|avils* : *ϑu|nem* : *za|ϑrums|arśϑai.*

45) Agram Mus. VI 12 *etnam eisna (·) iχ . flereś . crapśti| ϑunśna . ϑunś . flerś.*

46) Agram Mus. X γ 3 *neri . canva . carsi . putnam . ϑu . calatnam|tei . lena . haustiś.*

For *carsi* skal der sikkert læses *farsi.*

47) Agram. Mus. XII 7 *hursic . caplϑu . ceχam . enac . eisna* . For *capl* vel *cape*, det velkendte Ord *cape*, *capi*, hvis Flertalsform *caper* ogsaa forekommer paa Mumiebindene. Ændringen er grafisk let.

48) Agram Mus. XII 10 *ϑunem . cialχuś . masn unialti* (:) *ursmnal.*

12) *ϑuneśi*, 20) *ϑu*, 21) *ϑunem*, 22) *ϑunz*, 37) *ϑu*.

49) Fabretti 2070 (Surrina) *arnϑ* : *χurcles* : *larϑal* : *clan* : *ramϑas* : *nevtnial* : *zilc* : *parχis* : *amce|marunuχ* : *spurana* : *cepen* : *tenu* : *avils* : *maχs semφalχls lupu.*

Pauli p. 8 Nr. 14.

50) Fabretti Suppl. pr. 388 (Vulci) *tutes . śeϑre . larϑal . clan . pumplialχ . velus . zilaχnuce|zilcti purtśvavcti . lupu|. avils maχs . zaϑrums.*

Pauli p. 9 Nr. 21. Baade Deecke B. B. I og Pauli *zilcti purtśvavcti.* Deecke derimod Etr. Fo. u. St. VI p. 11: Die Zahl XI ist bisher stets als *ti* verlesen, obwohl das deutliche *t* in *tutes* eine andere Form hat. Det sidste Argument for Læsemaaden XI betyder dog intet, se Torp I p. 76. Bugge *zilcti* og *purtśvavcti* Fo. u. St. IV (Forklaringen ganske æventyrlig). Skutsch Indog. Forsch. V 1895 p. 260 *zilc* XI *purtśvavc* XI; i Modstrid hermed Rhein. Mus. 1901 56 B. p. 638 Not. 2. *zilcti purtśvavcti*: Lattes Indog. Anzeiger V 1895 p. 285 og Rendiconti p. 1365 Nr. 120 —*ti* —*ti*, *com'io proposi dietro l'Helbig, unico teste.*

50*) Capua 30 *mac'ril.* Tvivlsomt.

24) *maχs.*

51) Fabretti Nr. 2033 (Volsinii) bis Dc. . *vel . leinies : lar-θial . θura . arnθialum|clan velusum : prumaθś . avils . semφś| lupuce.*

Pauli p. 7 Nr. 10.

52) Monum. Ined. VIII tab. XXXVI (Tarquinii) *arnθ [·] apunas [·] velus : ma|maχ : cezpalχ : avil|svalce. . . .|. . . .| L.*

53) Monum. Ined. VIII tab. XXXVI (Tarquinii) *cezpa. . . . .|. . .|cezpa . . .* 22: *cezpz.*

6) *huθnars.*

54) Agram Mus. VI 9 *zaθrumsne : lusaś . fler hamφisca : θezeri . laivisca* 9 *zaθrumiś* 10 *huθiś : zaθrumiś* 15 *eslem . [z]aθrumis* 17 *eslem . zaθrum* 18 *eslem . zaθrumiś* 26 *cis . zaθrmisc* 29 *ciemzaθrms* 44 *θunem : zaθrums* 50 *maχs . zaθrums.*

55) Fabretti Suppl. sec. II 112 (Tarquinii): *velθur larθal . clan|pumpnal clan . larθial avils . cealχls . lupu.*

Pauli p. 8 Nr. 11.

56) Torp og Herbig Nr. 56 p. 515 L. 2 x x x *lane vel śeθal . acilc .* ↑ . /\ . *celc : ceanuθ : avils.*

7 *huθs . celχls* 20 *eslem cealχus* 21 *θunem [cialχuś] . . . eslem : cialχuś* 35 *ciem . cealχuś* 36 *ciem . cealχuz* 38 *cis . cealχls* 48 *θunem . cialχuś.*

8 *huθs . muvalχls* 11 *θuneśi : muvalχlś* 24 *[m]aχs . me-alχlsc* 25 *cis muvalχl[sc].*

22 *esals : cezpalχals* 52 *maχ . cez palχ.*

49 *maχs semφalχls.*

* * *

Nom. *śa* forekommer paa Terningerne; Gen. *śa-s*, dannet ligesom Gen. af Subst., Adj. og Pron., Nr. 2 og 3 i Forbindelse med *avils*, Gen. af *avil* = Aar.

Parallelt hermed har vi Nom. *huθ* foruden paa Terningerne Nr. 4 og Nr. 6, grafisk varieret *hut* Nr. 5 og 6*; *θ* og *t* ombyttes i etr. ganske almindeligt; saal. ender Lok. snart paa *θi*

(ϑ), snart paa *ti (t)*; *śuϑi* og *suti*, *ϑunt* og *tunt*, *truϑ* og *trut*, *ϑui* og *tui* bruges i Flæng. Som Gen. svarer hertil *huϑs* Nr. 7 og 8; *huϑiś* 9 og *huϑis* 10 maa opfattes som blot grafisk forskellige for *huϑs* (for *s* og *ś*, der veksler ligesaa hyppigt som *ϑ* og *t*, sml. *śec* og *sec*, *śeχ* og *seχ* = Datter, samt Eksemplerne hos Krall Agram Mb.), analogt med *larϑalis* = *larϑals*. Vokalerne i etr. maa i ubetonet Stavelse have være ganske korte og ubestemte, siden vi i de samme Ord (ofte i de samme Tekster) i Indlyd mellem to Konsonanter snart finder Vokaler skrevne snart ingen, medens baade i Ind- og Udlyd forskellige Vokaler veksler.

Vokaludeladelse viser f. Eks.

a { *larϑl* overfor *larϑal*; *harϑna* overfor *farϑana*, *alpan* overfor *alapn* (= Gave) og *alapn* overfor *alpan*, *calti* overfor *celati*, *calti* (= i Cellen), *elχsntre* overfor *ilaχsantre* (= Alexander).

i { *aχle* overfor *aχile* (= Achilles), *vacl* Agram Mb. overfor *vacil* Indskr. fra Capua, *hamφna* overfor *hamφina* (= kampansk).

u { *vinm* Agram Mb. 1 Gang overfor det alm. *vinum*; derimod sammesteds *mlaχ* alm. overfor det 1 Gang optrædende *mulaχ* (= Gave). *penϑna* og *penϑuna*, *ϑuflϑas* og *ϑufulϑaś* (en Gudinde), *clutmsta* og *cluϑumusϑa*, *arnϑ* og *arunϑ*, *turce* og *turuce* (= gav), *petvi* og *petuvi*.

Saaledes maa ogsaa *larϑialisvle* C. I. E. 4116 (Torp II 89: dessen *v* unaufgeklärt ist) forklares som staaende for *larϑialisle* med *v* for *u* som ikke sjældent; identiske er ligeledes *alce* Fabr. 111: *appius|alce* (= Appius gav) og *alice* Bull. 1882 p. 91: *mi atianaia aχapri alice venelisi* (Indskrift paa et Fad), der vel bet. Denne Skaal (*aχapri?* sml. *cape*) gav Atianaia til Veneli.

Eksempler paa Ombytning af Vokaler findes f. Eks.

a og *e* { *aχale* og *aχele*, *calati* = *celati* (i Gravrummet), *afunas* Cip. Perus. B 13 = *afuneś* ibid. A 11, *rasnas* og *raśneś* (Fabr. 2335 b og Cip. Perus.), Gen. af *rasna(ne)* = etruskisk, *afrś* og *efrś* Magl., *caϑra* og *caϑre* Agram Mb. i ganske de samme Forbindelser (*etertic . caϑra* og *etertic . caϑre*), *hilarϑuna* og *hilarϑune* ibid., *tarna* og Gen. *tarnes*, *alfaniśle* C. I. E. 1437 og *larϑialisvle* C. I. E. 4116 i St. for de alm. Dobbeltgen. paa *-sla*, *lautneścle* og *velϑuruscles* overfor *ϑuflϑicla* (Stederne Torp II 90). *zec* vel = *zac (zaχ)* Agram Mb.

ceχe paa den af Torp I pag. 21 anførte Indskr. (Deecke Fo. u. St. VI 53) *śta tχ nu herma tins ceχe* staar ganske som ellers *ceχa* (= votum); Torp tænker ved denne Form paa Dat., men af en saadan Kasus findes der ellers intet Spor.

Paa Grund af denne almindelige Vekslen mellem *a* og *e* stiller jeg mig foreløbig tvivlende overfor Torps Antagelse, at Tilføjelsen af de to Suffixer *na* og *ne* ved Verb. betinger en Betydningsforskel (*na* Præs., *ne* Præter.), og er tilbøjelig til at tro, at f. Eks. *śatene* Cip. Perus. A 19 er identisk med *śatena* B 2.

Aχale og *aχile*, *spurana* og *spurinal* (f. Eks. C. I. E. 3858), *umrana* og *umrinal* (= Umbrenus). } *a* og *i*

Fuflunsal og *fuflunsul* (Gen. af *fufluns* = Bacchus), *puplana* og *pupluna*, *umranasa* og *umruna*, *huzlunia* = *cuizlania*. } *a* og *u*

Cape og *capi* (= Bæger); *elχsantre* og *ilaχsantre*. *velϑur* alm., men *viltur* Indskr. fra Capua, *faśe* og *faśi* (=*faśeis*) Agram Mb., *mi cana* (= dette Billedværk), men *mecana* C. I E. 304 (*mena mecanaçvinia* osv.), *eprϑne* = *eprϑni* (1305). *eϑauśva* = *iϑavusvaka* (Navnet paa en Gudinde, *-ka* er efterhængt Artikel), *clante* og *clanti* (Afledninger af *clan* = Søn, brugte som Egennavne). *Itna* Indskr. fra Capua sikkert = *etnam* Agram Mb. (Offergave), *ϑuruni* Cip. Perus. B 15: *velϑina afuna ϑuruni ein zeri er ϑuruni* vel = *turune* B. 10: *velϑina acilune turune* (= gav el. skal give). } *e* og *i*

Petevi og *petuvi*, *perni* og *purni*, *mulvunike* og *mulvenike*. } *e* og *u*

Ziumiϑe og *zimuϑe* (= Diomedes) . *aisunal* Agram Mb., men *aisinal* Fabr. 2283. } *i* og *u*

Det etr. Gen.-Mærke, som vi efter Subst., der ender paa Konsonant, finder med foregaaende *a*, *e*, *i* og *u*, har vistnok været *s* og *l*, og Vokalen maa betragtes som Udtryk for den Glidelyd, der indsniger sig mellem de to Konsonanter.

Nom. *zal* optræder paa Terningerne samt Nr. 13, 14 og 19; med udskudt Vokal som Følge af tilbagetrukket Accent Nr. 16 i Formen *zl*. Gen. *esals* Nr. 22 med *s* for *z* paa Gr. af det prothetiske *e*, hvorved *z* bliver indlydende. Et lignende *e* viser *eclϑi* overfor *clϑi*, *eluskeś* overfor *lusce* Torp I 59, *eprϑni* over-

for *purϑne* (en Embedstitel), *escuna* Fabr. 2335 overfor *ścuna* C. P. A. 23, ligl. *cn*, *ca* (dem. Pron.) overfor *ecn*, *eca*, Gen. *cs* og *ecs*. *Eslem* er Nom. *zal* med prothetisk *e* og *s* for *z* + Ordet *em*; om hvis Bet. der senere vil blive talt. I *eslz* 11 og 12 foreligger der en adv. Dannelse; allerede Deecke (Bezz. Beitr. I 272) forklarede disse Former paa *zi* og *z* (sml. Gen. *si* og *s*) rigtigt som i Bet. svarende til græsk τετράκις o. s. v. *eslz · zilaχnϑas* er altsaa: havende været *Zilch* — Gange.

Nom. *ci* foreligger foruden paa Terningerne Nr. 20, 23, 24, 27, 28, 30 og 37; Gen. *cis* 25, 26, 34 og 38. *Ciem* 29, 35 og 36; Adv. *cizi* 31, i Formen *ciz* 33 5 Gange, grafisk varieret *citz* 32, hvad der kunde tyde paa en Udtale af *z* som *ts (ds)*; smlgn. dog *aχuvistr* og *akvistr* overfor *aχvizr*.

Nom. *ϑu* foruden paa Terningerne Nr. 20, 37, 39, 40 og 41, de tre sidste Steder i Forb. med den kopulative Partikel *χ (c)*; en anden Form for Nom. er *ϑun* Nr. 43, ligeledes fremgaaende af *ϑunem* 21, 44 og 48 samt af Gen. *ϑuneśi* (for *ϑun — śi* med indskudt Vokal) Nr. 12, af *ϑunśna* og *ϑunś* Nr. 45 og Taladv. *ϑunz* Nr. 22 (*zilχnu* : *ϑunz* = værende *Zilc*: *ϑun* Gange). *ϑun* maa have været den opr. Form for dette Talord; Udeladelse af *n* (*m*) kan paa etr. belægges med mangfoldige Eksempler, der viser, at dette Bogstav maa have været udtalt *n̥*; herpaa tyder ogsaa den ikke sjældne Ombytning af *n* og Vokaler, især *a*. Direkte fremgaar dette af hvad Deecke meddeler Etr. Fo. u. St. VI p. 37 *larϑ titina arnϑalisa*: Das *n* war vom Steinhauer vergessen . . . und ist nachträglich darüber eingehauen. Udeladelsen af et oprindeligt *n* har sejret i Navnet *larϑ* for *larnϑ*, der kun er bevaret et Par Steder (Deecke Fo. u. St. V 46: *larnϑ*, dessen *n* ein kostbarer Rest der alten Form ist), og er almindelig i det andet bekendte Fornavn *arnϑ* og Afledninger, saal. C. I. E. 35, 270, 659 a og 2069 *arϑal* 3866 *arziuś* (3867 *arnziuś*). Ogsaa i adskillige andre Navne udelades *n* af og til; saal. forekommer *cecu* for *cencu*, *acari* for *ancari*, *laφe* for *lamφe*, *pupu* for *pumpu*, *selvaśl* C. I. E. 4446 og *śelansl* 438. *haφnaś* C. I. E. 4461 = det alm. *hamφnaś* (*hamφna* = lat. Campanus; 3389 *lϑ*: *campania*). *maerce* Fabr. 2754 = *mamerce*. C. I. E. 3591 *crusel* for *crunsele*. *Evrφia* = Εὐμόρφια, ikke = Εὔτερπε (saal. Bugge Etr. Fo. u. St. IV p. 15 Not. 2). Agram Mb. III 23 *hantec*, IV 4 *hatec*; parallelt med *ϑun ϑu* er *ein ei* (dem. Pron.); sml. endvidere *zilaχnce*

= *zila(χ)ce*; *nuϑin* Agram Mb. X 9 sikkert = *nunϑen* (sig?); *petna . ama* Agram Mb. X 14 = *penϑna . ama* Cipp. Perus. B 14 (= Stenkrukke); *penϑna* ogsaa C. I. E. 4541 *an . tular . u|flea penϑn|a* og 4540: *suϑiś: eca|penϑuna* (denne stensatte Grav); *nacnva* Fabr. Prim. Suppl. 436 og *nacnvaiasi* ibid. 398 (= *nacnvasi*, Gen.) er identiske med *nacnvani* C. I. E. 1136 og *naχva, naχve* Agram Mb. VI 6; VIII γ 1 samt III 17 (= Grav, Grube; VI 3: og stil Skaalene ned i Graven, idet du indvier [dem som] Gaver til Guderne og Gaver til Dæmonerne?).

Erstatning med Vokaler: *eca* og *ca* = *ecn* og *cn*; *ta* og *ϑa* = *tn* og *ϑn*; C. I E. 2170 *araϑal* = *arnϑal*, *araϑ* = *arnϑ*; *seati* = *senti*; *masn* Agram Mb. X 10 = *masu* Cip. Perus. Der er ingen Anledning til at uniformere Agram Mb., hvor der V 21 ser ud til at staa *aclχa*, medens efter Torp VIII 16 og især X 9 *aclχn* synes sikkert.

Angaaende *ϑufi* Nr. 42 henvises til det følgende.

ϑunśna bestaar af Gen. (eller Nom. med s-Mærke?) af *ϑun* + Suffix *na*. Dette Suffix er velkendt som adjektivdannende, saal. har vi *spurana* af *spur*, By, Stat, *aisna* (*eisna*) = umbr. *esono* guddommelig, hellig af *ais* = Gud; *rasna* = etruskisk; *hamφna*, *umrina* (de to sidste Ord anvendt subst., som nomina propria), *petna* Sten —, hørende til *peϑerini* Agram Mb. (= *pet* + Fl.-Mærket (*e*)*r* + Lok. *ni*). — At *na*-Dannelserne ogsaa kan bruges subst., viser *mutana*, *mutna* = Kiste; *śutna* brugt = *śuϑi*. Ogsaa til Verbalstammer knyttes denne Endelse (ligesom *ne* og *nu*), *śatena*, *turune* osv. Maaske staar *ϑunśna* ganske = *ϑunś*; til Forsvar for en saadan Opfattelse kunde anføres *eprϑni* = *puruϑn* og Agram Mb. VII 7 *śacnitn|an . cilϑ . ceχane . sal . śucivn* osv. sammenlignet med XII 11 *an . śacnicn . cilϑ ceχa . sal . cus* osv. og *marnu*, en Embedstitel = *maru*; men da Sammenhængen paa vedkommende Sted er uforstaaeligt, er det lige saa tænkeligt, at Tilføjelsen af *n* giver Talordet f. Eks. ordinal Betydning.

Nom. *maχ* Terningerne, 50* og 52, Gen. *maχs* 49 og 50.

Af Talord mellem 7 og 10 har vi Gen. *semφś* 51, hvoraf vi kan slutte os til en Nom. *semφ*, der ogsaa fremgaar af Tieren *semφalχls*. Taladv. *cezpz* 32 samt Tieren *cezpalχ* (*cezpalχals*) giver os en anden Ener *cezp*.

Nurϑ og *nar* se under Betydning.

Af Tiere forekommer:

zaϑrum. En saadan Nom.-Form, ikke *zaϑrumi* som af Torp antaget, naar man til ved Sammenligning mellem Gen.

zaϑrumiś 9, 10, 12, 15, 18, 26 (*zaϑrmis*) *zaϑrums* 40, 50 og 54 (*zaϑrumsne* med Suffix som i *ϑunśna*) og 29 (*zaϑrmś*).

zaϑrum hører aabenbart sammen med *zal* og staar altsaa eg. for **zalϑrum*; *l* er forsvundet foran Konsonanten; dette Bogstav maa have haft en blød Klang, da det ofte falder bort i Udlyd og i Indlyd foran Konsonanter, hvor det undertiden ogsaa erstattes med Vokalen *i*, medens det i Forlyd gaar over til *h*.

Et bortfaldet Slutnings-*l* viser f. Eks. *larϑia* Fabr. Prim. Suppl. 305 og *arta* Torp og Herbig Nr. 37 c; *ri* for *ril* (= *ætatis*) C. I. E. 68 *au*: *cneuna* . *s* . *cracnal* . *ri* . *XXXXIII.* Sml. endvidere *can* C. I. E. 321 for *clan*, *vesu* for *velsu*, *matuna* for *matulna*, *hatu* for *haltu*. Gaaet over til Vokal er *l* i *heizumnatial* (C. I. E. 1708: *arnza* : *anie* : *heizumnatial*) overfor *felzumnati* 1709 (*larϑi* : *felzumnati* : *aniesa*); *h* for *l* C. I. E. 535 *vel hetari*, men 534 *vl. heϑari*. 3607 *feϑi* = *heϑi*, men 3606 *leϑi*.

Særlig foran *ϑ* (*t*) svinder *l* alm., saal. C. I. E. 52 a 9 *pultace*, men 12 *putace*; 2115 *veϑura* (= *velϑural*) 405 *veϑuraś* som ikke sjældent i dette Navn.

Nr. 17 *eslem* . *zaϑrum* mangler *s*. Man kunde tænke sig, at dette var motiveret af Stillingen ved en Lokativ *peϑereni*, men dette modbevises ved Nr. 36 *peϑereni* . *ciem* . *cealχuz* . *capeni*. I *zaϑrum* er der herefter bortfaldet et *s*, saal. som dette er blevet almindeligt i Nom., *aule* og *anie* i St. for det opr. *aules* og *anies*; Torp og Herbig Nr. 56 p. 513,2 xxx (= *sta*) *lane* for det alm. *statlanes* (en selvstændig Akkusativform kan ikke paavises); *śuϑi* er bleven den alm. Form for Grav, men en opr. Nom. *śuϑis* har vi C. I. E. 4540: *suϑiś* : *eca*|*penϑuna* osv. (*śuϑis* forstaas af Torp fejlagtigt som Gen.). Ogsaa i Gen. kan en saadan Udeladelse af *s* dokumenteres; saal. har Agram Mb. *flere* i samme Forbindelser som *fleres* (= Statue); sml. f. Eks. IV 14 *trin* . *flere*|*in* . *crapśti* med IV 8 [*trinum f*] *lereś in* : *crapsti* og VIII 14 *trin* . *flere* . *neϑunsl* (indvi til Neptuns Statue) med IX 14 *farϑan* . *fleres* : *neϑun*(*sl*); ligel. IV 20 *sin aiser fase* med V 15 *śin* . *eiser faśeiś*; III 20 *huslne* . *vinum* . *esis esera*: *nuera* og VIII γ 4 *huslne* . *vinum eśi esera* . *nuera*; ogsaa Magl. II A 2 *casϑialϑ*, men 4 *caϑialϑi*.

Til *ci* svarer som Tier *cialχ* (*cealχ*), fremgaaende af *cealχus* Nr. 20 Gen. (eller Nom. med *s*-Mærke?), [*cialχuś*] og *cialχuś* Nr. 21, *cealχuś* 35, *cialχuz* 36 og *cialχuś* 40. Genetiv-

former er ogsaa *celχls* 7 og *cealχls* 38 og 55; Gen. er her udstyret med Dobbeltsuffix ligesom i *larϑals* og *arnϑalisa*, Gen. af *larϑ* og *arnϑ*; netop i Sydetrurien, hvor de fleste Tiere med *ls* hører hjemme, kan disse Dobbeltgen. af Navne særligt paavises (Schäfer), hvad der stærkt taler imod Paulis Antagelse, at *l* skulde være ordenstaldannende. *Um* i *zaϑrum* opfattede han paa samme Maade og antog, at Tieren eg. hed **zaϑr*; men denne konstruerede Form kan ingen Steder paavises, medens *zaϑrum* optræder ikke mindre end 11 Gange. Alle Former af Talord ved *avils* forstaas naturligt som Gen. af Grundtal; en Forb. som *avils śas* [1] med el. uden tilføjet *lupu* (= han døde) er en Art beskrivende Gen., svarende til den navnlig i lat.-etr. Indskr. gængse lat. Betegnelse *annoru(m)* IV (f. Eks. C. I. E. 18 *annor.* LXX, 62 *annoru* XXII, 77 *annorum XLV*, 87 *annorum LXXVII* 3439 *annorum XV* . 3735 *annor VI*). Saaledes synes ogsaa Pauli senere at have opfattet Forholdet, siden han Altit. Stud. II 2 p. 72 oversætter *avils* . *cealχls* . *lupu* : *annorum sexaginta mortuus est.*

Om Suffixet *alχ* yderligere kan opløses (og da sandsynligvis i *al* + *χ*) faar staa hen; i ethvert Tilfælde er det ikke = *a* + *lχ*, som Deecke vilde stille sammen med lithauisk *lika*, se Pauli III p. 37.

Nr. 36 *cealχuz* viser *z* for det alm. *s*; parallelt med *cealχuz cealχus* har vi *zalvi* ved Siden af *śalvi, śaluvi, żauturia* (C.I.E. 4302) overfor *sautri* (4301), *uϑuze* og *uϑuśe* (= Odysseus), *felśnal* og *fiznal*, *falzati* Magl. vel = *falśti* Cip. Perus.

Nr. 7 *celχls* har den velkendte Kontraktion af Dobbeltvokal til enkelt, som kan paavises i en Mængde Ord; et *a* er som her forsvundet i *puil* C. I. E. 15: *mi* : *cana* : *larϑial* [:] *numϑral* : *lauceś* [:] | *puil* og 1119 : *aneś* : *caeś* . *puil* (*puil* Gen. af *puia* = Hustru); ligel. i *fulnai* = *fulni*. *i* er forsvundet i *eϑ* = *eiϑ*; *ceχase* = *ceχasie* (en Præstetitel, omtr. = *flamen*; Torp opfatter urigtigt *ceχase* som Verbalform); *amcie* = *amce* (var), *iucie* = *iuce* (indviede); *tinia* = *tina* (= Juppiter); *u* i *zimuϑe* = *ziumiϑe* (Diomedes), *ϑi* = *ϑui* f. Eks. C. I. E. 2859 *vel titeś* : *urfa* : *ϑi* og flere andre af de hos Torp II p. 77 anførte Steder; *caϑas* Gam. App. 799 (Gudenavn) = *cauϑas* Magl. A 1; *afle* C. I. E. 3914 = *aufle* 3913; *laχumni* 3567 overfor *lauχumes*

[1] At *śa* ved Bøjningen skulde antage kardinal Betydning (Pauli), er ganske usandsynligt.

2386 (*a* derimod forsvundet *luχumni* 3932); ligl. 4790 *latni* for *lautni*, men 4792 *luϑniϑa* for *lauϑniϑa* og 469 *latn*, men 3779 *lutni*. *clepatra* = Κλεόπατρα, *śleparis* = Κλεοπατρίς, *amφare* = Ἀμφιάραος.

muvalχ(ls) 8, 18 og 25 er utvivlsomt samme Tier som *mealχls* 24. *v* bortfalder ikke sjældent, især naar det er intervokalt som her; sml. *caie* = lat. Gavius, *caile* = Gavilus, *flae* = Flavius; *nuvi* og *nui* = Novius; *iϑavus va* — *ka* = *eϑauśva*, *śelvaśl* og *selanśl*, *iśvei* og *iśai* Indskr. fra Cap., *ativu* Fabr. 2169 = *atiu* 1013 (Moder?); *mulveneke* = *mulenike*; *ϑuveś* = *ϑueś*, Stederne Torp I 57; *e* = *u* som i *petevi* = *petuvi*, se ovenfor. *cezpalχ* Nr. 52, det eneste Sted, hvor en Tier optræder i Nom. (*maχ* . *cezpalχ* . *avil* . *svalce* = Han levede — Aar), Gen. med dobbelt Suffix og indskudt Vokal 22 *cezpalχals*.

semφalχ, fremgaaende af *semφalχls* Nr. 49. Forbindelsen mellem Ener og Tier synes at kunne etableres ad 3 Veje, der repræsenteres gennem f. Eks. *huϑiś zaϑrumis*, *cis zaϑrmis-c* og *ϑun-em*: *zaϑrums*, d. v. s. asyndetisk, ved Partiklen *c* (= og) og Ordet *em*, hvis Betydning senere vil blive drøftet. Ved nærmere Betragtning falder dog de to første Udtryk sammen, idet Forb. *huϑiś zaϑrumis* kun tilsyneladende er asyndetisk, i Virkeligheden kopulativ med udeladt Partikel «og»[1]. Ganske analogt med *huϑiś zaϑrumis* for *huϑiś zaϑrumis-c* er Udeladelsen af «og» paa Gravskrifter mellem Angivelsen af Faderens og Moderens Navn; Forb. som *larϑi* . *ceisi* . *ceises* . *velus* . *ravnϑus* . *seχ* Fabr. 2104, *lartiu* . *cucinies* . *larϑal* . *clan* | *larϑial ceinanal* Fabr. Prim. Suppl. 438 og *velϑur* . *partunus* : *larisaliśa* : *clan* : *ramϑas* . *cuclnial* (en Søn af — og —) Terz. Suppl. 367 er lige saa alm. som Forb. med «og». Paa denne Udeladelse af «og» ved forbundne Led kan vi ogsaa hente Eksempler Agram Mb.; sml. saal. VIII 14 *śacnicstreś* . *cilϑs* . *śpureśtres* . *enas* (for disse hellige Boliger og Lande el. l.) og V 3 *śacnicstres* . *cilϑś* . *śpureśtreśc* . | *enas*; IV 6 *śpureri* . *meϑlumeric* . *enaś* (for dette Land og Folk) og V 13 *śacnicleri* . *cilϑl* . *śpureri* . *meϑlumeri*; endelig VIII γ 4 *vinum esi* | *[esera*: *nuera arse]* *faśeic* (gid Vinen i Skaalen og Sonofferet maa afværge den fordærvelige Esera) og III 20 *vinum eśis esera* : *nuera arśe* | *faśei śpureśtres* . *enaś*.

Kun paa de ovenfor anførte Steder er Talords Forekomst

[1] Torps Sammenligning: *viginti duo* og *duo et viginti* er altsaa urigtig.

sikker eller sandsynlig. I en Del andre Tilfælde, hvor man tidligere har formodet Talord, er Tilstedeværelsen af disse tvivlsom eller kan bestemt modbevises. Inden jeg gaar over til Undersøgelsen af Talordenes Betydning, finder jeg det paa sin Plads at begrunde, hvorfor jeg ikke har opereret (eller opererer) med disse af andre antagne Former, og giver i det følgende en Udsigt over de vigtigste af dem. De Tilfælde, hvor man har antagét Talord uden anden Støtte end lydlige Tilknytningspunkter til indogermanske Former, forbigaar jeg helt. — Paa følgende Steder er der formelt intet til Hinder for Antagelsen af Talord:

Gam. App. 912 bis:

ekuϑuϑiialzreχuvazeleśulzipulϑesuva.

Her udskiller Bugge etr. Fo. u. St. IV p. 74 *eśulzi* = *eslzi*. Da Indskr. ingen Ordadskillelse har og den foreløbig er ganske uforstaaelig, har vi ingen Garanti for, at Afskilningen ikke muligvis skal foretages paa en hel anden Maade. *cisum* i den fra Agram Mb. II 6; III 22; IV 3, 16 o. fl. St. velkendte Formel: *cisum pute . tul . ϑansur haϑrϑi repinϑiç* (el. *ϑans . hatec . repinec*) — en enkelt Gang i anden Forb. — opfatter Torp = *cis* + *um* (*um* = og). *cis* er ellers Gen. af *ci*, men da denne Bet. ikke synes at passe, formoder han, at *cisum* er opstaaet af **cizum* («og tre Gange»). Man maa ved Torps Forklaring finde det underligt, at vi aldrig har *cizum*, medens vi konstant finder *ciz*; ligeledes, at *nunϑenϑ* el. *vacl* (efter Torp henholdsvis: «sig» og: «Sætning») aldrig tilføjes ved *cisum*. *Cisum* behøver dog ikke nødvendigvis at sættes i Forbindelse med *ci*, maaske har det lige saa lidt hermed at gøre som paa dansk Tone og Torv med to; det gør snarest Indtryk af at være et Subst. (ogsaa Fab. 2340: *cisum*) med samme Endelse som *vinum*, *meϑlum* og *hetum*.

Ogsaa *elsśi* Fabr. 2055: *elsśi . zilaχnu . ϑeluśa . ril XXVIIII* kunde forsvares som anden Skrivemaade for *eslz*, skønt vi da maatte regne med to Uregelmæssigheder: *s* for *z* og Metathese (til det sidste sml. C. I. E. 219 *ϑana* : *cvelne* og 225 *la* : *cvenle* : *ca*). Angaaende Forstaaelsen af denne Indskr. har der iøvrigt hersket saa megen Uenighed, og særligt *elsśi* har været opfattet saa forskelligt (Thomsen: Gen. af *zal*, Torp ser heri et Ord for ældste Søn), at denne Form foreløbigt maa lades ude af Betragtning.

sal Agram Mb. VII 6:

trinϑaśa . sacnitn | an . cilϑ . ceχane . sal og
XII 12
ϑunem . cialχus . masn . unialti : ursmnal | aϑre . acil . an . śacnicn . cilϑ . ceχa . sal.
stiller Krall sammen med *zal*, vel næppe rigtigt. Thi en Sammenligning mellem de to Steder viser, at *sal* (ogsaa Cap. 23 *es es . sal*) hører til *ceχa*, for hvilket Torp utvivlsomt rigtigt har fundet Bet. votum. Et Talord hertil er vanskeligt at forstaa. Torp opfatter *sal* som Verbum.

Former, der i Udseende afviger fra de tidligere nævnte Typer, bør foreløbigt ikke uden tvingende Grunde regnes til Talordene.

Mest tilbøjelig vilde jeg være til at finde Talord i Forb. *tamera zelarvenas (zelarvenas)* og *śarvenas* (Embedstitler) paa Grund af den umiskendelige Lighed med *zal* og *śa*. Flertalsmærket *r* (smlg. engelsk fours) kunde forsvares ved Sammenligning mellem
C. I. E. 3858 *ve* : *ti* : *petruni* : *ve* : *aneirial* : *spurinal* : *clan* : *veilia* : *clanti* : *arznal* || *tuśurϑi* og C. I. E. 3860 *la . tite . petruni . ve . clantial . fasti . capznei . ve* || *tarχisa . χvestnal . tusurϑir.*

tuśurϑi staar her i første Indskr. ganske = *tusurϑir* i anden. Ordet Ægtefæller har vel eg. heddet *tuśurϑi*, men da det reelt er Flertal, har dettes Mærke -*r* kunnet tilføjes.

Torp udtrykker sig meget bestemt om disse Formers Forb. med *śa* og *zal*, Chria. Videnskabsselsk. Skrifter 1903 II Nr. 4 p. 64: darüber kann kein Zweifel herrschen, dass sie (die Wörter auf *venas*) zusammengesetzt sind, und dass *sa-* und *zelar-* mit den Zahlwörtern *śa* und *zal* in Verbindung stehen. Sml. ogsaa C. I. E. 4116 *zelur* og *tunur*, maaske af *zal* og *tun* (= *ϑun*).

ϑui stiller Krall sammen med *ϑu*, og ogsaa Lattes sætter det i Forb. med Talordet. Dette er absolut urigtigt; *ϑui* er sikkert et Adv. med Bet. her. Særlig hyppigt er dette *ϑui* i Udtrykket *ϑui cesu* = her ligger. Pauli St. III 121 opfattede *ϑui* som: liggende, *cesu* = her; Deecke omvendt *ϑui* = her og *cesu* = liggende. Om Rigtigheden af Deeckes Antagelse, som ogsaa Pauli senere tiltraadte, kan der ikke være Tvivl. *Cesu* har den ægte Participialendelse *u* (sml. *turu*, *mulu* o. l.) og anvendes som Navn, hvortil Bet. «her» daarligt vilde egne sig; ogsaa forekommer *ϑui* alene i Gravindskr., hvor det selvfølgelige «ligger» bedre kan undværes end Adv. her. Eksempler paa Anvendelsen

af *ϑui*, hvoraf Betydningen fremgaar, er f. Eks.: C. I. E. 174 *(l)arϑi . putrnei | ϑui* . 181 *larϑ . vete . arn | ϑalisa . ϑui . lar | ϑ . vete . line* (Larth Vete, Arnths Søn her [ligger]; Larth Vete byggede [Graven]). 193 (operculum ossuarii tofini) *laris . vete . ϑui* . 199 : *[ś]rtznei : ϑui* 467 *lart kaiś ϑui* 1791 *larϑ : auclina* :| *ceśu ϑui.* Yderligere Bevis for *ϑui* = her er Lokativforbindelserne Agram Mb. X γ 5 *napti ϑui* (se senere); VI 3 *turi . ϑui . streteϑ* (her i denne *streta*, Nom. *streta* staar XI γ 4; *face vel* = *faśe*, *faśi*, hvorfor jeg formoder Bet. Sonoffer); 18 *ϑui* : *uceti cepen* og XI γ 3 *vacl . ara . ϑui . useti*; Nom. til dette Ord finder jeg Fabr. 2279 (Indskrift paa et Fad):

[c]aisu tez usi ar[c]e (Caisu lavede — Fad);

endvidere X 3 *neriś . sane : epa : ϑui : neri (epa* = ἴβη) o. fl. St.

ϑunt Agram Mb. I 4, *ϑunt* XI 16 (*flerχve tr[in]neϑunśl . in . ϑunt*), grafisk varieret *tunt* XI γ 2 (*tunt enac etnam*) hører sammen med *ϑun* IV 5, 17.

svec . an . cś . mele . ϑun . mutince, og *ϑuna*, der af Bugge oversættes ved Hus, men maaske, som Forb. *tr[in] neϑunśl . in . ϑunt* (indvi til Neptun —) kunde tale for, maaske snarere (eller ogsaa) betyder Tempel. At *ϑun . mutince* hører sammen, viser XII 3 *ϑunχulem . muϑ . hilarϑune*, længere nede *muϑ . hilarϑuna* og *muϑ | nac : huca . unχva . hetum . hilarϑuna . hilar* er et Ord for Grav sml. XI γ 5 *rasna hilar*, C. I. E. 8866 (Cippus = *tular*) *hilar : hilar . nesl* og Fabr. 1989 : *tular : hilar . tinś.* Den sidste Indskr. maa betyde Tinas Gravsten, *hilarϑuna* altsaa Gravrum, Gravhvælving el. l.

Angaaende *tei* henviser jeg til Torp II 51, hvor Beviset er ført for, at dette Ord i ethvert Fald ikke er Talord.

ϑuni, ϑunχerś, ϑunχulem, ϑunχulϑl o. l. staar i Forbb., hvor Tanken paa Talord paa Forhaand synes udelukket; i nogle af disse Ord formoder jeg Komposita med *ϑun*, Hus, Tempel.

De vigtigste af de hidtil opstillede Hypotheser angaaende Talordenes Betydning:

		1	2	3	4	5	6
1)	Campanari, Fabretti, Deecke (senere)	*maχ*	*ϑu*	*zal*	*huϑ*	*ci*	*śa*
2)	Taylor	*maχ*	*ci*	*zal*	*śa*	*ϑu*	*huϑ*
3)	Deecke (Bezz. Beitr.)	*ϑu*	*ci*	*maχ*	*zal*	*śa*	*huϑ*
4)	Brinton	*maχ*	*ci*	*zal*	*huϑ*	*ϑu*	*śa*

		1	2	3	4	5	6
5) Pauli[1]		*śa*	. *zal*	. *ϑu*	. *huϑ*	. *maχ*	. *ci*
	eller	*maχ*	. *zal*	. *ϑu*	. *huϑ*	. *śa*	. *ci*
6) Skutsch[2]		*maχ*	. *ci*	. *ϑu*	. *huϑ*	. *śa*	. *zal*
7) Thomsen		*śa*	. *ci*	. *zal*	. *maχ*	. *huϑ*	. *ϑu*
						(*ϑu*	. *huϑ*)
8) Torp		*ϑu*	. *zal*	. *ci*	. *śa*	. *maχ*	. *huϑ*

Gaar vi nu over til Undersøgelsen af Talordenes Betydning, ved vi med absolut Sikkerhed, at Bogstavgrupperne paa Terningerne betegne Tal — i den Retning er den andet Steds fra kendte Forbindelse med *avil* = Aar bevisende —, og altsaa svarer til Rækken 1—6. Endvidere er det saa godt som afgjort, at Tallene er kombinerede 1—6; 3—4; 2—5, den Maade, hvorpaa Ordningen almindeligt foretoges (og foretages) eller 1—2; 3—4; 5—6. Begge disse Kombinationer træffe vi nemlig paa de i Etrurien fundne almindelige Terninger; den første er den hyppigste, men den anden er særligt repræsenteret i Sydvestetrurien, hvor Campanaris Terninger hører hjemme, saaledes at Sandsynligheds-procenten for begge Grupperinger paa Forhaand omtrent er den samme. Forøvrigt saa det i nogen Tid ud, som om ikke engang denne Forudsætning stod fast. Pauli meddelte nemlig Altitalische Studien II 2 p. 219 som Korrektion til Etr. Fo. u. St. III p 11 (Antike Würfel mit anderer Anordnung giebt es durchaus nicht) efter Cullin, at der i British Museum fandtes over et Dusin etr. Terninger med afvigende Gruppering. I den Anledning rettede Skutsch (Indog. Forsch. V 1895 p. 265 not.) en Forespørgsel til Assistent Walthers ved den etruskiske Afdeling af British Museum; dennes Svar gik imidlertid ud paa, at ingen af Cullins Terninger med Sikkerhed kunde henføres til Etrurien. Selv om nu virkeligt et Par af disse skulde være etr., er det ganske usandsynligt, at Campanaris to Terninger med samme Kombination skulde tilhøre denne svagt repræsenterede Gruppe og ikke en af de to store Hovedgrupper.

Men gaar man ud fra denne Forudsætning (og hertil synes man nødsaget), maa den af Campanari, Deecke o. a. antagne Rækkefølge *maχ*; *ϑu*; *zal*; *huϑ*; *ci*; *śa* falde; den Lighed, der gennem de besynderligste Vridninger kan skabes mellem denne Række og de tilsvarende indog. Talord, og paa hvis Bekæmpelse

[1] I Etr. Fo. u. St. III betegner han disse Rækker som lige sandsynlige; af Udtalelser i Altit. Stud. fremgaar det, at han senere foretrækker den sidste.

[2] Sml. dog Rhein. Mus. 1901 (56 B.) p. 638 not.

Pauli har anvendt saa mange Sider i sin Talordsafhandling, vil næppe mere kaldt nogen i Marken til Forsvar for denne Ordning. Et yderligere Holdepunkt, hvormed Pauli (med Reservation p. 138: Zwingend ist diese Annahme freilich in keiner Weise) og Skutsch opererer, maa bortfalde. Cippus Perusinus har A L. 5 *hen ṇaper*| XII *velϑinaϑuraś*; L. 14 *municlet* . *masu*|*naper* . *śranc* . *zl*; L. 16 *v*|*elϑina* . *hut naper* og L. 24 *hen naper* . *ci cnl*. Man har heraf villet forme Ligningen *zl* (= *zal*) + *hut* + *ci* = XII. Maaske hører Talordene paa de sidste tre Steder til *naper*[1]; i *śranc* synes at foreligge et Adj. til *śren* (maaske = Billede), Agram Mb. *śrencve*, *śrenχve*; til Adjektivsuffixet *c* sml. *lautnic*, *avilsχ*, *śuϑic*, *eprϑnevc*, *eisnevc* o. l., altsaa omtr. billedprydet; ogsaa Parallellismen *hen naper* XII og *hen* . *naper* . *ci* taler herfor; til *cnl* hører *ci* næppe, da dette ser ud som Gen. (grafisk varieret *canl*) til *cana* (= Kunstværk). Men selv i saa Tilfælde berettiger intet os til at opstille Ligningen, da vi slet intet forstaar af Indskriften (Thomsen); Torps Tydningsforsøg Etr. Beitr. II p. 83 fg. har desværre ikke bragt os mange Skridt nærmere Forstaaelsen.

Problemets Løsning maa søges gennem Bestemmelsen af Talordet for 1. Her kan vi straks udelukke *ci* og *zal*, da de forekommer med Flertalsformen *clenar* af *clan* (Biform *clen?*) = Søn : *clenar* . *zal* Nr. 13 og *clenar* . *ci* 23; saaledes allerede Deecke; ligel. Pauli, Bugge, Torp o. fl. Det samme fremgaar af Tierne *cialχ* (*cealχ*) og *zaϑrum*, der som ovenfor paavist hører sammen med *ci* og *zal*, da 1 naturligvis ingen Tier kan danne. Endvidere forbydes Bet. 1 af Taladv. *cizi* og *eslz* i Forbindelser som 31 *cizi* . *zilaχnce* og 12 *eprϑnevc* . *eslz te [nu]*, (han var Zilc — Gange; valgt til, fungerende som Eprthnevc — Gange) hvor disse Adv. ikke vilde være tilføjede, hvis Meningen var: én Gang.

Heller ikke *huϑ (hut)* kan være = 1 . Agram Mb. X 5 har *napti* . *ϑui* . *lais* . *c̣ḷạ*. Sammenlignes denne Form med det ovenfor nævnte *naper* og *huϑ* : *naper* Nr. 4, samt Fabr. Suppl. Sec. 90 . . . *suśnal*| . . . *naperị* ses Forholdet at være: Lok. Sing. overfor Nom.-Acc. Plur. *napti* svarer til en Nom.-Acc. Sing. **nap* (saal. Torp) eller snarere **nape* (Lok. med elideret *e* som *alm*) paa Grund af den konstant anvendte Form *naper*, i Analogi med *cape* (*capi*) =

[1] Hvad forøvrigt dette Ords Bet. angaar, har der været opstillet forskellige Hypotheser; Bugge oversætter det ved Libation, andre ved Gravnischer eller Flademaal; Forbindelsen med *ϑui* Agram Mb. og Sammenhængen de andre Steder synes at føre i Retning af en Bet. som Beholder, Kande el. l.

κάπις, umbr. *kapi*, Flertal *caper* Agram Mb. VI 6, Indskriften fra Capua 13; 14; 58 (*χaper*). Allerede Deecke og Bugge havde, inden Agram Mb. fandtes, betragtet *naper* som en Flertalsform; *napti* for **naprti* er vel muligt, da *r* ikke helt sjældent udelades, saal. almindeligt i *śeϑre* = Sertorius og i *larϑ*, f. Eks. C. I. E. 552 *laϑl*, 2346 *laϑal*, 3789 *laϑial* og 3798 *laϑi*, men lidet sandsynligt. Forøvrigt har, saavidt mig bekendt, alle Etruskologer været enige i at fraskrive *huϑ* Værdien én.

Angaaende *maχ* har Meningerne derimod været i høj Grad divergerende. Medens Pauli Altit. Stud. III 2 p. 61 udtaler: *maχ*, für welches die Bedeutung «eins» fast so gut wie sicher steht, og i Tilslutning hertil Bugge Etr. und Arm. p. 123: Ich finde es....höchst wahrscheinlich, dass *maχ* eins bedeutet, siger Torp, Skrifter udg. af Videnskabsselskabet i Christiania 1903 II Nr. 4 p. 16: *maχ* bedeutet, wie ich meine bewiesen zu haben....nicht «eins». Til Støtte for *maχ* anfører Pauli Ordet *meϑlum*, *meχlum* (*meχl*), der sikkert betyder Folk (f. Eks. Fabr. 2033 bis Ea *meχlum rasneaś clevsinslϑ zilaχnuce* = Han var Zilath for det etr. Folk i Clusium), men af Pauli opfattes som eg. = *unio*, *unitas*. Saalænge man ikke ad anden Vej kan godtgøre, at *maχ* er = 1, er denne Opfattelses Rigtighed dog højst problematisk; ogsaa maa man finde det paafaldende, at *maχ* altid optræder med Vokalen *a*, medens *meχlum* lige saa konstant viser *e*. Ikke mere Hold er der i Skutschs Ræsonnement Indog. Forsch. V p. 265, der er en videre Udformning af en af Deecke Bezz. Beitr. I p. 265 gjort Iagttagelse. Hvis man nemlig lægger Terningerne saaledes, at *maχ* vender op paa dem begge og staar i samme Skriftretning, vil de korresponderende Flader fremvise samme Tal (skønt ikke overalt i parallel Retning); derimod vil der komme til at staa forskellige Tal paa de til hinanden svarende Sider, hvis *ϑu*, *śa*, *ci*, *zal* eller *huϑ* anbringes paa denne Maade. Heraf drager Skutsch den Slutning, at *maχ* maa være = 1. Iagttagelsen er imidlertid ganske værdiløs for Talbestemmelsen; Beviskraft vilde den kun have, hvis vi forudsatte, at vedkommende Mand (Mænd?), der havde forfærdiget sig disse Terninger, efter at have indføjet én, havde vendt samme Side op paa dem begge, derpaa anbragt samme Tal og saal. fremdeles. Men herom ved vi slet intet; Manglen paa Korrespondens, hvis ét af de andre Tal sættes = 1, forklares let deraf, at enhver af de til 1 stødende Sider lige naturligt kunde anvendes til det næste Tal. Mod *maχ* har Thomsen og Torp gjort gældende, at denne Ener

næppe lader sig skille fra Tieren *muvalχ*, *mealχ*; ogsaa Herbig (Berliner phil. Wochenschrift 7. Februar 1903) finder det mest methodisk foreløbig at stille de to Tal sammen. Han indrømmer dog, at de lydlige Vanskeligheder ikke lader sig overvinde. Nogen tvingende Grund synes der mig ikke at være til at kæde *maχ* sammen med *muvalχ*; nærmere beset indskrænker Ligheden sig til samme Forbogstav (Bugges Formodning, at *maχ* er opstaaet af *muvaχ*, er Fantasteri), og man kunde med lige saa stor Ret bringe *ci* i Forb. med *cezp* eller *śa* med *semφ*. En Ener **meu* (**mev*), som maa formodes udfra *muvalχ*, kan ganske vist ikke bestemt paavises, men dog antages at foreligge i 4 *me||uaϑa*. Heller ikke de af Torp anstillede statistiske Betragtninger er, som han selv indrømmer, fældende for *maχ*. Antage vi en Ener **meu*, maa den, da den ikke forekommer paa Terningerne, mindst være = 7, altsaa *cezp* og *semφ* henholdsvis 8 og 9; sætter vi nu *cezp* som det hyppigst forekommende til 8, vil vi blandt 19, hvis Alder er angivet med Bogstaver, have 4 paa 70 Aar, 3 paa 80 og 1 paa 90 [1]. Antallet af Oldinge er her uforholdsmæssigt stort sammenlignet med Forholdet for de Indskrifters Vedkommende, der har Taltegn i St. for Bogstaver. Ved Undersøgelse af Materialet hos Pauli Etr. Fo. u. St. VII finder vi mellem 110 døde kun 8 — ikke som af Torp angivet 7 — paa 70 Aar og 4 paa 80. Men dette Misforhold er en Følge af, at Antallet af Hyppigheden af Embedsbeklædelsen i meget høj Grad er i den første Klasses Favør.

Endnu et Moment maa her berøres. Fabr. 2339 (Nr. 31) lyder saal. *larϑ . ceisinis . velus . clan . cizi . zilaχnuce|meϑlum nurϑzi . canϑce* o. s. v. *cizi zilaχnuce* betyder: han var Zilc — Gange. Man vil næppe kunne bestride, at *nurϑzi canϑce* er en med *cizi zilaχnuce* analog Forbindelse, da vi ved, at *camϑi* (ogsaa skrevet *canϑe*; til Vekslen mellem *m* og *n* sml. *matam* og *matan*, *manim* og *manince*, *celucn* og *celucum*, *lamφe* og *lanφe*, *amφare* og *anφare*) ligesom *zilχ* betegner en Embedsstilling, uden at vi forøvrigt er i Stand til at afgøre af hvad Art; *camϑi* har vi f. Eks. Fabr. P. S. 438: *camϑi eterau* sml. Fabr. 2055 *zilaϑ eterav*, hvor *eterav* (grafisk varieret *eterau*) er Adj.

[1] Torp mener aldrig at have fundet saa høj en Alder som 90 Aar paa de Indskrifter, hvor Alderen er angivet med Tal; i en lat.-etr. Indskrift omtales dog en Kvinde paa 94 Aar, og i og for sig kunde en Etrusker vel nok blive 90 Aar eller derover, selv om Datidens Hygiejne ikke kunde staa Maal med vor.

(med Suffixet *va* afkortet til *v* ligesom Gen. *sa* > *s*) til *etera*, der betegner en eller anden underordnet Samfundsklasse. *nurϑzi* maa da staa parallelt med *cizi*, d. v. s. der foreligger her en adverbiel Dannelse af et Talord **nurϑ*; den eneste anden Mulighed for Opfattelsen af *nurϑzi*, at dette repræsenterede et eller andet Bynavn, maa bortfalde, da vi i saa Tilfælde maatte vente den alm. Lok.-Endelse *ϑi* (*ϑ*) som i *cleosinslϑ*, *tarχnalϑi* (= Tarquiniis), *velclϑi* (= Vulcis, Bugge), maaske ogsaa *ueiϑi*, (= Vejis) C. I. E. 301 (statua ahenea) : *larce lecne turce fleres uϑurlan ueiϑi* (....gav Statuen til Juturna i Veji?; *uϑurlan* vel Gen. med efterhængt Artikel).

Yderligere Støtte vinder dette Talord **nurϑ*, der antages af Pauli, Bugge og Lattes, hvorimod Torp og Thomsen slet ikke omtaler det, gennem Gam. App. 740: *[a]leϑnas . a . v . zilχ . marunuχva . te....rϑz zince.......rϑz.* I den første Lakune supplerer Deecke *[nϑas h]* og læser *r* som *u*; mere tiltalende er Ændringen *[nu . nu]*, hvorved vi undgaar at røre ved det sikre *r*; *tenu* er et velkendt Part. og *zince* maa her vistnok forstaas = *zilce* (var Zilch; *l* og *n* ombyttes f. Eks. i *mene* = *mele* Agram Mb. *munsle* = *mulsle*). Dette Talord *nurϑ* maa enten have Bet. 9 (Bugge) eller 10 (Lattes og Pauli); men hvis Bugges Værdi er den rigtige, bliver der ikke Plads til en Ener **meu*, da 7—9 saa optages af *cezp*, *semφ* og *nurϑ*. Imidlertid er Bugges 9 sikkert urigtigt, skønt ikke gendrevet af Paulis lidt æventyrlige Forsvar for *nurϑ* = 10 Etr. Fo. u. St. III p. 138.

Paa etr. Indskr. møder vi ofte et Navn, der skrives paa følgende Maade: *mamarce*, *mamerce*, *mamurce* (sjældnere *maerce* og *mamerse*). At der her kun foreligger forskellige Skrivemaader og ikke forskellige Navne, kan lige saa lidt betvivles, som at *perni* og *purni*, *apurϑe* og *aprϑe*, *velχara*, *velχera* og *velχra*, *manarva*, *menerva* og *menrva* er identiske Former. Under hvilken Synsvinkel maa nu denne grafiske Uensartethed ses? Saavidt jeg har kunnet konstatere, kommer Tids- og Stedsforhold ikke i Betragtning; den eneste Forklaring, der synes at kunne strække til, er den, at Vokalen foran *r* i disse (og naturligvis mange andre) Tilfælde har været ganske kort, har mistet sin Klangfarve, og paa Grund af dens vanskeligt bestemmelige Karakter har den da snart ikke faaet Udtryk i Skriftsproget, snart kunnet optræde i forskellige Vokalers Skikkelse. Saaledes har Flertalsendelsen efter min Mening kun været -*r* og Former som *clenar*, *aiser*, *tivr* og *ϑansur* har i Virkeligheden samme Suffix. Om forskellige Deklinationer

kan der næppe være Tale, da vi efter samme foregaaende Konsonant finder snart *e* snart *u* foran *r* (*aiser; ϑansur*) og ofte forskellig Vokal i samme Ord (*aiser* Agram Mb., men *aisaru*, *eśari* o. l.). At den én Gang foretrukne Skrivemaade bibeholdtes indenfor samme Tekst, eller at Sædvane hjemlede en bestemt Vokals Brug i samme ofte anvendte Ord (Agram Mb. altid *aiser*, *eiser*; men *ϑansur*; *clenar* 4 Gange paa Indskr.), er let forstaaeligt.

Ud fra denne Betragtning maa sikkert *ϑansur* i den flere Gange tilbagevendende Formel Agram Mb. *ϑansur . haϑrϑi . repinϑii* identificeres med *tanaśar*, sidste Led i *apastanasar* (eller som Helbig læser *arastanasar* Gam. App. 794) og i *tritanaśa* (første Del *trin* = indvi, giv [Torp]). *tanaśar* = *ϑansur* er som det fremgaar af Gam. Anm. en bestemt Slags Præster. Samme Form er maaske ogsaa *arus* Agram Mb. X 5 og *araś* ibid.; ligeledes *ϑauraś* og *ϑauruś* (Stederne Torp II 109), sikkert *arce* og *erce* = gjorde, *atrś*, *atarś*, *aturś* (Torp I 29) samt *cerur* C. I. E. 4116 og Capuaindskr. 36 og *cerer* i *cererχvar* Agram Mb. VII 10, endelig *zelar* i *zelarvenas* Fabr. 2058, *zelarvenas* Fabr. 2100 og *zelur* C. I. E. 4116 *tunur* : *clutiva* : *zelur*. . . .*r*, der gaar tilbage til en Sing. *zal* sml. *clenar* af *clan*.

Paa samme Maade ligger det nær at bringe *nurϑ* sammen med *nar* i *huϑnars* Nr. 6 (Torp og Herbig p. 513) Ener + Ti, og antage, at i det Øjeblik, *nurϑ* = 10 træder i Forbindelse med Eneren, springer Accenten over paa denne; Vokalen i *nurϑ* mister derved sin Tydelighed, hvorfor den har kunnet gengives ved *a* (svarende til en Udtale *huϑnrs*). At Ti indgaar i Forb. Ener + Ti i en let ændret Form (Bortfald af *ϑ*), har sin Analogi i en Række andre Sprog.

Altsaa: *nurϑ* er det etruskiske Ord for Ti[1], og en Ener **meu* umuliggøres ikke.

Hverken for eller imod *maχ* = 1 kan der saaledes anføres tvingende Grunde; i og for sig at nære Fjendskab til denne Betydning af *maχ*, fordi den tidligere har været taget til Indtægt af de indogermaniserende Etruskologer, er urimeligt.

Mod *śa* indvender Fabretti (Osservazioni paleographice e gram-

[1] Den behageligt indogermansk udseende Form *tesn* (Grote Deecke o. fl.) bortfalder altsaa ligesom Torps *lu*; for intet af disse Ord kan findes nogen Støtte.

maticale. Pr. S. p. 243 Not. 1), at da det staar i Forb. med *avil* ved Aldersangivelse (her Nr. 2), maa det mindst være = 4, eftersom Etruskerne aldrig angav Alderen paa Børn, der var døde under 4 Aar. Denne Paastand, der udelukkende baseredes paa det foreliggende Indskriftmateriale, har Thomsen, der antager *śa* = 1, stillet i den rette Belysning, og ogsaa Torp tager absolut Afstand herfra. Direkte modbevises Fabrettis Anskuelse forøvrigt gennem C. I. E. 109 *ravntza . urinati . ar . ril . II,* hvor man tidligere læste 1 ⊥ (= 49); men til dette Ord oplyses nu: numeri signum in fine est I cum linea fortuita; sml. ogsaa den lat.-etr. Indskrift 116: Flavia C. f. a. III. Lige saa lidt Beviskraft indeholder Paulis Forsøg paa at opfatte den lemniske Form A I 2 *sialψveis* (: *aviz)* og B I 2 *(aviz :) sialψviz* (: *marazm* : *aviz)* som Tieren til *śa* (*aviz* efter Pauli = *avils*). Vort Kendskab til Indholdet af den lemniske Indskr. er altfor ringe til at berettige en saadan Sammenstilling; jeg skal blot anføre, at Torp (Chria. Vid. Selskabets Skrifter II Nr. 4, p. 11 sml. Etr. Beitr. II 136) betragter *aviz* som hørende til etr. *avi*, hvori han ser et Ord for Søn og kalder Paulis Oversættelse annorum quinquaginta eine durchaus falsche. Selv om *sialψ(e)iz* virkeligt var Talord, kunde det lige saa godt sættes i Forb. med etr. *cialχus* (saal. Krall). Betænkeligere kan det ovenfor nævnte *śar* i *tamera śarvenas* synes, der unægteligt ser ud som *śa* + Flertalsmærket *r*. Men Ligningen *śa* = 1, paa hvis Berettigelse Manglen af Tier i vore Tekster selvsagt ikke er noget Bevis, maa absolut opgives af andre Grunde. Nr. 3 *avils XX* : *tivrs* : *śas* er *tivrs śas* Gen. til **tivr śa*. Fra Placentinerbronzen kende vi *tiv* = *luna* (svarende til *usil* = *sol*), Deecke Etr. Fo. IV p. 7; for Opfattelsen af *tivr* (Maaned-[er]) er der da to Muligheder. Enten er *tivr* simpelthen Plur. til *tiv*, dannet paa alm. Vis med *r*, i hvilket Tilfælde man paa etr. vilde have haft samme Ord for Maane og Maaned, hvortil der kan paavises Analogier i adskillige Sprog, indog. og andre; sml. f. Eks. tysk Mond og græsk *μήν*, ligel. ofte i Norsk, Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog, Andet Bind 1891, *máni* 1) Maane 2) Maaned = *mánaðr*, og i serbisk *Popović*: Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache, Pančova 1886: Monat *месец*, Mond *месец*; paa grønlandsk anvendes *kaumat* i begge Bet., Kjer og Rasmussen: Dansk-grønlandsk Ordbog, Kjøbenhavn 1893. Denne Anskuelse nærer Deecke IV p. 42 og Bugge Etr. Fo. u. St. IV p. 90, hvor andre Eksempler paa samme Forhold er fremdragne. Schäfers

Paastand Altit. St. III 2 p. 82: Wir behaupten ...., dass vom natürlichen Standpunkte aus zwei verschiedene Begriffe auch durch verschiedene lautliche Formen bezeichnet werden — holder altsaa ikke Stik. Eller *r* i *tivr* er Afledningsendelse, som antaget af Thomsen, Pauli Etr. Fo. u. St. III p. 91 samt Schäfer Altit. Stud. III 2 p. 81. Et saadant Suffix lader sig ogsaa paavise, skønt temmelig sjældent; sikkre Beviser har vi i *aisaru* af *ais* (*neϑuni* : *aisaru* Fabr. 2345 = Guden Neptun), *capra* af *cape*; maaske ogsaa *putere* af *pute* (= Drikkeskaal?) og *tular* (= *cippus*) af *tul*, *tula*? At *r* bruges baade som Flertalsmærke og Afledningssuffix er parallelt med Anvendelsen af *ϑi* (*ti*) som Lok., men ogsaa som Suffix f. Eks. i *lein-ϑ* (en Dæmon) og *clanti* (*clante*) af *clan*. En Form, der hører sammen med *tiv*, ser Torp i *tiurim*, kendt fra Agram Mb. i Forb. *eϑrse* . *tinśi* . *tiurim* . *avils* . *χiś*; *m* er efter ham den forbindende Partikel, *ri* Kasusendelse til en Nom. **tiu* (I p. 70). Dette er dog højst usikkert, da Formlen foreløbigt er uforstaaelig; derimod foreligger den af Torp antagne Nom. Magl. A 3 *tuϑi* . *tiu*. Uden Betænkning kan denne Form identificeres med Placentinerbronzens *tiv*, da *u* veksler med *v*, f. Eks. *lautni* og *lavtni*, *eterau* og *eterav* (se ovenfor), *aule* og *avle*, *munisuleϑ* Fabr. T. S. 230 og *muniśvleϑ* Fabr. 2058. Men hvad er Bet. af dette *tiu*, Maane- eller Maaned? Maglianoindskr. indeholder Regler for Offre til forskellige Guder, hvis Navne staa i Gen. (som alm. paa etr. med Dativs Betydning); af saadanne nævnes straks i Begyndelsen Cautha (*cauϑas* . *tuϑiu* . *avils* . *LXXX* . *ez* . *χimϑm*), en Solgud; Nom. Acc. *caveϑ* (for *cauϑ*) Agram Mb., *caϑa* Placentinerbronzen; Gen. *caϑas* Gam. App. 799 (med Enkeltvokal for dobbelt), *kauϑas* Not. Scav. 1895 : *eca* : *kauϑas* ‡ *aχuias* ‡ *versie* | *avle numnas turke* (Denne Offerskaal [*versie?*] gav Aule Numnas til Cauϑa —), *caϑs* Torp og Herbig p. 511 Nr. 47 (*statlanes* . *larϑ* . *velus* : *lupu* . *avils* . *XXXΛI* . *paχaϑuras* : *caϑsc* | *lupu* = Larth Statlanes, Vels Søn, død 36 Aar, død som Maro for Pachaϑura og Ca(u)ϑa). *aiseraś* Gen. af *eśira*, *esera*, en Dødsgudinde, *mariśl* af *mariś*, *maris* = lat. Mars, *tins* af *tinia*, *tina* Gen. ogsaa *tinś*, *tinśi*, *tinas* (omtr. = Juppiter), *calus* af *calu* = Orcus. Indskriftens Begyndelse bet. altsaa: Til Cauϑa. I det følgende er *avils*, Gen. af *avil* = Aar, vel kendt; *tuϑiu*, der hører til *avils* — ved Gudenavnene findes der paa Magl. ingen Adj., som naturligt i Følge Sammenhængen — viser Adj.-Suffixet *iu*, der ogsaa kendes fra *larϑiu*, *leϑiu*; *hinϑiu* C. I. E. 4116, sammentrukket *hinϑu* f. Eks. Agram Mb. IV γ 1

: *aisna . hinϑu . vinum* = den til *di manes* indviede Vin sml. *vinum inferium* og XII 7 *enac . eisna . hinϑu . hetum; heliu* Rendiconti 1891 p. 116 : *cure latna heliu* o. s. v., sammentrukket *helu* Cippus Perusinus; *sacniu* Fabr. 2182 *eca . suϑi . larϑal . tarsalus . sacniu* (denne Grav er indviet til Larth Tarsal). Man kunde undre sig over, at Gen.-Mærket mangler ved *tuϑiu*; men i etr. finder vi alm., hvor to Ord skulde staa i Gen., Gen.-Mærket kun føjet til det ene, snart det første, snart det andet; sml. *meχl rasnal, ramϑas mania, meϑlasial ϑanχvilu* o. m. l. *tuϑiu* har vi paa Magl. endnu to Gange, i Forb. med *cepen* A 6 *cepen . tuϑiu . ϑuχ . .iχuteur* samt B 3 *eϑtuϑiunesl*; endvidere med *n* for *u* (sml. ovenfor, særligt Agram Mb. *masn* overfor *masu* Cippus Perusinus) *cepen . tutin* Agram Mb. VII 9, C. I. E. 446 *velias . fanacnal . ϑuflϑaś | alpan . menae . clen . ceχa . tuϑineś . tlenaχeiś* (sml. Fabr. 2599 *fleres tlenaces . cver*); C. I. E. 4196 *velias . auleśi . meteliś . ve . vesial . clenśi|cen fleres . tece . sanśl . tenine . tuϑineś . χisvlicś.* Af de Subst., hvortil *tuϑiu* (*tutin, tuϑin*) paa disse Steder er knyttet, kende vi *neś*, der bet. død el. l. (se nærmere Torp II 18) samt *cepen*, en Embedstitel, som Deecke dristigt opfatter = rex eller dictator; det maa aabenbart bet. en Stilling af sacral Art og sammenstilles med *cupencus*; Servius til Virgils Æneide XII 538 *nec di texere Cupencum*: cupencum Sabinorum lingua sacerdotem vocari; til etr. *e* overfor lat. *o* eller *u* sml. *Velϑurna* = Volturnus, *velclϑi* = Vulcis, *velϑri* = Volaterris. Hvilket Adj. passer nu til Ord med saa forskellig Betydn. som Aar, død, Præst? Utvungent synes «hver, al» at fremgaa af dette første Magl. Sted; man vil her ikke kunne indvende noget mod en Overættelse som Til Cauϑa hvert Aar 80 *ez* (Obj.). Men *tuϑi tiu*, der staar parallelt med *tuϑiu avils* (*tuϑiu—tuϑi* sml. *sacniu sacni*), kan da kun bet. hver Maaned (Til Aisera disse Gaver — — hver Maaned). *Tivr* er altsaa Flertal af *tiv* (*tiu*) Maane, Maaned, og *śa* kan ikke bet. 1.

Det af *ϑu*[1] dannede Adv. *ϑunz* staar Fabr. P. S. p. 837 (Nr. 22) angivende en Embedsbeklædelses Hyppighed; Forbindelsen her forbyder efter Thomsens og Skutschs Mening Betydningen 1. Herimod gør Torp (I p. 66) gældende, at selv om vedkommende Mand kun havde beklædt det nævnte Embede 1 Gang, maatte

---

[1] At *ϑunχulϑl* skulde være den af *ϑu* dannede Tier (Pauli), behøver ikke længere nogen Imødegaaelse.

man finde det i sin Orden, at Taladv. *cezpz* (*zilχnu* : *cezpz*) i det foregaaende havde trukket det andet med sig. Denne Betragtning holder ikke Stik. Man kan ganske roligt regne med, at et Talord, der forekommer paa den ovenfor nævnte Maade, aldrig — ligegyldigt i hvilken Sammenhæng — kan bet. 1; det vil f. Eks. vist falde haardt paa Latin at finde T. Manlius Torquatus consul tertium, P. Decius Mus primum, skønt det første Led her ogsaa er forsynet med Talord. Torp har altsaa ikke Ret, naar han finder: Es heisst natürlicher: «Zilath war er *x* mal, Purtsvana einmal», als etwa «Zilath war er *x* mal, Purtsvana; og hvad skulde være til Hinder for at give Sætningen en anden Form, f. Eks. *purtśvana . tenϑas . zilc . tenϑas . cezpz*, saaledes at man undgik det kedelige 1?

Et lige saa tydeligt Sprog fører Fabr. 2335 b (her Nr. 42): *zilc . ϑufi . tenϑas . ϑufi* maa her nødvendigvis forstaas som Taladv. (Bynavn synes udelukket) paa Gr. af Forbindelsen: valgt til Zilc; saal. ogsaa Deecke Etr. Fo. u. St. VI p. 10 og Bugge Etr. u. Arm. p. 188. At *ϑufi* skulde være = *ϑunz* (Bugge: Etr. Fo. u. St. IV p. 67) finder jeg med Torp højst usandsynligt, da en saadan Lydovergang ellers ikke kan paavises indenfor etr.; derimod ligger det nær at tænke sig en Forskel i Bet. mellem *ϑunz* og *ϑufi* som mellem lat. ter og tertium umbr. *novis* og *novime*. Til noget saadant synes Sammenhængen at berettige. Den første Del af Indskr. bet.: Crespe (= lat. Crispus), en Søn af Laris og Thanchvil Pumpnei, Zilath for det etr. Folk og *cepen marunu* (= Præst ved *maru*-Kollegiet); herpaa gentages *zilc* med Tilføjelsen *ϑufi tenϑas* og en ny Titel *marunuχ . paχanati* (= *maru* for Pacha; *paχanati* = *paχa* + *na* + *ti?*); Indskr. slutter *ril* [LXX]III = 73 Aar gammel. Den sidste Del af Indskr. synes da kun at kunne forstaas som en Angivelse af, hvilke Embeder Crespe sad inde med, da han døde 73 Aar gammel, og omtr. at kunne gengives saaledes: (død) 73 Aar gammel, da han fungerede som Zilath for — Gang og var *maru* for Pacha. At *ϑu* da ikke kan bet. 1, synes indlysende.

Mag. A 6 *χimϑm . avilsχ . eca . cepen . tuϑiu . ϑuχ . iχutevr . heśni . mulveni* synes nogenlunde gennemsigtigt; *χimϑ* bet. Offer, *avilsχ* er Adj. til *avil* og *eca* dem. Pron.; *cepen . tuϑiu* = alle Offerpræsterne, *mulveni* hører til Stammen *mulu* (maaske = *muluni*, *mulune*), *heśni* vel = i Templet; *ϑuχ iχutevr* forstaas alm. som *χ* = «og» samt Talordet *ϑu* i Forb. med Subst. *iχutevr*, en Præstetitel; altsaa: dette aarlige Offer skal alle Offerpræsterne

og — *iχuteυr* give i Templet; omtr. saaledes gengiver ogsaa Torp Stedet II 97, medens han I 66 finder det absolut uforstaaeligt. Naar Torp ikke vil gaa med til $\vartheta u\chi = \vartheta u + \chi$, hvortil Forb. indbyder, er Grunden den, at Sammenhængen i saa Fald er fældende for Torps Ansættelse af *ϑu* = 1. *iχuteυr* ser nemlig afgjort ud som en Plur., Sing. **iχuteυ* er os ganske vist ikke bekendt, men denne Forms Konstruktion er tilladelig, da sidste Led *teυ* kendes fra Magl. B 4 *teυ . auviϑun* og *teυaraϑ* Gam. App. 795 = Præst af en eller anden Art (nærmere Deecke Etr. Fo. u. St. VI p. 46). Første Del *iχu* hører vel sammen med *iucie* Fabr. 2400 d . *ituna . larϑi . marcei . curieas* ⁝ | *cluϑi . iucie .* = Kruset indviede Larthi Marcei til Curia —); sml. umbr. *iuka* = preces, dedicationem vel simile Conway; denne Rod *iuχ* = *wiϑmen* er antaget af Bugge, se Torp II 129.

Endnu en Iagttagelse munder ud i samme Resultat. Fra Agram Mb. kender vi *υacltnam*, *calatnam*, *suntnam* o. l. i Forb. med *etnam* = Offergave. Sammenligner man disse Udtryk med X γ 3 *neri . canυa : farsi : putnam . ϑu .* vil det være vanskeligt at opfatte *ϑu* som 1, da Tilføjelsen af Talordet her ikke er motiveret af nogen Modsætning til andre Tal, og et saadant næppe vilde være anvendt, hvis *putnam* skulde forstaas som én *pute* som Offer. Saaledes ogsaa XII 7 *hursic . capeϑu . ceχam . enac.* Det er karakteristisk, at medens de umbr. Ord for to og tre saa ofte optræde paa tabulae Iguvinae, findes Talordet 1 (*oino*) kun en eneste Gang.

Endelig kan nævnes *tunur* C. I. E. 4116; hvis vi her har Talordet, vil Flertalsendelsen *ur* ogsaa umuliggøre Bet. 1; men dette er usikkert.

Følgen af $\vartheta u > 1$ bliver, at Torps Hypothese vedrørende Bet. af *em* mellem Ener og Tier maa bortfalde. Men dette bliver sikkert ogsaa Resultatet, selv om man vurderer Hypothesen uafhængigt af *ϑu*'s Værdi. Som den udvikles I p. 71 fg., gaar den kort resumeret ud paa følgende. Etr. kender to Maader at forbinde Ener og Tier paa; sml. *cisceal*χ*ls*(*c*) og *ciemceal*χ*ls*. I *cisceal*χ*ls*(*c*) bøjes baade Ener og Tier, i *ciemceal*χ*ls* kun Tieren. Udtrykkene er saa forskellige at en Addition ogsaa i sidste Tilfælde synes udelukket. Multiplicerende, som Pauli en Tid havde antaget, kan *em* ikke være[1].

---

[1] De af Torp anførte Modgrunde er overbevisende; man vilde da have to Ord for 120 og mærkeligt nok ved *em*-Forbindelsen aldrig Ener, skønt dette dog maatte være 9 Gange saa almindeligt som det runde Tal.

Tilbage staar da Subtraktion, som allerede Deecke havde tænkt paa (Bezz. Beitr. I 270), men senere opgivet. Hvis *em* er subtraherende, har Subtraktion vel — Torp kunde have sagt sikkert — været bundet til visse bestemte Tal og ikke kunnet anvendes altid; nu finder vi *em* ved *ϑu*, *ci* og *zal*, der altsaa maa have været de mindste Tal, og da hverken *ci* eller *zal* kan være = 1, maa *ϑu* have denne Værdi. Til Støtte for sin Theori anfører Torp, at Additionsbetegnelsen ved de os bekendte Tiere aldrig gaar ud over 6 —, samt at Subtraktionen i Latin, der er noget for dette indog. Sprog særegent, gennem denne Antagelse kan forklares som et Laan fra Etr., fra hvilke Romerne jo ogsaa synes at have faaet Kalender, Maal og Vægt.

Imidlertid maa jeg slutte mig til Pauli, der i Anledning af Deeckes Subtraktionshypothese uden nærmere Begrundelse Fo. u. St. III 24 udtaler: Das ist mir durchaus unwahrscheinlich. Vi kender en forbindende Partikel, skrevet snart *m*, snart *um*; ser man nu hen til, hvad der ovenfor er udviklet om Vokalforholdene paa etr. i ubet. Stavelse — og en saadan maa Ordet «og» altid komme til at danne — maner det os til den største Forsigtighed med at opstille Ordforskel udelukkende paa Basis af Vokalforskel. Betænker man f. Eks. at *mn*, *men*, *min* og *mun* kun er grafiske Varianter af samme Forb., svarende til lat. *mn*[1], maa et Ord, der kan paavises i Formerne *m* og *um*, principielt ogsaa kunne ventes at antage Formerne *em* og *im*; at vi ikke kan belægge *im* og *em* med Eksempler, maa sikkert tilskrives vort mangelfulde Kendskab til Indholdet af de etr. Tekster. Paa flere Steder synes forøvrigt Partiklen i Formen *em* og *im* at kunne antages; sml. f. Eks. Agram Mb. X 3 *marem zaχ* med *mar* : *zac* Capua 7 (*mar* ogsaa 10); *ϑunχulem* Agram Mb. XII 3 overfor *ϑunχulϑl* C. P.; *caϑnaim* Agram Mb. X 13 overfor *caϑnal* X 16 (Gen. af **caϑna*); særligt C. P. 13 *falaś* . *χiemfuśle* . *velϑina* osv., hvor de to andet Steds fra formelt kendte Ord *χi* og *fusle* ser ud til at være forbundne ved og, samt Not. degli Scavi 1885 p. 511 *mianrϑemlaχsiϑ* (Denne [nl. ejer] *Arnth* og *Laksith??*).

Den af Torp antagne Præposition *de* kan intetsteds paavises; men saa synes det methodisk rigtigere foreløbigt at blive staaende ved den gamle Forklaring (*em* = og), saa meget mere, som *ciemcealχls* o. l. Forb. intet frembyder, der ikke godt kan forstaas paa Grundlag af denne. Naar Partiklen er anbragt mellem

[1] Deecke Fo. u. St. V p. 5.

de to Led og ikke, som alm., bag det sidste, har dette sin Analogi i Forholdet ved den anden forbindende Konjunktion, der i Formen *c*(*χ*) sættes bagefter, men i Formen *ic*(*iχ*)[1] mellem de sammenhørende Ord og f. Eks. Agram Mb. XII 9 *etnam . aisna . iχ . matam*, X 10 *eis . cemnac . iχ . velϑa.* At Eneren ikke bøjes er en Følge af Stillingen af *em*, hvorved det hele smelter sammen til et Kompositum (sml. græsk *τρισκαίδεκα*). Vi finde ikke 7, 8 eller 9 + Tier; men dette kan skyldes en Tilfældighed af lignende Art som den, der har skaffet os *ci* og Tier 6 Gange, men aldrig *śa* og Tier. Det vilde være lige saa uberettiget heraf at drage nogen Slutning som om vi, hvad Materialet lige saa fuldt kunde indbyde til, af, at *em*-Forbindelse kun kan paavises ved de to Tiere *cealχ* og *zaϑrum*, sluttede, at en saadan Forbindelse ikke var mulig ved andre Tiere. Tilfældet maa nødvendigvis her have været paa Spil, da det vel er utænkeligt, at Tallene 7, 8 og 9 ikke skulde findes ved nogen Tier; Torp selv synes at have haft en Følelse heraf (I 72: Selbst wenn für die Zahlen 7, 8 und 9 + Zehner beide Bezeichnungen nebeneinander hergingen).

En statistisk Opgørelse af de alm. Additionsformer og *em*-Forb. viser følgende Forhold:

huϑ	+ Tier	4 Gange				
maχ	+ Tier	4	—			
ci	+ Tier	3	—	*ciem*	og Tier 3	Gange
sal	+ Tier	1	—	*eslem*	og Tier 5	—
ϑun	+ Tier	1	—	*ϑunem*	og Tier 3	—

Altsaa ved 5 Enere 13 Gange alm. Addition, 11 Gange *em* med Tier, et Forhold, der vilde være mærkeligt, hvis *em* betød «fra», da denne Forbindelse dog maatte være ret sjælden, men let forstaaeligt, hvis vi forudsætter *em* = og.

Endelig: Kunde en Adskillelse som *ciem . cealχuś*, *ϑunem : zaϑrum* forstaas, hvis *em* betød fra? Og findes der noget Sprog, hvor Subtraktionen strækker sig over 3 Enere[2]? Paa Grundlag

[1] Jeg ved, at Torp ikke opfatter *iχ* = og, men oversætter det snart ved hvorledes, snart ved ligesom, saa vel som o. l. O g er imidlertid den rigtige Oversættelse; sml. navnlig Agram Mb. *ais . cemnac . iχ . velϑa* (*ais* = Gud *velϑ*[*a*] = Dæmon) overfor *etnam . aisunal . etnam . velϑinal*; *etnam velϑite etnam . aisvale* samt *ϑunem* [*cialχuś et*] *nam iχ eslem . cialχuś* | ?? *vanal*

[2] Korrekturnote. Det sidste Spørgsmaal maa jeg besvare bekræftende; i Jorubasproget betegnes 26 som 30 ÷ 4, 25 som 30 ÷ 5.

af latinsk undetriginta o. l. er det heller ikke nødvendigt at antage *em* = de; Torp selv bemærker, at Sanskrit med *unaviṁśati* viser en Tendens i samme Retning; men ogsaa fra Græsk er den subtraherende Talbetegnelse godt kendt; *ἑνὸς δέοντες εἴκοσι*, *ἑνὸς δέοντες τριάκοντα* findes allerede paa attiske Indskr. fra 5te Aarh. (Meisterhans Grammatik der attischen Inschriften[2] p. 128).

Efter det foregaaende bliver der kun Mulighed for *maχ* = 1 . *zal*, der paa Terningerne staar overfor *maχ*, maa da enten være 2 el. 6. Da dette Tal Nr. 13 staar ved *clenar* (= Sønner; Faderen til disse Sønner er død 43 Aar gammel) og Nr. 11 og 12 ved Embedstitler, kan Valget ikke være tvivlsomt. Ogsaa Betydningen af den til *zal* svarende Tier *zaϑrum* tyder paa Rigtigheden af Ansættelsen to.

For *ci* har vi et Holdepunkt Nr. 32 og 33 (Agram Mb.) hvor det tilsvarende Adv. *ciz* (*citz*) forekommer ikke mindre end 7 Gange. Om Indholdet af Agram Mb. som en Række rituelle Forskrifter er vel alle enige; VI 2 bet. efter min Mening: *ceia hia* (et Udraab); indvi(*trin*) [med dette Udraab] — — Gange *vacl* som Offergave; *velϑre* | *male* . *ceia* . *hia* (nl. sig; ved *velϑre* som i det følgende *aisvale* maa der forstaas forskellige Kategorier af Guder, og *male* er vel et Adj. med Bet. naadig (*vacl* som Offergave — Gange (nl. indvi); men uanset denne Oversættelses Rigtighed viser Sammenhængen, at *ciz* er det Antal Gange, en Offerhandling skal udføres eller en Sætning reciteres. Da nu 3 alle Vegne er det hellige Tal, saal. i romersk, umbrisk — sml. det hyppige *ter* paa tabulae Iguvinae — græsk, persisk, babylonisk og jødisk Religion[1], og der Agram Mb. ikke findes andre Taladv.[2], synes det ikke for dristigt at sætte *ci* = 3.

Vi vinder herved en Betydning, der passer godt paa de Steder, hvor Sammenhængen er forstaaelig; Nr. 31 har *cizi* ved *zilaχnce*, Nr. 23 og 24 *ci* ved *clenar*. *Clenar* . *ci* . *acnanasa* paa Nr. 23 sidste Indskr. overfor *papalser* . *acnanasa* VI, hvor Bugges Tydning af *papalser* = Efterkommere utvivlsomt er rigtig, viser, at *ci* maa være mindre end VI. Lattes ser (klass.-phil. Wochenschrift 1903 p. 237) i XII 10 | | | | | *vacltnam* overfor

[1] Til det sidste sml. Wolff, Danske Bønner for Israeliter, 2den Udgave, Kjøbenhavn 1858, p. 415, 413, 407.

[2] At *mutzi* X 19 skulde være et saadant, som Bugge hos Torp I 101 antager, er ganske usandsynligt; tilmed er Læsemaaden ikke engang sikker (*mutz̈i*).

det almindelige *ciz . vacl* et Bevis for *ci* = 5. Man forstaar imidlertid ikke, hvorfor Talbegrebet denne ene Gang skulde være udtrykt paa en anden Maade end de 7 andre; desuden er ikke alle Stregerne lige høje, der staar |||||, og hermed skal sikkert kun tilkendegives, at Afsnittet er til Ende. Angaaende *cianil* se XIII. Bind p. 113. Forøvrigt har Torp ogsaa anført *ciz* paa Agram Mb. som Forsvar for *ci* = 3. Da 4 efter begge Kombinationer staar overfor 3, maa *śa* have denne Værdi. Nr. 1 skal altsaa oversættes: *Larthi Ceisi*, en Datter (*seχ*) af *vel Ceise* (og) *Ravnthu Velisna*. 4 Aar var hun — (levende?); Nr. 3 *Vel Clante Vipinanas*, en Søn af *Larth Ultna*, 20 Aar, 4 Maaneder. *huϑ og ϑu* maa herefter bet. 6 og 5 eller omvendt; noget Holdepunkt for Bestemmelsen har vi ikke her, jeg skal blot anføre, at Nr. 41 (Capua) ser det ud, som om *ϑu* angiver Tallet paa de i det følgende nævnte Former paa *ei* (Kvindenavne?)[1]. Jeg vilde være meget tilbøjelig til at betragte *huϑ* som 6, *ϑun* som 5.

Rækkefølgen bliver altsaa:

1	2	3	4	5	6
maχ .	*zal* .	*ci* .	*śa* .	*ϑu* .	*huϑ*,

en Ordning, der nærmest slutter sig til Torps (undtagen for *maχ*'s og *ϑu*'s Vedkommende).

Resten af Enerne kan efter Hyppigheden af de tilsvarende Enere ordnes saaledes:

7	8	9
**meu* (4 Gange)	*cerp* (3 Gange)	*semφ* (1 Gang).

Ti = *nurϑ*, *huϑnars* = 16.

For *ceanuϑ* Nr. 56 foreslaar Torp Bet. 18 (3 × 6), maaske rigtigt (Torp og Herbig p. 516).

Af Tiere maa *cialχ* sættes til 30; af de to Mænd, der er døde i den Alder (Nr. 38 *cis . cealχlsc* = 33, Nr. 55 *avils . cealχls* = 30), har ingen beklædt noget Embede; i de Indskr.,

[1] Til Støtte for *ϑu* = to har Lattes o. a. anført *tuśurϑir* (= Ægtefælle) overfor *śurϑi* (Bet. ubekendt). Hvad den første Del af Sammensætningen her er, kan vi ikke vide, jeg formoder *ϑun*, *tun* (= Hus); angaaende endnu usandsynligere Formodninger, at *ϑu* skulde være = to i *ϑuluter*, *ϑunśus tuχulχa* o. l. henviser jeg til Torp I 67.

hvor Alderen er angivet med Bogstaver, er den laveste Alder for en Embedsbeklædelse 36 Aar.

Vanskeligere at bestemme er *zaϑrum* paa Grund af den afvigende Endelse, i hvilken man snart har set et Ord for 10, snart for 20. Idet man Nr. 50 tidligere læste *zilc XI purtśvavc XI lupu*, maatte man naturligt betragte *zaϑrum* som et højt Tal (Skutsch og Thomsen = 60); men denne Læsemaade er urigtig, sml. XIII. Bind p. 111. Ved den af Lattes og Torp fremdragne Parallel Fabr. 2100 *eprϑnevc . t macstrevc . t ṃ . . .*, forsvares Læsemaaden *zilcti purtśvavcti* ikke; thi paa disse Steder er *t* skilt fra de paa *vc* endende Titler og at forstaa som Afkortelse for *tenu*, *tenϑas*; heller ikke er det sandsynligt, som Torp I p. 76 formoder, at *ti* skulde være Lokativsuffix. *zilcti* og *purtśvavcti* er Videredannelse med det i Navnesystemet velkendte Suffix *ti*, *ϑi*, der ikke nuancerer Betydningen.

Torp sætter *zaϑrum* = 20, mest vel for at kunne opfatte Talordene Agram Mb. som Maanedsdatoer. Ud fra Nr. 50, hvorefter den Døde har beklædt to Embeder (sml. XIII. Bind p. 111), er denne Ansættelse vistnok for lav, 40 er sandsynligere; Nr. 15, død *eslem* [*z*]*aϑrumis*, og Nr. 19, død *ci emzaϑrums* Aar gammel, har ingen Embedstitler. I et Par Tilfælde har vi Afbildninger ved Angivelse af en Levealder paa *zaϑrum* (+ Ener) Aar; hvor lidt man kan slutte heraf, har jeg omtalt p. 110; sml. yderligere Pauli Altit. St. III, I p. 63. Den afvigende Endelse *ϑrum* vilde forøvrigt snarest tyde paa Bet. 20.

Dantes Matelda.

Af **Just Bing.**

Dante er vandret gjennem flammerne, som skiller ham fra Beatrice. Snart skal han møde hende; han er sovnet ind paa et trin i den klippestige, der fører op til skjærsildbjergets top, hvor det jordiske paradis er. I drømme ser han en kvinde, som plukker blomster paa en eng. Jeg heder Lea — siger hun — plukker blomster til en krans at smykke mig med for mit speil; min søster Rachel sidder altid foran sit speil og taus besknuende sig fryder

At se sig selv i øiet hende trøster;
jeg heller med min haand en krans mig binder
at handle min, at skue hendes lyst er.

Og da han er vaagnet op og vandret ind i paradislunden, ser han hinsides en klar bæk virkelig en ensom kvinde, der syngende plukker blomster og binder dem i en urtekost. Han beder hende komme nærmere, hun minder ham om Proserpina paa engen, da hun blev røvet.

Som naar en kvinde dreier sig i dansen
og synes fod knap foran fod at sætte,
mens henad jord hun svæver uden stansen:
Saa vendte hun sig om og kom med lette
fjed, lig en mø, der bly sit øie sænkte,
hen mod mig paa den blomstergule slette.

Man skulde sige det var en af Botticellis nymfer! Hun smiled sødere end Venus, da Amor rettede pilen mod sin mor, mens hun stadig bliver ved at synge. Dante higer over til hende, men vover ikke af sig selv at overskride bækken. Hun siger da: I undrer Eder over at jeg ler her i menneskeslegtens første rede. Men salmen Delectasti kan give lys og sprede taagen fra Eders forstand. Hun forklarer ham saa paa hans spørgsmaal dette jordiske paradis — at træernes kroner suser evig ved himlenes omdreining, at han maa drikke af begge bække, han ser — Lethe, der sletter ud mindet om synd, Evnoe, der frisker op hver

god gjerning. Og af sig selv forklarer hun, at det er den guldalder, oldtidens digtere drømte om paa Parnas.

Saa følger synet af det store optog, i hvis skikkelser Dante har inkarneret hele kristendommen, og derefter hans storartede skildring af mødet med Beatrice, hendes anklage og hans bekjendelse. Og Beatrice straaler i ny herlighed, saa Dante ved synet føler sin anger over at have sveget hende saa bittert at han besvimer. Da staar den mø han mødte alene, over ham og siger: Hold i mig! Og hun drager ham ned i Lethes vand til halsen, medens hun selv svæver over som en væverskytte, hun trækker ham ind i de 4 purpurklædte kvinders (de verdslige dyders) kreds og de danser omkring ham og synger:

Her er vi nymfer og histoppe stjerner;
før Beatrice steg fra himlens bue
til jord, blev vi bestemt til hendes terner.
Vi føre dig til hendes øines lue.

Men først maa hans syn skjærpes af de tre, som ser dybere: de tre theologiske dyder. Saa drager hele det store optog afsted — efter dem vognen (Kirken) trukket af griffen (Kristus) — ved dens venstre hjul gaar Dante, Statius, den — som Dante mente — kristne oldtidsdigter, ført af den fagre mø, og vognen forvandles for Dantes øine, — det er et apokalyptisk syn, der aabenbarer kirkens forfald ved det vanslegtede pavedømme og dets overflyttelse til Avignon. De vandrer fremdeles — hun, Statius og Dante efter Beatrice. I gaadefulde spaadomsord forkynder Beatrice kirkens og keiserdømmets gjenreisning — og da Dante finder det gaadefuldt, forkynder hun at Herrens visdom ligger over «den skoles skranker, som du har fulgt og seet dens lærdom». Han ser en bæk skille sig i to løb og spørger hvad det er. Beatrice svarer «Bed M a t h i l d e — i denne tort at hjælpe dig tilrette». Her faar vi først vide hendes navn. Hun svarer, at hun allerede har sagt ham det. Beatrice nævner den som Eunoe og byder hende at føre ham. Glad tager hun ham ved haand, byder Statius at følge. Dante har ikke tid til at skildre, hvor herlig Eunoes vand var at drikke, thi skjærsildens skildring er færdig. Gjenfødt og ren stiger han op af floden, «beredt til op at gaa mod himlens stjerner».

Dette er alt, hvad vi faar høre om denne gaadefulde Mathilde. Her i det jordiske paradis hører hun hjemme som en Beatrices terne. Hun er forudanet i drømmens Lea — skildringen

af de to er fuldstændig kongruent; og derom kan der vel ikke herske tvil: drømmens forhold mellem Lea og Rachel svarer til forholdet mellem hende og Beatrice. Hvem er, hvad betyder da denne syngende, dansende, blomsterplukkende ungmø?

Spørgsmaalet er dobbelt — som stadig hos Dante. Den guddommelige komedies skikkelser er baade historiske og symbolske. Vergil den historiske skikkelse, Æneidens sanger, og tillige symbol for den menneskelige fornuft og sædelighed; Beatrice er Dantes ungdomselskede og tillige symbol for den af Guds naade oplyste fornuft.

Altsaa: Hvem er Mathilde? Og hvad betyder hun?

Jeg skal først nævne de tidligere løsningsforsøg paa denne gaade efter Scartazzinis resumé i hans Encyclopedia Dantesca.

Scartazzini siger indledningsvis, at der om Mateldaspørgsmaalet er en hel litteratur, og dog er det ikke løst og vil aldrig løses. Paa spørgsmaalet, hvem Matelda er, har man givet følgende Svar:

Hun er 1) Matelda, grevinde af Toscana eller Canossa, veninde af Gregor 7, saa de gl. kommentatorer. 2) St. Mathilde, Henrik Fuglefængers hustru, mor til keiser Otto I. 3) Mathilde af Hachenborn, benediktinernonne i klostret Hellfta nær Eisleben, død c. 1310. 4) Mathilde af Magdeburg, med tilnavnet Regina, forfatterinde af bogen Fliessendes Licht der Gottheit ca. 1250. 5) Donna gentile i Dantes Vita Nuova. 6) Monna Vanna, Guido Cavalcantis kjæreste og veninde af Beatrice, nævnt i Vita Nuova. 7) «Skjærmbret-damen» i Vita Nuova. 8) Ingen historisk person, men et symbol.

Om hendes allegoriske betydning er ogsaa meningerne delte. Hun repræsenterer 1) det handlende liv (vita activa) — saaledes alle de gamle kommentatorer og en hel del nyere. 2) Kjærlighed til kirken. 3) Gratia præveniens et cooperans — den forudgaaende og medvirkende naade. 4) Religionen. 5) den fuldstændige fred (perfetta pacificazione). 6) Paradisets sande liv. 7) den filosofiske videnskab. 8) Uskylden, som blev tabt ved syndefaldet. 9) den fuldkomne kjærlighed. 10) det monarkiske princip. 11) den praktiske mystik, medens Beatrice betyder den spekulative mystik. 12) den kirkelige autoritet — sindbillede paa presten. I sin bog om Dante nævner Kraus endnu flere løsninger.

Man kan vel af denne samling forklaringer konstatere, at man fremdeles er i vilderede med figuren og ikke har fundet hverken hvem Matelda er eller hvad hun betyder.

Nu kan der vanskelig tviles paa, at hun skal være symbolet for handlingens liv modsat betragtningens — den gamle middelalderske modsætning mellem vita activa og vita contemplativa — det er de to sider af middelalderens livsideal: ridderen og helgenen — det er middelalderens to kulturmagter: borgen og klostret. — Det er i Dantes drøm udtrykt ved de nedarvede middelalderske allegoriske skikkelser Lea og Rachel. Det forklarer Dantes Lea selv, og der kan ikke være tvil om, at hun svarer til den følgende virkeligheds Matelda; Rachel, der efter middelalderens anskuelse var en herligere repræsentant for et høiere liv, maa da svare til Beatrice. Herom er ogsaa alle Dantes gamle kommentatorer enige; men dette vita activa forklarer de igjen hver paa sin maade.

Men denne syngende, blomsterplukkende unge pige synes ikke at være en særlig egnet repræsentant for det virksomme liv; hendes beskjæftigelse er jo nærmest en ikke særlig virksom leg. Det fører uvilkaarlig vore tanker bort fra handlingen, det er i ganske andre egne, at vi finder en pendant til hende.

Den blomsterplukkende pige, der mødes alene med ridderen — det er en situation, som er velkjendt baade i folkeviser fra de forskjellige lande og fra trubadurpoesien og dens efterklang i den italienske poesi før Dante. Det er lige til en typisk, konventionelt poetisk motiv. Uvilkaarlig ved Mateldas optræden drager hun os fra handlingen hen mod digtningen.

Men ogsaa ellers fører hun os hen mod poesien. Da hun har forklaret Dante — paa hans spørgsmaal — det jordiske paradis's indretning, saa tilføier hun af sig selv — og med en undskyldning for, at hun gjør det af sig selv — at her har den guldalder hjemme, som oldtidens digtere drømte om paa Parnas. Paafaldende er det ogsaa, at hun i disse scener stadig optræder sammen med de to digtere, ikke bare med Dante, men ogsaa med Statius. Sammen med dem gaar hun paa vognens venstre side, og da Beatrice byder hende føre Dante til Eunoe, opfordrer hun ogsaa Statius til at følge med.

Hvordan kan nu dette forenes? Efter Dantes udtrykkelige ord skal hun betyde handling. Efter alt hvad hun foretager sig og den maade, hun optræder paa, maa vi nærmest tro, hun skulde betyde poesien. For at forstaa det, maa vi tage Dantes person med i betragtning. For ham var jo poesien hans egentligste handling, hans livs virksomhed, hans store kald. Naar han talte om sin gjerning i verden, da blev det først og fremst hans poesi.

Forstaar vi nu Mathilde som inkarnationen af Dantes egen poesi, da kan vi ogsaa begribe, at hun i disse sange staar ham saa nær, nærmere end Beatrice; hun leder ham ved haanden, hun drager ham gjennem bækkene og staar hos ham, da han er besvimet.

Men Dantes poesi var et med hans elskovstjeneste for Beatrice; hende var hans digte viet. Derfor kan Matelda sige, at hun — som de verdslige dyder — var forudbestemt til at være Beatrices tjenerinde. Og som Beatrices terne optræder hun bestandig, paa hendes befaling dukker hun Dante ned i Lethe og i Eunoe, det er, som hun er her bare for at udføre Beatrices befalinger og intet andet.

Den guddommelige komedies personer er i reglen knyttet til en bestemt plads, enten saa at de der faar sin straf og sin løn eller saa at de har sin bestemte funktion — Cato vogter skjærsildens indgang, Minos dømmer paa helvedtragtens tærskel o. s. v. — Men Matelda har intet saadant at gjøre, og heller ikke fremføres hun som en typisk beboer af det jordiske paradis; det er som endog Dante har betænkeligheder ved at lade hende synge og danse, lege og le her mellem blomsterne paa engen: Stedet — menneskeslegtens første rede — er for alvorligt dertil; hun nævner det selv, og forklarer det ved en henvisning til salmen Delectasti (ɔ: salme 92), hvor det staar, at det er godt at danse for herren, at prise hans naade og sandhed paa psalter og cither med sang. Det er som Dante vil indføre poesiens lyse væsen i sit paradis ved denne ytring; poesien faar som et slags ethisk værd og hermed stemmer det at Matelda slutter sig til de fire verdslige dyders kreds; de skal sammen føre ham til Beatrice; men hans syn maa skjærpes af de tre, der skue videre, de kristelige dyder, tro, haab og kjærlighed.

* * *

Dersom min antagelse er rigtig, at Matelda skal være en repræsentant for poesien, for Dantes poesi, da er det vistnok umuligt, at hun i virkeligheden er nogen af de Mathilder, man har nævnt. Hverken grevinden af Toscana, keiser Otto den førstes mor eller nogen af de tyske nonner. Ogsaa hele hendes optræden gjør hende vistnok helt forskjellig fra dem[1]. Rimeligere er, at

---

[1] Der er en mulighed for, at hun kan være grevinde M. af Toscana, hvis grevinden staar som eponym for Toskana, toskansk sprog og poesi. Men det er vel neppe meget sandsynligt.

hun skulde være en af Vita Nuovas kvindeskikkelser, men her mangler vi navnet. Naar man har villet nævne Monna Vanna, Guido Cavalcantis kjæreste, er det aldeles urimeligt, at Dante her skal have omdøbt hende fra Giovanna til Matelda. Det kan vel heller ikke være «Donna gentile», da jo denne i Vita Nuova er den, som drager Dantes sind bort fra Beatrices minde. Den antageligste gjætning er her ubetinget Scartazzinis, at det er «donna del Schermo». Men paafaldende er det, at ingen af de gamle kommentatorer kjender en saadan identitet mellem de to, men alle som én mener, at det er grevinden af Toscana.

Skulde man lede efter navnet Mathilde, da, maatte man, om hun skal betyde poesien, vel nærmest søge hende i poesiens verden. Og man kan da ganske sikkert vende sig baade til den ældre italienske poesi og til den provençalske trubadurpoesi. Lige før mødet med Matelda — i slutningen af skjærsildens 26de sang — træffer Dante trubaduren Arnaut Daniel (han er det sidste menneske, Dante mødes med før Drømmens Lea) og han taler til Dante i provençalske vers. Dante har selv været Provençalernes lærling; — Scherillo har eftervist hvor meget i Vita Nuova er dannet efter provençalske mønstre, endog Beatriceskikkelsen, ja, navnet Beatrice for den tilbedte dame har sine forbilleder i trubadurlyriken[1]. Og hvor optaget af deres digtning Dante har været, derom vidner ikke bare Dantes lovprisning af dem i hans skrift De vulgari eloquio (om det italienske litteratursprog) og andensteds; men en hel række trubadurer kalder hans guddommelige komedie op af graven: Bertrand de Born, Sordel, Folco af Marseille, Arnaut Daniel.

I Bertrand de Borns digtning møder vi en Mathilde, den af trubadurerne feirede Mathilde af Montignac[2]. En anden Mathilde — Richard Løvehjertes søster og Henrik Løves gemalinde — besang han i sine digte under navnet Helena[3]. Jeg er ikke sagkyndig nok til at kunne udtale mig, om man i trubadurpoesien og den italienske poesi kan finde et nærmere forbillede for Dantes skikkelse. Heller ikke tør jeg sige, at der er nogen afgjørende sandsynlighed for at det er nogen af Bertrand de Borns Mathilder, vi gjenfinder hos Dante — isaafald bliver vel Mathilde de Montignac at foretrække. Men hun staar ganske vist Dantes skik-

[1] Kraus: Dante S. 231 f.
[2] Diez: Leben und Werke der Troubadours 180.
[3] Ssteds 211.

kelse adskillig nærmere end de Mathilder, man før har nævnt, og hvad Vita Nuovas kvinde angaar, saa har hun det ubestridelige fortrin, at hun heder Mathilde.

* * *

Mateldaskikkelsens arkitektoniske betydning i Dantes digt som et mellemled mellem Vergil og Beatrice forstaar man uden nogen udlægning. Hun er skillet mellem to verdener; hun gjør deres idealskikkelser uafhængige af hverandre, og derved bliver deres selvstændighed baade rankere og naturligere i sin holdning. Hvorledes skulde vel hedningen Vergil staa overfor det store kristendommens optog, som Dante fører os for øie? Han maatte jo enten omvende sig eller blive trodsig staaende som den hedning, han var. Dante har ikke villet nogen af delene: vistnok er han heltud kristen, og Vergil er som hedning, som inkarnationen af den rent menneskelige fornuft og sædelighed, for Dante en forberedelse til kristendommens livssyn, Beatrices verden. Men i sig selv staar Vergil for ham som en afsluttet, selvstændig idealskikkelse. Og dette store kristendommens optog, det kommer jo i Dantes digt for at indføre hans Beatriceskikkelse med glans: saaledes føler vi i hende en inkarnation af den Guds naades oplysning, som er kristendommens herligste gave til mennesket.

Men Matelda giver ogsaa Dantes egen person i digtet større selvstændighed. Hun viser ham vei, men hun vil ingen ethisk indflydelse øve paa ham, slig som Vergil eller Beatrice. Derfor staar Dante — og maa staa — saa selvstændig her som neppe nogensteds ellers i komedien. Her maa han træffe sit valg, og med det afgjørende valg er indre oplevelser forbundet, som han maa opleve i sin sjæls inderste og i deres fulde styrke. Skildringen af hans anger, hvorledes selverkjendelsen først gjør ham kold og haard, men saa ved «de søde toner fra det høie» opløser sig i smeltende graad, det er en skildring fuld af dyb menneskelig sandhed. Dantes Jeg er her skildret med en livets magt, som gjør disse sange til en af Divina Commedias mest gribende partier. Dantes forhold her paa dette sted overfor den aabenbarelsens Beatrice, der her træder ham imøde, fornemmes som noget intenst gjennemlevet; intet under, at man har holdt denne vision for et virkeligt syn, Dante har havt, — det han omtaler i slutningen af Vita Nuova — og i dette optrin har set den modercelle, hvoraf hele digtet har sit udspring.

Men ved Mateldas optræden hæves ogsaa Beatrices skikkelse

paa høide med hvad hun ellers er i digtet. Beatrice er helt ætherisk i sit væsen. Dante fornemmer hende i sit indre uden at se hende. Hun er en aabenbarelse, ingen ydre skikkelse; hun foretager sig ingen ydre handling. Hun fører Dante gjennem paradis bare ved at række ham haanden; hæver han sit blik mod hende, føres de opad paa en flugt uden vingeslag, en svæven, som Dante selv ikke aner. Hver stigen føler han bare ved at Beatrice straaler i ny glans. Ogsaa her i det jordiske paradis bliver Beatrice immateriel; den materielle handling udfører hendes terne; Matelda dukker Dante ned i floderne. Beatrice er et rent aandigt væsen, et syn, en aabenbarelse, der ikke kan beskrives, en sjælens løftning i andagt.

Ser vi nu i Matelda inkarnationen af Dantes poesi, faar det hele optrin en dybere og tillige mere bestemt begrænset sandhed. Dante havde i sit skrift Gjestebudet forsvaret sig mod den beskyldning, at han som digter var bleven Beatrice utro. Følte han her sin samvittighed ren, saa kan han her med selvbevidsthed fremstille sin digtning som evig knyttet til Beatrice som hendes terne og som et brødefrit paradisvæsen. Overfor Beatrice staar den som Lea overfor Rachel. Beatrice er den lyskilde, hvoraf Dante øste sin inspiration; i Beatrice bliver digtningen for Dante til beskuelse, løftning, andagt. Men hans kunstneriske virksomhed er en udarbeidelse, en formning, som maa vise sig inspirationens høie flugt værdig; den er Matelda, Beatrices terne. Vistnok synes den Guddommelige Komedies stolte terziner baade ældre og mere majestætiske af væsen end den syngende ensomme pige, der plukker blomsterne paa engen. Men det er i Beatrices billede, at Matelda har faaet sin ungdom.

Er inspirationen hans ungdoms elskede, der straaler i evig ungdom, saa aander ogsaa en strøm af en evig livets vaar gjennem hendes ternes, den formende, arbeidende kunsts væsen.

Og denne kunst, hvori han stedse føler sig tro mod Beatrice, den ledsager ham her stedse som hans bedre Jeg. Den vil ikke retlede ham; for den er ikke over ham selv. Men naar han som menneske synker sammen i anger og sønderknuselse, staar den hos ham og siger ligetil *Tiemmi! Tiemmi!* (Led mig! Ræk mig haanden!) og den dukker ham ned i paradisfloderne, hvor al synd slukkes og hvor alt godt i ham faar ny livskraft. Som digter oplever Dante paradisets sødme; i hans digteraand springer frem en kilde med renhed og løftning, idet han som menneske kaster sig til jorden i ydmyg selverkjendelse og tilstaaelse af sin brøde.

Paul Tannery.

F. 20. Dec. 1843, d. 27. Nov. 1904.

At den Mand, hvis Navn staar over disse Linier, var af en usædvanlig Art, fremgaar allerede af den Omstændighed, at han ved sin Død var Directeur for den franske Stats Tobaksfabriker i Pantin, Præsident for Selskabet Pour l'encouragement des études grecques en France, en skattet Medarbejder ved flere philosophiske Tidsskrifter og Medlem af vort Videnskabernes Selskab paa Grund af sine Arbejder over Mathematikens Historie.

Paul Tannery var udgaaet fra École polytechnique 1861 og kom strax ind paa den Embedsbane, som han siden gik til Ende. Hans Embedsforretninger levnede ham Tid til videnskabeligt Arbejde, og der er ikke mange, der har forstaaet at udnytte Tiden bedre end han. Hans overordenlige Arbejdsevne og hans ligesaa hurtige som skarpe Opfattelse af Kjernen i et Problem satte ham istand til at beherske meget omfattende Omraader indenfor Philosophien og Videnskabernes Historie. I Midtpunktet for hans Interesse stod vel nok Mathematiken. Med ved Siden deraf gaar lige fra Begyndelsen af hans Forfattervirksomhed en levende Interesse for Philosophi, ogsaa den moderne, og hans Forskninger over den græske Mathematiks Historie førte ham vidt omkring, ikke blot til de beslægtede Videnskabers Udvikling hos Grækerne, især Astronomiens og i hans sidste Aar Musiktheoriens, men ogsaa til Middelalderens og nyere Tiders Mathematik. Han var selvskreven som den bærende Kraft ved Udgivelsen af Fermats og Descartes' samlede Værker. Men han havde ogsaa, for Græskens Vedkommende væsenligt paa egen Haand, erhvervet sig tilstrækkeligt Kjendskab til de gamle Sprog til ikke blot at kunne læse Kilderne i Original, men ogsaa levere Udgaver med fuld philologisk Nøjagtighed; særligt maa nævnes hans Udgave af Diophantos (Teubner 1893—95); desuden havde han forberedt en Udgave af Pachymeres' Encyklopædi, som forhaabenligt engang bliver fuldført. Mathematikens Historie i Byzants, der er meget forsømt

og kun kan interessere den virkelige Historiker, ikke Mathematikeren som saadan, beskæftigede ham overhovedet meget.

Hvilken udmærket Læser Tannery var, viser hans talrige Anmeldelser i forskjellige Tidskrifter, særligt i Bulletin des sciences mathématiques; han besad i høj Grad den Evne i Korthed at kunne give et klart Billede af en Bogs væsenlige Indhold og gav altid til af sit eget. Man kunde ikke ønske sig en bedre Recensent end ham.

Men denne produktive Modtagelighed, der for mangen hæderlig Videnskabsdyrker udgjør den hele videnskabelige Bagage, var kun en Side af Tannerys ejendommelige Begavelse; han var i dybeste Forstand en original Forsker. Paul Tannery var saagodtsom den eneste Franskmand, der tog activ Del i det Opsving i Studiet af Mathematikens Historie, som for en 30 Aar siden udgik fra Tyskland. Strax hans første Afhandlinger (fra 1876 af, mest i Mémoires de la Société des Sciences og Annales de la Faculté des Lettres i Bordeaux) vakte fortjent Opmærksomhed, og han stod snart i første Række mellem det nyaabnede Omraades Dyrkere. 1882 leverede han saaledes paa Opfordring af H. Diels til dennes Udgave af Simplikios' Commentar til Aristoteles' Physik en Fortolkning af et for Mathematikens Historie vigtigt Sted deri. Endel af sine Afhandlinger har han arbejdet sammen i to fremragende Værker: *Pour l'histoire de la science hellène* (Paris 1887), hvori han belyser de ældre græske Philosophers Systemer fra et naturvidenskabeligt og mathematisk Synspunkt, og: *La géométrie grecque, comment son histoire nous est parvenue et ce que nous en savons* (Paris 1887), en kritisk Vurdering af vore Kilder til den græske Geometris Historie og en Fremstilling af Geometriens Udvikling især før Euklid. Hertil kom i 1893: *Recherches sur l'histoire de l'astronomie ancienne*, en Reconstruction baglæns udfra Ptolemaios' Syntaxis af de Værker, hvorpaa Ptolemaios bygger, maaske det betydeligste af alle Tannerys Arbejder og i hvert Fald for lange Tider et Hovedværk for græsk Astronomis Historie. Men foruden disse tre større Bøger foreligger der fra hans Haand ikke faa højst værdifulde Afhandlinger, der burde gjøres let tilgængelige i en samlet Udgave; mange af dem hører til det bedste, der foreligger paa dette Omraade.

Tannerys tre større Værker beskæftiger sig med Perioder, der ligger forud for den bevarede Litteratur. Det er derfor en Selvfølge, at Hypotheser spiller en stor Rolle deri. Tannery

hørte i den Henseende til de modige Forskere. Men ved sit indtrængende Førstehaandskjendskab til græsk Videnskab var han ogsaa som faa skikket til at slaa Bro mellem Overleveringens løsrevne Kjendsgjerninger, og han var altid klar over Hypothesens Berettigelse og Begrænsning; selv hvor man ikke kan følge ham, høster man altid Gavn og Belæring af at se, hvordan han betragter et Problem. Alt, hvad han har skrevet, er rigt paa ny og originale Synspunkter underbyggede med megen Lærdom og grundigt Arbejde, der ikke har betaget ham Evnen til at se friskt paa et gammelt Problem og opdage ny. Hans Navn vil for bestandigt være knyttet til en Række af de smukkeste og skarpsindigste Iagttagelser og Opdagelser indenfor Mathematikens Historie.

Personligt var Paul Tannery overordenligt elskværdig, med et lyst og livligt Temperament.

I Januar 1903 blev der ved Collège de France en Lærerpost ledig, som syntes skabt for Tannery, og som han ønskede for at faa mere Tid til videnskabeligt Arbejde ved at blive fri for sine Embedsforretninger, der efterhaanden lagde stærkere og stærkere Beslag paa ham; det var et Professorat i Histoire générale des Sciences. Tannery blev indstillet baade af Collège de France og af Académie des Sciences, men Ministeren foretrak den Mand, der var indstillet som Nr. 2. Han har i den Anledning i Frankrig fra competent Side offenligt maattet høre adskillige ubehagelige Sandheder, og i Udlandet har det hos alle Sagkyndige vakt Forbauselse, at den franske Regering ikke havde Brug for den Mand, der ikke blot i Frankrig men i hele Verden for Tiden var den eneste, der virkeligt var istand til med fuld Competence at foredrage Videnskabens Historie i dens hele Omfang. Og med Forbauselsen forener der sig en dyb Beklagelse; Tannery, som led af en Leversygdom, tog sig trods sin ydre Beherskethed Tilsidesættelsen meget nær, og efter hans Nærmestes bestemte Opfattelse har den fremskyndet hans Død og saaledes for tidligt berøvet Videnskaben en fremragende Arbejder. Det kan heller ikke andet end vække en pinlig Opmærksomhed, at medens ellers omkring i Europa Studiet af Videnskabernes Historie møder Interesse fra alle Sider, saa bortfortolker Frankrigs Undervisningsminister en bestaaende Lærerpost i Histoire générale des Sciences ved at besætte den med en Chemiker, som aldrig har vist Kjendskab til anden Historie end Chemiens nyeste.

J. L. Heiberg.

Anmeldelser.

Libanii opera. Recensuit *Richardus Foerster*. Voll. I—II. Lipsiae 1903—1904, Teubner. IX + 535 + 572 pp.

Det er et længe næret Savn, som nu er ved at blive udfyldt ved Försters Udgave af Libanios. Thi hidtil har man maattet søge helt tilbage til Reiske for at finde en Udgave af Libanios's Taler (1784—97), og Brevene have endda ikke været udgivne siden 1738. Men nu er der ogsaa Udsigt til, at en samlet Udgave snart vil foreligge, takket være den overordentlige Flid og Energi, som Förster har lagt for Dagen. Thi det er et uhyre Arbejde, som har maattet udføres. I Fortalen fremsættes der nogle talende Tal: Antallet af de enkelte opbevarede Skrifter og Breve af Libanios overstiger 2000, og af Haandskrifter findes der henved 500, som alle ere blevne undersøgte enten af Udgiveren selv eller af hans Medarbejdere, hvoraf der opregnes 64 fra de forskjelligste Lande. Men først efter at Förster havde brugt 35 Aar til at skaffe hele Materialet tilveje, har han paabegyndt selve Udgivelsen. Derved er han da ogsaa bleven i Stand til at love, at de følgende Bind ville kunne udkomme Slag i Slag. Det bliver nok en statelig Række.

De to første Bind indeholde tilsammen 25 af Libanios's Taler. Først kommer Talerens egen Levnedsbeskrivelse, dernæst nogle Smaataler, rettede mod Misundere, og en Lovtale over Artemis, saa nogle mindre Taler af væsentlig ethisk Indhold og en lang Lovtale over Antiochia. Af Talerne i 2det Bind ere de fleste rettede til Kejser Julian eller handle om ham, saaledes den store *'Επιτάφιος*, der skildrer hele Julians Liv; derefter følge nogle Taler, der dreje sig om et Oprør i Antiochia under Kejser Theodosius, og endelig en Tale af ethisk Indhold (*περὶ δουλείας*). Desværre har Udgiveren paa enkelte Punkter brudt med den overleverede Ordning af Talerne, hvorved der let kan komme Forvirring i Numereringen.

Udgaven er indrettet paa den Maade, at der foran hver Tale gives en Oversigt over alle de Haandskrifter, hvori den er overleveret, og første Gang et Haandskrift forekommer, gives der en fuldstændig Beskrivelse af det med Opregning af alle de Skrifter, som det indeholder. Der er stor Forskjel baade paa Antallet af Haandskrifter for hver enkelt Tale og paa Antallet af de Taler eller andre Skrifter af Libanios, som hvert enkelt Haandskrift indeholder. Naturligvis ere ikke alle Haandskrifter blevne fuldt kollationerede, men der er dog anstillet saa grundige

Undersøgelser af dem, at Udgiveren har dristet sig til at opstille et Stemma ved hver enkelt Tale — forskjelligt for de forskjellige —, hvorefter han har afgjort, hvilke Haandskrifters Varianter der burde optages i Apparatet. I denne Henseende ere hans Erklæringer dog noget kategoriske; forhaabentlig ville de lovede «Epilegomena» give de fornødne Beviser.

Overleveringen maa gjennemgaaende siges at være god, men der findes naturligvis i Haandskrifterne en Mængde Smaavarianter, som Udgiveren har været meget liberal med at anføre, saa at Apparatet paa mange Steder er svulmet stærkt op. Selvfølgelig har den grundige Undersøgelse af Haandskrifterne gjort det muligt paa mange Steder at forbedre Texten (f. Ex. XI 50: *μνήμην* for *γνώμην*) Med Konjekturer har Udgiveren været varsom, men han har dog ikke skyet dem (f. Ex. I 192: *ποθεινότερον* for *δεινότερον*. I 238: *σωφρονίσαι* for *φρονῆσαι*, IV 1: *ὑπερφρονεῖν* for *φρονεῖν*, XIX 19: *πόλει* for *βουλῇ*, XX 14: *ταραχῆς* for *ἀρχῆς*). I orthographiske Smaating har han holdt sig nær til Haandskrifterne; om han burde have optaget den besynderlige Dualisform *πόλεῳν*, som ikke engang har særlig god haandskriftlig Autoritet for sig (f. Ex. XI 203), er dog yderst tvivlsomt. XI 59 findes Formerne *ναόν* og *νεών* lige ved Siden af hinanden, uagtet mange Haandskrifter paa begge Steder have *νεών*.

Udgaven indskrænker sig ikke til at være en rent kritisk Udgave, men er ogsaa forsynet med en rigelig Mængde af Kildesteder og Parallelsteder. Disse vidne om en uhyre Belæsthed hos Udgiveren, ikke alene i Libanios's egne og hans Samtidiges Skrifter, men ogsaa i de gamle Klassikere, som Libanios idelig hentyder til. Men det er dog ikke altid klart, hvad Udgiverens Mening har været med at anføre saadanne Steder. Ofte har hans Formaal været ved Anførelsen af et Parallelsted at give Læseren en Vejledning til Forstaaelsen, hvilket man maa være i høj Grad taknemmelig for; men hvad er Meningen, naar der et Sted, hvor Sagnet om Phaethon berøres (XVIII 181), gives en Henvisning til Plat. Tim. p. 22 C? Er det til Oplysning for Læseren, eller menes der, at Libanios har sit Kjendskab til det nævnte Sagn netop derfra? Man maa unægtelig forbavses ikke alene over de utallige Hentydninger til Steder hos ældre Forfattere (Platon, Demosthenes o. s. v.), som findes hos Libanios, men ogsaa over, at Udgiveren har opdaget dem. Men til andre Tider maa man spørge, om der virkelig ogsaa foreligger en saadan Hentydning. Naar Libanios I 192 bruger Vendingen *παρά γε ὀρθῷ κριτῇ*, er det saa afgjort, at han har tænkt paa, at Herodot engang (III 160) har sagt *παρὰ Δαρείῳ κριτῇ*? Eller er I 194 *χωρήσειν εἰς σπονδάς* virkelig paavirket af Eur. Phoen. 443 f. (*εἰς διαλλαγὰς ὅδε χωρεῖ*)? At *κῆδος συνάψασθαι* (XI 55) kan være et Laan fra Thuk. II 29,3, er rimeligt nok, men at *τὸ χρῆμα τῶν*

λόγων (XI 192) skal stamme fra Plat. Theæt. p. 209 E, er mindre afgjort. Endnu mere tvivlsomt turde det være, om ἄξιον ζῆν (XXIV 4) er et Laan fra Plat. Krit. p. 53 C.

Af saadanne Steder kunde der endnu nævnes mange, men der er ingen Grund til at fremsætte flere Smaaindvendinger overfor en Udgave, der maa modtages med Taknemmelighed, og hvis Fortsættelse maa imødesees med Forventning.

Hans Ræder.

Hugo Pipping, Nya gotländska studier. Göteborg 1904, Wettergren & Kerber. 24 S.

I «Göteborgs högskolas årsskrift» for 1904 (IV.) har den skarpsindige forsker H. Pipping udgivet en afhandling med ovenstående titel. Den består af en række tekstrettelser og forklaringer til Gutalag og Gutasaga, samt handler om forholdet mellem de to håndskrifter, som Gutalag findes i, og endelig om *i*-omlyden. Forf. konstaterer bl. a. et *ai* i Gutal. = isl. *ei* i betydn. «altid», et *tia* = «tå», forholdet mellem *huar* og *huer* i Gutas. m. m. Han viser, at Schlyters behandling af udtrykkene *linda gyrt* og *gyrþlu gyrt* er urigtig; Schl. vilde ombytte ordene *linda* og *gyrþlu*, idet han antog, at *linda* kun kunde betegne det kvindelige bælte; bægge udtryk skal betegne henholdsvis mand og kvinde (mandkøn og kvindekøn). Pipping viser på en overbevisende måde, at Schl. har uret, at teksten er rigtig, at *linda gyrt* netop betegner mandkønnet. På alle punkter synes P. at have ret undtagen måske i sin forklaring af *staþ* (Gl. K. 36) = strandbred. Dette vil han identificere med gotisk **staþ* = kyst imod Schlyter, der antog masc. *staþr*, medens Bugge identificerer ordet med isl. *stǫð* (*stǫðvar*), hvilket også ligger nærmest. En form *ambœtnu*, hvor man har haft vanskeligt ved at forklare *œ*, påvises at bero simpelthen på en fejllæsning.

Denne række af bemærkninger slutter med en smuk tekstrettelse til Gutasaga k. 1 (*ain niþ* f. *ai miþ*). — I stykket om *i*-omlyden vender forf. sig særlig imod E. Tuneld (i Arkiv f. nord. fil XIX), navnlig med hensyn til den finske form *karilas*. Imod disse bemærkninger har Tuneld igen skrevet en afhandling i det næstsidste hefte af Arkiv. Jeg skal ikke her komme nærmere ind på den indviklede sag, men blot henlede opmærksomheden på denne polemik.

I august 1905.

Finnur Jónsson.

Ad Plauti Asinariam.

Scr. **Carolus Thulin.**

I. V. 96 Demaenetus. *Qua me, qua uxorem, qua tu servom Sauream*
Potes, circumduce, aufer: promitto tibi
Non offuturum, si id hodie effeceris.
Libanus. *Iubeas una opera me piscari in aere*
† *Venari autem rete iaculo in medio mari*

[*obfuturum* Festus 198 M., *sit* D[1] E, *si* B D[2], *si id* Festus. 99—100 om. Festus, qui adfert 96, 98, 101. *rete* om. E. *immedio* B D.]

Leo ad h. l. «Recte opponi videtur tantum *venari autem in medio mari*; nec tamen facile dixeris quae verba *rete iaculo*, ut interpolatum sit, expulerit». Haec enim verba *rete iaculum* de vero piscatu Plautus adhibet: Truc. 35 *Quasi in piscinam rete qui iaculum parat.* Quae si servantur, ut inconsiderate fecit Ussing, plane nihil restat ridiculi vel perversi, quod tamen sine dubio exprimere voluit Libanus. *Iaculum* servari potest, *rete* omnia corrumpit. Sed eo deleto cum cod. E duobus hiatibus versus laborat. — At non solum in verbo *rete* vitium latet; etiam verbum, quod praecedit, *autem* offendit, cum *aut* exspectemus. Haec duo verba simul corrupta facile omnia explicant. Orta enim sunt *autem rete* ex *aut tereti*. Quod si scriptum erat *autereti*, librarius facile signum duplicationis pro signo litterae *m* accipiens *autem* finxit. Sed cum intelligeret a verbo *autem* versum non incipere posse, *venari* audacter in initium transposuit. Legendum igitur est:

v. 97 *Iubeas una opera me piscari in aere,*
aut tereti iaculo venari in medio mari.

Ad *tereti* cf. Festus p. 363. Liv. 21, 8, 10 *hastili—tereti.* Verg. Aen. 7, 665 *mucrone tereti.* Fortasse servandum est *terete* ne quid mutemus.

Langen, Plaut. Beitr. p. 82 haec protulit:

— *piscari in aere*
Reti, iaculo autem venari in medio mari.

Sed non erui potest, cur adeo temere verba transposita sint.

II. V. 64 *Omnes parentes, Libane, liberis suis,*
Qui mi auscultabunt, facient † obsequellam

Item Nonius 215 M. (nisi quod etiam vitiose *faciunt*), qui *obsequellam* vindicat et huic loco et quattuor aliis: Turpilii duobus, Sallustii uni (Hist. II 7, 8), Afranii uni. *Obsequentiam* nostro loco substituerunt Gruter Scaliger Bentley Goetz et Loewe, omnibus locis substituerunt Bothe (Emend. Non. Rh. Mus. V) et Havet (Mélanges Graux p. 805). Neutrum credibile. Nihilo probabilior coniectura Acidalii: *obsequellam ⟨eam⟩* = in ea re, aut audax illa Leonis:

omnes parentes, Libane, facient liberis [suis],
qui mi auscultabunt, obsequellam ⟨amantibus⟩.

Ortum esse credo vitiosum verbum *obsequellam* ex *obsequel-l⟨ul⟩am.* Nam et sententia ipsa hanc subridiculam formam deminutivam commendat («ein wenig Nachsicht») et similes voces deminutivae paulo infra, in eiusdem fabulae v. 223, reperiuntur: oratione *vinnula venustula* (cf. 667 *agnellum haedillum* etc.). Nonius qui omnia verbi *obsequella* exempla colligere voluit, hunc quoque versum Asinariae attulit, sive quod codex eius iam corruptus erat, sive quod parvam discrepantiam formae deminutivae non respexit.

III. V. 45 Demaenetus. *Cur hoc ego ex te quaeram aut cur miniter tibi,*
48 *Propterea quod me non scientem feceris?*
Aut cur postremo filio suscenseam
Patres ut faciant ceteri? — Libanus. *Quid istuc novist?*
Demiror quid sit et quo evadat sum in metu. —
52 Dem. *Equidem scio iam, filius quod amet meus*
Istanc meretricem e proxumo Philaenium.
Estne hoc ut dico, Libane? Li. *Rectam instas viam.*

Duae res in hac parte offensioni fuerunt: verbum *hoc* in v. 45 et structura periodi v. 52 *equidem scio iam filius quod amet meus.* Nam *hoc* explicatione eget, neque credi potest, Plautum sine causa scripsisse: scio *filius quod amet* pro *filium amare.* Sed hae duae offensiones, siquidem ea iungimus quae cohaerent, ipsae inter se tollunt. Nam quamvis multa intercedant, *hoc* verbis demum v. 52 *filius quod amet* explicatur. Diligenter autem observandum est, verba Libani 50—51 seorsum et tacite dicta esse neque Demaeneti sermonem interrumpere. Et paren-

thesis fere loco sunt, quae post *quaeram* vv. 45—50 Demaenetus ipse addidit, ut ambagibus rem praepararet prius quam eloqueretur. Sed etiam in eis sententiis subauditum vivit illud *hoc*: ⟨*hoc*⟩ *scientem* et ⟨*hoc*⟩ *suscenseam*, et tota periodus 45—52 continetur his sententiis, quae proxime inter se respondent: *cur hoc ego ex te quaeram?* (v. 45) et *equidem scio iam* etc. (v. 52): «Warum sollte ich denn dich darüber fragen? — — Ich kenne es schon selbst, dass nämlich — —».

En habes, cur non accusativum cum infinitivo sed *quod* explicativum Plautus elegerit. Exempla conferamus similia.

Poen. 547 *scitis*[1], *rem narravi vobis*, *quod vestra opera mi opus siet.*

Verba, quae intercedunt, *rem narravi vobis*, effecerunt, ut post *scitis* sequeretur *quod* pro acc. c. inf. Nam, ut nunc est, sententia illa *quod--siet* non minus substantivum *rem* explicat, quam verbo *scitis* subiungitur. Item res se habet

Bacch. 1008 *tantum flagitium te scire audivi meum,*
quod cum peregrini cubui uxore militis.

Eadem vice qua in his exemplis *rem* et *facinus*, in As. 45—52 fungitur verbum *hoc*: ,quod explicativum' post ,scio' ,audivi' adhibitum est, quia praecedunt determinativae illae voces.

Coniunctivus autem in Poen. 547 *quod* — *siet* post *scitis* — *narravi* sine dubio obliquus est, ad rem narratam se referens, ut post *audivi* in

Truc. 382 *Sed quod ego facinus audivi adveniens tuom,*
quod tu hic me absente novi negoti gesseris?
[382 *quod* A. *quid* P. *negoti* A. *negotiis* P.]

ubi *gesseris* idem est quod *gessisse narraris*. Quare etiam in As. 52 post *scio* = *audivi* vel *mihi narratum est* obliquum coniunctivum accipere licet: *quod* — *amet*: «er sei verliebt», «er soll ein Verhältnis haben».

Leoni igitur non possum assentiri, qui credere videtur ,quod cum coniunctivo', etiamsi nulla sit ratio obliqua, nulla vox determinativa, ubivis post verbum *scio* adhiberi posse. Nam Mil. 893 *Dum nescientes quod bonum faciamus, ne formida* ita explicat:

[1] Sic malim interpungere quam cum Leone *scitis rem*, *narravi vobis.*

«dum (faciamus) nescientes bonum nos facere», cum ita sit interpretandum: «Dum nescientes (sc. nos bonum facere) quod bonum (= aliquid boni) faciamus».

Coniunctivum quidem scite explicat Blass Rh. Mus. 1882 p. 151 sq. verba *equidem scio iam* Libano secum loquenti attribuens et haec coniungens

49 *Aut cur postremo filio suscenseam,*
patres ut faciunt ceteri, —
— —, *filius quod amet meus* — —?

Eiusmodi enim coniunctivus assimilationis praecedit

45—8 *cur miniter tibi, Propterea quod me*
non scientem f e c e r i s?

Sed nexum sententiarum hac via corrumpit. Nam Demaeneti, non Libani, esse verba *equidem scio iam*, et ex interrogatione quae sequitur *Estne hoc ut dico, Libane* concludere licet et ex eo quod supra demonstravi, proxime inter se respondere 45 *Cur hoc ego ex te quaeram?* et 52 *Equidem scio iam.*

Anmeldelser.

Otto von Friesen, Om runskriftens härkomst. (Ur: Språkvetenskapliga Sälskapets i Uppsala förhandlingar 1904—1906.) Uppsala 1904, Akad. boktr. III + 55 S.

Siden Wimmers formelt og reelt mesterlige undersøgelse fra 1874 over runeskriftens oprindelse og den forøgede udgave af samme arbejde Die Runenschrift 1887, er der vel fremkommet en række spredte bidrag til runeskriftens historie, deriblandt vel også et og andet værdifuldt, som f. eks. v. Grienbergers forskellige studier. Men det allermeste har kun bidraget til at bringe forvirring på punkter, hvor Wimmers sikre fremstilling synes at give fuld klarhed, og resultatet har da også været det, at et stort flertal af kompetente forskere har sluttet sig til Wimmer og betragtet grundspørgsmålet om runeskriftens oprindelse som afgørende og uomstødeligt løst. Det er det resultat, som af Wimmer i Die Runenschrift s. 176 udtrykkes således: das runenalphabet ist nach dem lateinischen alphabete frühestens am ende des zweiten oder zu anfang des dritten jahrhunderts nach Chr. bei einem der südlich wohnenden germanischen stämme (natürlich an einer einzigen stellen und — können wir wohl getrost hinzufügen — von einem einzigen manne) gebildet, und es hat sich von dort aus allmählich zu den andern nahverwandten stämmen verbreitet.

En af grundene til, at Wimmer har fået et så betydeligt flertal for sin opfattelse af selve runernes opkomst, er sikkert den, at han i det samme skrift med overbevisende skarpsindighed og kraft har afgjort en række andre vigtige spørgsmål vedrørende ældre nordisk sprog; med hensyn til selve runeskriften rammede han en forsvarlig pæl gennem de forskellige fantasier om skriftens ælde og mulige afstamning fra østerlandske alfabeter; han påviste med en til vished grænsende sandsynlighed, at runeskriften kun middelbart har noget med fønikiske skrifttegn at gøre, men direkte var afhængig af sydeuropæiske, latinsk-græske forbilleder, og han beviste uigendriveligt, at det nordiske runealfabet på 16 tegn er en organisk udvikling og indskrænkning af det fællesgermanske ældre på 24 tegn. Man var i beundring herover tilbøjelig til at overse svagheder i bevisførelsen for visse runeformers opståen og

til at glemme, hvad Wimmer ingenlunde selv gjorde, at der var slemme uløste vanskeligheder tilbage. Wimmer regner helt hypotetisk med, at gallerne i Norditalien kunde være mellemmænd, der havde lært den pågældende sydgermanske stamme det latinske alfabet at kende. Men hvorledes forklares så det forunderlige forhold, at goterne og nordboerne har de ældste runemindesmærker, efter alle kyndiges overensstemmende datering meget ældre end vestgermanske indskrifter. Wimmer regner altså faktisk med en østlig-nordlig udbredelse af runerne tidligere end den nordlig-vestlige; dette har formentlig også mer eller mindre bevidst været medvirkende til hans datering af de ældste nordiske mindesmærker, som efter hans mening er adskilligt yngre, end arkæologiens betydelige mænd mener.

Som allerede fremhævet, stod Wimmers opfattelse i det væsentlige urokket trods forskellige angreb og kritiske forsøg. Det vakte derfor stor opsigt, da Bugge ved det femte nordiske filologmøde i Kristiania 1898 holdt et foredrag om runeskriftens oprindelse, hvori han — ifølge hans eget referat, der er meddelt hos v. Friesen i forordet — blandt andet hævdede, at det første germanske folk, som havde brugt runerne, var goterne i det sydøstlige Europa, og at runeskriften fra goterne var kommet til nordboerne og uafhængigt deraf ad en anden vej til de vestgermanske folk på fastlandet og fra dem igen til angelsakserne, og at runeskriftens tegn dels stammede fra latinske bogstaver, dels fra græske. Begge disse hovedsætninger belystes med en række grunde, og der udtaltes helt forbavsende hypoteser om tid, sted og omstændigheder for runeskriftens tilblivelse; men den geniale norske forskers tanker blev kun kendt for en større kreds gennem et meget kortfattet referat i mødets forhandlinger.

Det første på en sammenhængende bevisførelse hvilende bidrag til at løse spørgsmålet om runeskriftens oprindelse ad andre veje end Wimmer bliver da nærværende lille skrift af den unge alvorlige og skarpsindige svenske forsker. Otto v. Friesen er enig med Wimmer i ikke få af de bærende udgangspunkter; han anerkender, at W. har bevist, at runealfabetet på de 24 tegn er ældst, at disse er opstået med sydeuropæiske, ikke med fønikiske forbilleder, og at runealfabetet utvivlsomt har hentet visse af sine tegn fra det latinske alfabet. I modsætning til forgængeren hævder han derimod, at runeskriftens oprindelse ikke skal bestemmes ud fra et enten græsk eller latin, men fra et både græsk og latin, og, efter hans mening, har W. ikke for alvor undersøgt

denne mulighed; fremdeles at kursivskriften sandsynligvis har spillet en større rolle som forbillede end den litterære skrift og indskriftstilen (W. udleder jo runerne fra de romerske kapitalbogstaver), da det vel var forretningsmænd o. l., som var formidlere; endelig giver han i modsætning til W. arkæologien det afgørende ord, når tidsbestemmelser og kulturstrømninger i jærnalderen skal bestemmes; de sproglige vidnesbyrd kan her på grund af deres knaphed først komme i anden række. Ved denne sidste påstand nærmer vi os udgangspunktet for hele v. Friesens undersøgelse. Denne ér nemlig fremkaldt af Dr. Bernhard Salins bog Die altgermanische Thierornamentik. I denne bog — som anm. kun kender fra v. Friesens referat — udvikles og begrundes ved undersøgelse af oldsagsfundene, at en germansk kultur i det andet århundrede efter Kr. udbredte sig paa den nordlige og nordvestlige kyst af det sorte hav og i de tilgrænsende egne af det nuværende russiske rige. Denne germanske kultur er godtgjort ved fund, som med sikre kendetegn skilles både fra slavisk og keltisk; men den holder sig ikke lokaliseret til de egne, hvor den først er opstået, den forskyder sig i nordvestlig retning op mod det sydøstlige hjørne af Østersøen, hvor vi finder den i Østpreussen allerede omkring 200 e. Kr. Omkring 350 sker der imidlertid en afbrydelse af denne forbindelse mellem Sortehavet og Østersøen; de germanske oldsager forsvinder mod øst, medens de stadig optræder talrigt ved den sydvestlige kyst af Østersøen, i Danmark, Norge og delvis Sverige, hvilke egne lige så fuldt som de østlige har været under indflydelse af den germanske sortehavs-kultur. Grunden til denne spaltning er efter Salins mening slavernes fremstød i vestlig retning fra deres oprindelige bolig nordøst for Karpaterne, og følgen af dette fremstød blev igen, at den sydøstlige og den nordvestlige germanske kulturgruppe nu trods oprindelig lighed udviklede sig videre uden gensidig påvirkning. Vel sagtens under tryk fra hunnernes side breder sortehavsgermanerne sig med vestlig retning over den nordlige del af Balkanhalvøen, Ungarn, Alpelandene, Italien og Frankrig i slutningen af 4. og begyndelsen af 5. århundrede. Samtidig får den nordvestlige kulturgruppe med Hannover og tilgrænsende egne som midtpunkt en original udvikling og breder sig dels mod vest til England, dels mod syd over Rhinlandene mod alperne, hvorved de to germanske strømme atter kommer til at møde hinanden. Nu er det utvivlsomt, at runerne først optræder inden for de her nævnte kulturstrømme, og det falder da straks i øjnene, når man f. eks. følger Wimmers datering af ind-

skrifterne med de ældre runer, at de ældste findes i den nordgående kulturstrøm, hos sortehavs- og hos østersøgermanerne, de yngre i den fra Hannover udgående bevægelse mod vest og syd.

Her kunde det nu synes påfaldende, hvorfor ikke den gotiske bevægelse mod vest bragte kendskabet til runeskriften med sig. Salins svar herpå er, at Wulfilas virksomhed i Møsien i det 4. årh. forhindrede dette; det var hans for bibeloversættelsen dannede alfabet, der trængte igennem hos goterne, og som disse førte med sig under deres fremstød mod vest. Med hensyn til runeskriftens oprindelse bliver den lære vi på forhånd kan drage af Salins arkæologiske undersøgelser, at vi for at efterforske runernes oprindelse ma have vor opmærksomhed henvendt pa sortehavslandene. — v. Friesen slutter sig uden forbehold til denne ad arkæologisk vej fundne stedbestemmelse for runeskriftens tilblivelse. Gennem en kritik af de hidtidige kronologiske angivelser om de gotiske runemindesmærker og runeindskrifter fra de danske mosefund — hvor der som bekendt er ret stor uenighed mellem svenske arkæologer, Montelius, danske, Sophus Müller, og sprogforskere, Wimmer — kommer han til følgende tidsbestemmelse for runernes opståen: ca. 200 efter Kr., et resultat, der falder sammen med Wimmers, som ganske vist hviler på helt andre forudsætninger. Ud fra samtlige foreliggende omstændigheder, Wimmers, Bugges og Salins undersøgelser, hævder da v. Friesen, at germanerne i det 2. eller 3. årh. e. Kr. i landene nærmest nord og nordvest om det sorte hav under stærk påvirkning fra den klassiske kultur også har lært bogstavskriften at kende. Tager man nu hensyn til, hvad vi ved om goterne, kan det næppe være tvivl om, at det er dem, der ved Sortehavet har tilegnet sig bogstavskriften, ydermere da alle er enige om, at goterne på Wulfilas tid kendte runerne, der jo har haft indflydelse pa det wulfilanske alfabet.

Det er vanskeligt at sige, om hele denne udvikling virkelig kan holde stik for en nærmere sagkyndig prøvelse. Af afgørende vigtighed vil det her først og fremmest være, hvor stor beviskraft man kan tillægge dsn forhistoriske arkæologis tids- og vandringsbestemmelser. Efterhånden har denne videnskab vel fået materiale nok og undersøgelsesfasthed nok til at bestemme typer og disses stedlige forekomst og ud fra dette at sandsynliggøre vandringer og kulturstrømninger. Jeg ser dog ikke rettere, end at Wimmers grundsyn stadig slår bedst til: en sproglig tids- og stedsbestemmelse, som der kan gives gode grunde for, levner mindre plads

for vilkårlighed og gætning end en udelukkende arkæologisk bestemmelse. Lad os blot tænke på, hvilke fortvivlede resultater med hensyn til germansk etnografi O. Bremer har fået ud af det arkæologiske materiale. På den anden side skal det ikke nægtes, at Salin — v. Friesens teori har en højst tiltalende forhåndssandsynlighed ved sit på én gang vide udsyn og ved på en anskuelig måde at løse to af runeproblemets største vanskeligheder: goternes tidlige kendskab til runeskriften og den påfaldende omstændighed, at de ældste nordiske runeminder er ældre end vestgermanernes.

Mod v. Friesens næste påstand kan der næppe rejses afgørende indvendinger, den nemlig, at goterne ved det sorte havs nordkyst i det pågældende tidsrum havde lejlighed til at komme i berøring både med hellenistisk og romersk kultur. For det første punkts vedkommende er sagen vel utvivlsom; sortehavslandene droges jo mange århundreder før den kristne tidsregning ind i den græske kultursfære og blev der langt op i den byzantinske tid. Og det romerske fremstød mod Dacien, hvor meget eller hvor lidt det end har betydet, godtgør i hvert fald, at der var mulighed for romerske kulturstrømninger ved Sortehavet omkring 200 e. Kr. Men at den græske kultur var overvældende i disse egne har jo dog al sandsynlighed for sig. Ganske uvilkårligt tvinges v. Friesen da i retning af runealfabetets væsentlig græske oprindelse; at der er forbindelse med det græske alfabet finder han på forhåand fremgår af to karakteristiske ejendommeligheder ved runeskriften, runernes navne med selvstændig glosebetydning — der jo ikke kendes i latin — og «stavelsetegnet for *ŋg*», der umiddelbart efterligner det græske *γγ*. På det første punkt lægger som foran angivet også Bugge stor vægt; men går det an uden videre at slå fast, at *ng*-runen har lyd-værdien *ŋ* + *g* og så ydermere bygge en vigtig påstand derpå? Wimmer opfatter jo vedblivende denne rune som tegn for ganenasal, altså som konsonant — ikke som ‚stavelsetegn', og selv om v. Friesen med støtte hos Bugge, v. Grienberger o. a. tør hævde, at der o f t e skal læses *j*, hvor W. læser *ŋ*, må det bestemt hævdes, at denne sag ikke kan betragtes som uomtvistelig. Det er ret forbløffende, sålænge der ikke foreligger fyldig redegørelse, at se dette punkt anført som et apriori-bevis for runeskriftens forbindelse med det græske alfabet, samtidig med at Wimmer Die Runenschrift s. 116 drager den stik modsatte slutning af *ng*-runen.

På den anden side må jeg indrømme, at hvis vi kan tiltræde den nye opfattelse af sted og tid for runeskriftens opståen, vil

alene dette, støttet af rune-navnene, gøre det sandsynligt, som v. Friesen siger, «att i runraden ingå såväl latinska som grekiska tecken»; ti også efter v. Friesen mening har Wimmer en gang for alle godtgjort, at runerne for *f* og *h* udgår fra det latinske alfabet.

Efter denne almindelige indledning, som jeg foran kort har gengivet grundtanken af, går forf. i resten af sit skrift over til en redegørelse for de enkelte runers herkomst. Resultatet af denne granskning sammenfatter han s. 45 således:

1) femten runer udgår med sikkerhed eller sandsynlighed fra det græske alfabet;
2) fem runer kan afledes af det græske eller det latinske alfabet;
3) fire runer stammer med sikkerhed fra det latinske.

En nærmere granskning af disse forhold viser, at det latinske alfabet ved dannelsen af runeskriften kun er blevet anvendt i to tilfælde, nemlig hvor et tilsvarende runetegn savnedes i græsk eller for at undgå sammenfald med et andet runetegn. Heraf drager forfatteren da den slutning, at også de fem runetegn, der efter hans mening med lige stor sandsynlighed kan udledes af begge alfabeter, i virkeligheden udgår fra det græske.

Hovedresultatet bliver da, at tyve runer stammer fra græsk og fire fra latinsk alfabet.

Af enkeltheder fremhæves:

Runerne for *a*, *i*, *b*, *s*, *t*, *k*, *m*, kan utvivlsomt lige så let udledes af det græske som af det latinske alfabet; på den anden side forekommer det mig afgjort at *n*- og *l*-runen lettest udledes af det græske. v. Friesen er enig med W. om, at runerne *f*, *h*, *r* og *u* har latinsk oprindelse, kun at han afleder den sidste af latinsk *o*, ikke af *u*(*v*). Det går med stor lethed at aflede *e*, *ẹ* og *o* af græsk *η*, *ε* og *ω*; vanskeligere er forholdet ved runen for *w* (lat. *u* eller gr. ligatur for *ει*), *γ* (lat. *g* eller forkortelse af gr. *ου*) og *þ* (der kun i ringe grad ligner forbilledene). Ganenasalrunen betragtes udelukkende som tegn for *ηg* (stavelsetegn) og sættes udenvidere = gr. *γγ*; her må der rigtignok energisk mindes om, at forholdet mellem *j*- og *ng*-runen er meget omtvistet, og om Wimmers særstandpunkt. Men størst diskussion vil sikkert v. Friesens sidste ligninger volde, nemlig at:

runetegnet for *d* = gr. *ϑ*
— - *g* = gr. *χ*
— - *þ* = gr. *φ*
— (slutnings) R = gr. *ψ*

I første øjeblik studser man over de dristige sammenstillinger, der ganske vist støttes ved overensstemmelsen mellem de sammenlignede former. Og det må indrømmes, at v. Friesens udvikling her som overalt er velgrundot og ledsaget af et godt gennemtænkt bevismateriale. Mest påfaldende forekommer det mig, at oldnordisk *þ* skulde stamme fra græsk *φ*; der er ganske vist, som v. Friesen fremhæver, akustisk lighed og derved mulighed for forveksling mellem de to ustemte hæmmelyd; men gotisk har jo netop nøje holdt dem ude fra hinanden; medens andre germanske, deriblandt de nordiske sprog har overgangen *þl* > *fl*, har gotisk den oprindelige lyd, men ikke desto mindre skulde det bruge tegnet for en græsk *f*-lyd til at udtrykke sit *þ*!

I bogens slutning berører forfatteren spørgsmålet om runernes rækkefølge — den fra mellemjærnalderen kendte behøver jo ikke at være den oprindelige — og om deres forhold til Wulfilas gotiske alfabet; dette opfatter han nærmest som en grundig reform af runealfabetet i den nøjest mulige tilslutning til samtidens græske skrift; derved bliver altså det wulfilanske alfabet en vigtig kilde til vort kendskab til runerne i deres ældste tidsrum; endelig tales der kort og hypotetisk om runernes ældste historie. Her som overalt findes der interessante udtalelser og synspunkter, men sikkert også meget, hvorom der foreløbig intet kan siges med sikkerhed.

Otto v. Friesens bog fortjener at læses af alle, der er interesserede i den nordiske sprogforskning, og der kan næppe være tvivl om, at den betegner en ny mærkepæl i runologiens historie og vil fremkalde en forhåbentlig frugtbringende drøftelse mellem de specielt sagkyndige paa det svære område, hvor dens undersøgelse bevæger sig. Man føler sig ligefrem imponeret af den koldblodige sikkerhed og selvbeherskelse, hvormed forfatteren i kort og knap form gennemfører sin i og for sig så radikale opfattelse. Men den korte og sammentrængte fremstilling gør også, at langt fra alle enkeltheder virker med samme overbevisende kraft som Wimmers omskuende og fyldige begrundelse. v. Friesens bog er i hvert fald et værk af overordentlig videnskabelig interesse og det betydeligste, som på dette område er fremkommet siden Wimmers Die Runenschrift.

Odense, september 1905.

Karl Mortensen.

Commentationes philologae in honorem *Johannis Paulson.* Scripserunt cultores et amici. Gotoburgi 1905, Wettergren & Kerber. 213 pp.

Dette Skrift, som er dediceret Prof. Johs. Paulson i Göteborg paa hans 50 Aars Fødselsdag, indeholder 20 paa Svensk og Latin skrevne Afhandlinger af et meget forskjelligartet Indhold. Der er først nogle Arbejder, som indskrænke sig til at give rent faktiske Oplysninger, saaledes *Wåhlins* Kollation af et Vegetiushaandskrift, der findes i Lund, og *Lundströms* Rettelser og Tilføjelser til Tamilias Katalog over de græske Haandskrifter i Biblioteca Vittorio Emanuele i Rom. Andre Afhandlinger ere af sprogligt Indhold. Saaledes søger *Johansson* at finde en Forklaring af det homeriske Ord *τερμιόεις*, der bruges baade om et Skjold og om en Chiton; han forklarer det som «beklædt med Skind». *Lidén* behandler Ordet *σατίνη*, som forekommer i en homerisk Hymne i Betydningen «Stridsvogn», og søger at godtgjøre, at det er et armenisk Laaneord, optaget gjennem Phrygisk. Af sproglige Undersøgelser vedrørende Latin forefindes en Afhandling af *Ahlberg* om Elision af lang Vokal + *s* hos Plautus; om Tilladeligheden af en saadan Elision har der været Tvivl, men Forfatteren mener, at den kan tilstedes, saafremt et andet nærstaaende Ord med samme Endelse gjør det utvivlsomt, hvorledes den borteliderede Endelse skal suppleres; det lykkes ham dog ikke helt at klare alle tvivlsomme Steder. De latinske Synonymer *prodigium*, *portentum*, *ostentum* og *monstrum* behandles udførligt af *Thulin*, medens *Samuelsson* ved Exempler fra latinske Forfattere, især Cicero og Livius, søger at udfinde Regler for Anvendelsen af det reflexive Pronomen som visende tilbage paa det logiske Subjekt til en absolut Ablativ. Saa er der en Del kritisk-exegetiske Afhandlinger. *Lagercrantz* forklarer Beskrivelsen af Ploven hos Hesiodos (Op. 465 sqq.) ved Hjælp af en lille Terracottafigur fra Tanagra, og *Danielsson* drøfter udførligt to vanskelige Steder hos Æschylos: Sept. v. 10 sqq. (behandlet af Madvig Adv. I 194) og 576 sqq.; sidstnævnte Sted læser han: *καὶ τὸν σὸν αὖθις πρόσφορ᾽ αὐταδελφεόν, | ἐξυπτιάζων ὄνομα πολυνεικοῦς λίαν | δίς τ᾽ ἐν τελευτῇ τοὔνομ᾽ ἐνδατούμενος, | καλεῖ κτλ.*, ɔ: «og han nævner atter din kjødelige Broder med de ham tilkommende Navne, idet han lægger Navnet den altfor Hadefulde til Grund og til Slutningen anbringer Navnet to Gange». Om Betydningen af Ordet *παρεξειρεσία* hos Thukydid (IV 12 og VII 34 og 40) handler *Alexanderson*; han forkaster den i nyere Tid af Assmann fremsatte Forklaring («Aarebryn» Gertz) og vender tilbage til den gamle Forklaring, at det skal betyde Skibets forreste og agterste Del, hvor der ingen Aarer fandtes. En Del Steder hos Statius behandles af *Törnebladh*, medens *Persson* behandler Steder hos latinske Panegyrikere. *Janzon* giver en Over-

sættelse af Properts V 11 og forsvarer iøvrigt Digteren mod Schück, som har paastaaet, at hans Digtning er helt opfyldt af «kvinnokropp», og *Sylwan* giver en historisk Oversigt over Behandlingen af Hexametret i Svensk. Fremdeles er der nogle litteraturhistoriske Afhandlinger. *Röding* taler om det homeriske Spørgsmaal ud fra den Forudsætning, at Homerkritiken har sat sig til Opgave at skjelne mellem «homerisk» og «uhomerisk», og kommer som Følge heraf til at fremsætte flere selvindlysende Paastande. *Kjellberg* polemiserer mod Bethes Theorier angaaende det homeriske Sagnstofs Oprindelse fra det europæiske Grækenland; der kan være Grund til at fremhæve hans Advarsel mod i enhver Henseende at sætte Lighedstegn mellem en Sagnfigur og en Kultusskikkelse. Adskillige nye Synspunkter findes i *Nilssons* Afhandling om Dødsklagen og Tragedien. Han søger Tragediens Oprindelse i saadanne Dødsklager, hvoraf der fremstilles adskillige i de homeriske Digte, hvor een Person fører an, og de øvrige stemme i med; Tragedien skal da fra først af have været en Klage over Dionysos's Død, hvorved der ofredes Bukke, og de optrædende Personer iførte sig Bukkenes Skind; derimod skal den ikke, som ofte antaget, have udviklet sig af Satyrspillet. Om Thukydids peloponnesiske Kilder handler en Afhandling af *Lindskog*; han fremhæver den gjennemgaaende Modsætning mellem Sparta og dets Forbundsfæller i den peloponnesiske Krig og viser, hvorledes Thukydid ved flere Lejligheder slutter sig til Forbundsfællernes Synsmaader; han formoder derfor, at han tildels bygger paa korinthiske Kilder. *Österberg* opkaster, idet han tager sit Udgangspunkt i Horats's 1ste Epode, det Spørgsmaal, om Horats og Mæcenas have været tilstede i Slaget ved Actium, og kommer til det Resultat, at ingen af dem har været det, men at Mæcenas til Trods for Horats's Udtalelser i det nævnte Digt under hele Felttoget har opholdt sig i Italien. Endelig behandler *Wallerius* Platonismen hos Clemens Alexandrinus; hans Iagttagelser ere rigtige nok, men selvfølgelig kan han ikke paa nogle faa Sider bringe synderligt Nyt i et saa omfattende Spørgsmaal.

Hans Ræder.

Richard Heinze: Virgils epische Technik. Leipzig 1903. Teubner.

Das groß angelegte Werk zerfällt in zwei Teile von ungefähr gleichem Umfang. Der erste Teil enthällt Analysen von fast allen Partien der Aeneis (nur die Nekyia ist übergangen)[1]; der

[1] Diese Auslassung, die S. 286 ganz beiläufig durch einen Hinweis auf Nordens bevorstehende Arbeit motivirt wird, ist schwerlich zu recht-

zweite ist systematischer Art und behandelt in fünf Kapiteln Virgils Arbeitsmethode, Erfindung, Darstellung, Komposition und künstlerische Ziele. Ausgeschlossen sind Sprache und Metrik.

Der Verfasser hat seine Aufgabe so eng wie möglich gefaßt, was bei der Größe des Themas nur zu billigen ist. Er will Virgils künstlerische Grundsätze und Gewohnheiten erforschen; von seiner dichterischen Begabung ist nur ausnahmsweise und beiläufig die Rede. So wird das Buch mehr eine Darstellung von dem was Virgil gewollt als von dem was er gekonnt hat. Ferner ist die Untersuchung ziemlich streng auf Virgil und zwar auf die Aeneis beschränkt. Natürlich werden Homer und Apollonios fortwährend herangezogen; weitergehende Parallelen finden sich selten. Das war, wie H. selbst in der Vorrede bemerkt, im Ganzen nicht gut anders zu machen; trotzdem wird der Leser an einigen Stellen eine Erweiterung der Untersuchung vermissen. So hat H. S. 291 f. die an sich richtige Beobachtung, daß die physische Seite der Götter bei Virgil etwas mehr hervortritt als bei seinen unmittelbaren Vorbildern, dahin erklärt, daß Virgil auf naturphilosophische Deutungen der Göttervorstellungen anspielen wolle. Es ist möglich daß er Recht hat; doch wäre zu erwägen, ob nicht hier ein allgemeiner Zug späterer Poesie vorliegt — was sich freilich nur durch eine weitausholende Betrachtung ausmachen läßt. Ähnliches gilt von der Behandlung des Fatums bei Virgil; auch hier ist eine historische Untersuchung nötig um Klarheit und Sicherheit zu schaffen. S. 282 ff. und 410 ff. wird ausgeführt, daß Virgil in seinen Reden nicht so sehr auf die Vertiefung eines einzelnen Beweggrundes als auf die Häufung aller möglichen Argumente bedacht ist. Das ist unzweifelhaft richtig und meines Wissens bisher nicht hervorgehoben; es ist aber, wie H. selbst S. 135 andeutet, gewiß nichts für Virgil charakteristisches, sondern ließe sich von Homer durch das Drama und die Beredsamkeit bis zur hellenistischen Poesie verfolgen. — Endlich will H., wie er selbst in der Vorrede sagt, «nicht Werturteile fällen, sondern historische Tatsachen feststellen». Diesem Program treu zu bleiben ist ihm offenbar sehr angelegen gewesen; aber durchführbar war es nicht. In nicht wenigen Fällen hat Heinze, nachdem er ein künstlerisches Princip dargelegt hat, doch die Frage gestellt und beantwortet, wie dies Princip wirkt, ob das Resultat ästhetisch günstig war oder nicht. Mitunter war dies gar nicht zu vermeiden. So hat H. richtig beobachtet, daß Virgil bei der Schilderung von Örtlichkeiten keine eigentliche Beschreibung vorausschickt, sondern die örtlichen Momente, auf die es bei der Handlung ankommt, erst im Verlauf derselben je nach Bedürfnis hervorhebt. Selbstverständlich hat er nicht unterlassen zu bemerken, daß diese Ma-

---

fertigen; tatsächlich ist denn auch die Nekyia durch diese Arbeitsteilung zu kurz gekommen.

nier gewöhnlich zur Unklarheit oder doch Unanschaulichkeit führt[1]. Dem gegenüber stehen aber andere weit zahlreichere Fälle, wo er sich mit der Darlegung des Princips begnügt hat, obgleich die Frage, was bei dem Princip herauskommt, mindestens ebenso berechtigt war. Man bekommt durch dies Verfahren leicht den Eindruck, dass H., wo er schweigt, die Grundsätze Virgils gutheißt; und dieser Eindruck ist mitunter recht unangenehm. So wird in dem letzten Abschnitt «Erhabenheit» richtig als Virgils oberstes Ziel bezeichnet, und dabei gelegentlich bemerkt, daß in einem Punkt, der Betonung der Größe, die Erhabenheit hin und wieder ins Maßlose überschlägt. Das gibt dem Leser das Recht zu der Frage, ob es denn sonst mit der Erhabenheit der Aeneis überall seine Richtigkeit habe; eine Frage, die mit der Bemerkung S. 469 («Man wird trotzdem nicht die Empfindung haben, als wäre die Erhabenheit der Aeneis ‚gemacht'») noch lange nicht beantwortet ist — ganz abgesehen davon, daß diese Bemerkung eine sehr dreiste Behauptung enthält. Die Sache ist wohl die, daß eine Objektivität wie sie H. anstrebt bei der Behandlung eines Kunstwerks überhaupt nicht durchführbar ist — auch in einem andern und tiefern Sinne nicht. Ich werde weiter unten auf diesen Punkt zurückkommen.

Sieht man von den Beschränkungen ab, die sich H. selbst auferlegt hat, so wird man urteilen müssen, daß er seine Aufgabe im Ganzen sehr tüchtig, teilweise sogar vorzüglich gelöst hat. Innerhalb des ersten Teils möchte ich besonders die Behandlung des dritten Buchs hervorheben. H. weist hier die allmälige Aufklärung über das Ziel der Fahrt als leitenden Gedanken nach; ein Vergleich mit den übrigen Büchern führt zu dem Ergebnis, das III zu den spätesten Partien der Aeneis, wenigstens des ersten Teils derselben, gehören muß. Die Frage ist schon vielfach in verschiedener Weise beantwortet worden; nach Heinze wird man sie wohl als erledigt betrachten dürfen. (Ein leiser Zweifel ist mir noch geblieben, ob nicht die Stellen in den übrigen Büchern, an denen das Ziel der Fahrt feststeht, sich durch Rücksichten auf die künstlerische Wirkung der jeweiligen Stelle erklären lassen.) — Innerhalb des zweiten Teiles von dem Werk scheint mir besonders gelungen der erste Abschnitt des ersten Kapitels (die Vorbilder): Virgils Abhängigkeit von seinen Mustern ist hier scharf und erschöpfend charakterisirt. Im zweiten Kapitel («Erfindung») wird das Übergewicht der psychologischen Seite über den äußerlichen Momenten der Handlung richtig hervorgehoben. Ganz vortrefflich ist was S. 314—16 über den dramatischen Zug in der

---

[1] Wenn er es dabei unentschieden läßt, ob die Anschauung schon bei Virgil fehlte oder nur in der Darstelluug ausbleibt, so ist das zu vorsichtig geurteilt. Er hat selbst zugestanden, daß Virgil wenig Phantasie hatte; damit ist die Beantwortung seines Zweifels gegeben.

Aeneis gesagt wird, ebenso S. 372 ff. die Charakteristik der Erzählung und Replikbehandlung Vergils; nicht weniger S. 258 die Bemerkung über die Komposition der Aeneis in Büchern, deren jedes für sich ein Ganzes ausmacht; durchaus zutreffend wird dieser Grundsatz Virgils auf die Sitte der *recitatio* zurückgeführt. Überhaupt enthält der ganze zweite Teil eine Fülle neuer und richtiger Beobachtungen, aus welchen auch wer sich eingehender mit Virgils Technik beschäftigt hat sehr viel lernen kann.

Diesen großen Vorzügen des Buches stehen freilich nicht unerhebliche Schwächen gegenüber. Um diese zu charakterisiren, greife ich zunächst einige Abschnitte zu näherer Beleuchtung heraus.

In der Behandlung der Dido-Episode hebt Heinze richtig hervor, daß Dido durchgängig in den Vordergrund tritt, und daß wir von Aeneas sehr wenig, von seinen Gefühlen fast nichts hören. Er meint S. 121, das habe seinen Grund nicht nur in des Dichters Scheu, bei seines Helden Schwäche zu verweilen, sondern auch in der künstlerischen Tendenz, die Einheit der Erzählung streng zu wahren. Ich glaube, das erste Motiv überwog durchaus; die Einheit der Erzählung in einer Liebesgeschichte dadurch zu wahren, daß man nur von der einen Partei handelt, wäre eine seltsame Anwendung eines an sich richtigen Grundsatzes. Weiter vermisse ich bei Heinze eine Betrachtung darüber, was Virgils Zurückhaltung auf diesem Punkt ihm gekostet hat. Erstens haben wir vor der Vereinigung der beiden kein Wort davon gehört, daß auch Aeneas verliebt sei; dadurch wird das Beilager selbst zu einem psychologischen Rätsel. Die Jagdbeschreibung und das Göttergespräch und die Verse IV 165 ff., über die Heinze zweimal in Entzücken fällt, sollen den Leser vergessen machen, daß das psychologische Correlat zum faktischen Vorgang fehlt. Virgil hat das sehr wohl gewußt, und läßt deshalb nachträglich Dido selbst das Verhältnis als Ehe proclamiren — ganz richtig; nur hätte es von Anfang an eine Ehe sein müssen, so wie die beiden nun einmal sind. So kann er aber diese Auffassung als Dido's hinstellen, und den Aeneas nachher ihre Bezeichnung des Verhältnisses zurückweisen lassen (338 f.). Wiederum sehr richtig: Aeneas darf eine Ehe nicht brechen; nur hätte er dann freilich etwas früher gegen Didos Auffassung protestiren müssen. Und so kann man fortfahren: die Ungereimtheit, die in der Menschenwelt vorhanden ist, spiegelt sich in der Götterwelt wieder, wo das Auftreten beider Göttinnen ungenügend und willkürlich motivirt ist. Fragt man nun, woher alle diese Schwierigkeiten, so finde ich nur die Antwort, daß die Vereinigung der beiden, so wie Virgil einmal seinen Helden charakterisirt hat, eben nicht zu bewerkstelligen ist. Aeneas kann sich weder in einen ganz gemeinen Liebeshandel einlassen nur um die Zeit zu vertreiben, noch kann er sich ernstlich verlieben und dann doch die Ehe ausschlagen, noch darf er ein gebrochenes Ehebündnis hinter sich haben. Dies hat alles Virgil vollkommen klar gestanden;

trotzdem wollte er aus naheliegenden Gründen auf die Episode nicht verzichten. Von diesem Gesichtspunkt aus, und nur von diesem, läßt sich die ganze Komposition des vierten Buchs aufrollen; nur von dieser Voraussetzung aus versteht man, warum Virgil schweigt, wo er reden müßte, warum er seine Götter an die Stelle der natürlichen Psychologie setzt. Es ist alles bewußte Absicht, um den Leser über die Schwierigkeiten hinwegzutäuschen, die dem Dichter selbst klar genug waren. Und nicht allein für das vierte Buch, sondern immer wieder in der ganzen Aeneis ist dieser Gesichtspunkt, im Kleinen wie im Großen, der einzig fruchtbare; im Großen, um es nur anzudeuten, für die Behandlung der Ereignisse in Latium, wo Allecto statt jeder vernünftigen Psychologie herhalten muß, weil eine vernünftige Psychologie eben unmöglich ist; im Kleinen z. B. an der von H. ganz richtig erklärten Stelle IV 65 ff., wo die Opfer — echt virgilisch — weder günstig noch ungünstig sein dürfen. Auch die Nisus-Euryalus-Episode in IX, auf deren Verteidigung H. viel Scharfsinn vergeudet hat, gehört hierher: die beiden sollen fallen, müssen aber vorher etwas ausrichten: deshalb läßt sie Virgil etwas tun, was sie unter den gegebenen Umständen nicht tun dürften, und sucht dies so gut es anging zu motiviren.

H. hat weiter beobactet, daß Virgil eine durchgeführte Charakterisirung der Dido nicht gegeben hat, und daß er statt dessen durch Häufung von allen möglichen Motiven ihren Tod zu begründen versucht hat; dann heißt es (S. 136): «Und eben diese Kunst, die durch eine einzige Tat herbeigeführte Situation sich so zu sagen in natürlichem Wachstum nach allen Seiten entfalten zu lassen, diese Kunst zwingt dem Leser unvermerkt das Gefühl der Notwendigkeit des tragischen Schlusses auf, wie es bei andern großen Dichtern aus den Voraussetzungen eines konsequent gezeichneten und tief angelegten Charakters herauswächst.» — Ich denke, das Gefühl der Notwendigkeit kann überhaupt nur aus dem Zusammenspiel des Charakters mit der Situation hervorgehen; wo das eine Glied fehlt, bleibt trotz aller Kunst nur das Gefühl der Willkürlichkeit. So auch bei Virgil: willkürlich ist die Betonung der Treue gegen den ersten Gatten (das hat Heinze eigentlich selbst richtig gesagt S. 122 f.; nur mischt er mit der Hervorkehrung der moralischen Seite Ungehöriges hinein); willkürlich ist das Ausbleiben aller Sorge um die Zukunft Carthagos bei der sterbenden Dido (so auch Heinze S. 135); willkürlich vor allem die Häufung der Prodigien V. 452 ff., wo man den Arrangeur auf frischer Tat ertappt. — S. 134 wird Didos Gedanke, Aeneas für seine Untreue leiblich zu bestrafen, unter den Begriffen des Niedrigen, Tückischen, Gehässigen und barbarisch Rohen subsummirt. Das ist freilich ganz im Sinne Virgils: Dido darf auf diesen Ausweg nur in einem Moment des Wahnsinns verfallen. Aber so wie Virgil selbst den ganzen Hergang dargestellt hat,

wäre eine persönliche Rache von Seiten Didos ein durchaus natürliches und berechtigtes Vorgehen. Daß Virgil das ausschließt, ist wiederum Willkür, durch das Schuldbewußtsein Didos willkürlich motivirte Willkür.

Zu ähnlichen Betrachtungen gibt ein anderer Abschnitt bei Heinze Anlaß: die Behandlung der Charakterzeichnung bei Virgil. Neu ist hier vor allem die Vermutung, Virgil habe es bei Aeneas auf eine Charakterentwickelung abgesehen. H. stützt sich hier auf der richtigen Beobachtung, daß Aeneas in dem ersten Teil des Gedichts schwächer und zaghafter erscheint als in dem zweiten. Trotzdem ist die Vermutung sicher unrichtig. Erstens würde eine derartige Absicht Virgils in der gesammten antiken Litteratur allein dastehen; wenigstens kenne ich keinen einzigen sichern Fall einer Charakterentwickelung bei einem antiken Dichter. Zweitens bemerkt Heinze selbst, daß die Stimmung des Aeneas, wie sie VIII 18 ff. geschildert wird, gegen seine Vermutung spricht; ich halte es aber für ausgeschlossen, daß Virgil eine solche Idee, wenn er sie einmal gefaßt hätte, auch nur momentweise hätte vergessen können; dafür arbeitet er viel zu sorgsam und bewußt. (Widersprüche in Äußerlichkeiten sind natürlich was ganz anderes, und auch sie sind, darin gebe ich Heinze Kroll gegenüber vollkommen Recht, selten genug aus bloßer Unachtsamkeit zu erklären.) Endlich widerstrebt die ganze Komposition des vierten Buchs, so wie ich sie oben andeutungsweise dargelegt habe, der Annahme Heinzes aufs Entschiedenste. Wäre nicht Virgil an der Erhabenheit seines Helden, an seiner durchgehenden Festigkeit und Tugendhaftigkeit, von Anfang an alles gelegen gewesen, so hätte er in der Didoepisode die erwünschteste Gelegenheit gehabt, Aeneas als menschlich und dennoch sympatisch und entschuldbar darzustellen. Der Fortschritt, den H. findet, ist nur Schein, durch die Rücksichten auf die Komposition hervorgerufen; Virgil ist überhaupt kein Charakterdarsteller, er ist in dieser Beziehung vor allem von den Anforderungen der jedesmal vorliegenden Situation gebunden. Im vierten Buch kreuzt sich freilich dieses Princip mit einem noch höheren Grundsatz Virgils: der Erhabenheit seiner Personen und besonders seines Helden; daher sein Schweigen. Wie wenig Interesse Virgil für Charakter hat, zeigt sich auch in einem Zug, den H. merkwürdiger Weise nicht beachtet hat: daß er seine Personen niemals durch die Rede anderer direkt charakterisirt, obgleich dies Mittel mit der epischen Technik durchaus zu vereinigen ist und bei Homer vielfach verwendet wird. — In Turnus findet H. das Gegenstück zu Aeneas; es ist derselbe Heldenmut, nur ohne Beherrschung: *vis consilii expers*, die daher dem Untergang verfallen ist. Als besonders fein wird hervorgehoben, daß er den Mut verliert als die Entscheidung bevorsteht (XII 220), und daß er zuletzt um sein Leben bittet (932 ff.). Was das erste betrifft, so sind die Verse 220 ff. nur

deshalb geschrieben, weil Virgil die Motive für den Vertragsbruch wie gewöhnlich häufen will; daß Turnus den Mut verloren hat, unterläßt er wohlweislich zu sagen, überläßt es vielmehr dem Leser, ob er das gesenkte Auge und die Blässe des Gesichts als zufällige Umstände oder als Zeichen der Furcht deuten will. Und mit der Bitte um das Leben steht es nicht viel anders: sie ist viel mehr dazu da, um Aeneas in ein schmeichelhaftes Licht zu stellen, als um Turnus zu charakterisiren. Was sonst bei Turnus als Individualisirung aussieht, sind nur die typischen Züge des Jünglingalters. Und wie wenig überhaupt Virgil im letzten Teil des Gedichts auf wirkliche Charakterentfaltung bedacht war, zeigt am besten die Einführung der Allecto; mit der, freilich durch die Umstände gebotenen, durch und durch äußerlichen Motivirung der Ereignisse in Latium hat er sich von vornherein die Möglichkeit abgeschnitten, die Handlung von innen heraus zu gestalten. —

Es zieht sich durch das ganze Buch von Heinze eine Polemik gegen Krolls Studien über die Komposition der Aeneis (Neue Jahrbb. Suppl. 27). In Einzelheiten ist H. Kroll gegenüber hie und da im Unrecht; principiell hat er aber durchaus Recht, wenn er die vielen Anstöße, die sich in der Aeneis finden, nicht wie Kroll aus der Unfähigkeit Virgils herleiten will, über den Teil seiner Dichtung hinauszudenken, mit dem er gerade beschäftigt ist. Unebenheiten und Widersprüche lassen sich bei Virgil fast immer entweder aus seinen künstlerischen Grundsätzen oder aus sorgfältig erwogenen Rücksichten auf die Komposition erklären. In der Aufspürung der Grundsätze Virgils hat Heinze sehr Bedeutendes geleistet; dagegen läßt sich die oben gegebene Kritik in dem Vorwurf zusammenfassen, daß H. das zweite Moment, die Komposition, nicht gehörig gewürdigt hat. Dieser Vorwurf weist aber auf einen tiefer liegenden Gegensatz in der Gesammtauffassung der Aeneis zurück. Heinze betrachtet offenbar, bei aller Kritik im Einzelnen, die Aeneis in letzter Instanz als ein wirkliches Dichterwerk; ich sehe darin nur das Erzeugnis eines klugen Rechners, der mit großem Takt und noch grösserem Fleiß den Schein echter Dichtung hervorzubringen sucht. Auf diesen Gegensatz spielte ich an, als ich oben andeutete, daß die von Heinze angestrebte Objektivität bei seiner Aufgabe überhaupt nicht möglich sei. Jeder Erklärung eines Kunstwerks muß nämlich, wie Boeckh schon längst gesagt hat, eine Gesammtauffassung desselben vorausgehen; und diese beruht wieder in letzter Instanz auf dem unmittelbaren Eindruck, den das Kunstwerk auf den Betrachter oder Leser macht. Infolgedessen bleibt die Objektivität nur Schein; der Subjektivismus liegt immer zu Grunde. Daraus folgt freilich nicht, daß keine Begründung jener Gesammtauffassung möglich sei; sie läßt sich aber am Ende nur durch die Erklärung selbst geben, indem die Auffassung des Ganzen die richtige sein wird, welche die natürlichste und einleuchtendste Erklärung der Einzel-

heiten ermöglicht. Deshalb ist auch im Rahmen einer Anzeige eine Kritik von Heinzes Buch von meinem Standpunkt aus fast unmöglich; nur andeutungsweise läßt sich zeigen, zu welch verschiedenen Ergebnissen die verschiedene Gesammtauffassung führen muß.

Unter diesem Gesichtspunkt möchte ich nur noch einen Punkt in Heinzes Darstellung berühren. Es ist bei ihm mehrfach von einer Weltanschauung die Rede, die der Aeneis zn Grunde liegen soll; das Werk wird als Ausdruck von Virgils religiöser und ethischer Überzeugung aufgefasst, ja Heinze versteigt sich sogar zu der Behauptung, die Aeneis sei «ein positiver Antilucrez». Es ist dies nichts Neues; Heinze verweist mit Recht auf den bekannten Abschnitt in Boissiers Religion Romaine. Von alle dem glaube ich kein Wort. Es ist vielleicht möglich, aus der Aeneis eine leidlich bestimmte Religion und Moral zu abstrahiren, obgleich mir wahrscheinlicher ist, daß das ganze Zeug, wenn man es ernsthaft zu hantiren anfinge, Einem unter den Fingern zerbröckeln würde; daß aber diese Religion und Moral, wie sie auch sei, mit Virgils eigener Überzeugung irgend etwas zu tun habe, ist eine Behauptung, gegen welche alles und für welche nichts spricht. Wir wissen von Virgil daß er in seiner Jugend Epikureer war; es fehlt jedes Anzeichen dafür, daß er das nicht sein Leben lang geblieben ist. Nicht allein weiß ich keine einzige Stelle in der Aeneis, wo der Ton einer wirklichen Überzeugung hörbar würde; sondern was mehr sagen will, die ganze religiöse und moralische Atmosphäre des Gedichts macht mir ganz denselben Eindruck des Willkürlichen und Gemachten wie alles Übrige darin. Auch dies läßt sich natürlich nur indirekt erweisen; doch möchte ich beispielshalber kurz auf Heinzes Behandlung des virgilischen Schicksalsbegriffes verweisen. Nach H. ist das Schicksal bei Virgil identisch mit dem Willen des höchsten Gottes (S. 287); daß etwas gegen das Schicksal geschehen könne, ist undenkbar (S. 289). Nun passt dies nicht überall; also wird zunächst der weitere Satz aufgestellt, daß Jupiter das Fatum ein für alle Mal gesetzt habe und es nacher nicht ändern könne (S. 288), was durch ein schönes Citat — leider aus Seneca, nicht aus Virgil — belegt wird. (Daß dieser Satz mit I 260 neque me sententia vertit nach H.s eigener Auffassung in Widerspruch steht, hat H. übersehen.) Trotzdem passt es auch so nicht; also wird zugestanden, daß auch das so modificirte System nicht durchgeführt ist, sondern in Nebensachen immer wieder durchbrochen wird. Zu allerletzt wird in einer Fußnote (S. 289) bemerkt, das bei der Psychostasie in XII auch diese Ausrede versagt, weil Leben oder Tod des Aeneas keine Nebensache ist. — Das ist was herauskommt, wenn man bei Virgil eine Auffassung der Dinge voraussetzt, für die er persönlich irgendwie einstehen könnte. Statt dessen versuche man es einmal mit der Annahme, daß das Fatum bei Virgil ein nach homerischem Vorbild gebildeter, rein populärer und in sich wiederspruchsvoller Be-

griff sei, den er allein nach künstlerischen Rücksichten handhabt, der aber bei ihm durch die enge Verknüpfung mit dem «Schicksal» Roms eine eigentümliche Färbung und gelegentlich einen Zug ins Unabänderliche bekommt. Ich glaube, bei dieser Voraussetzung, die außerdem mit einer Betrachtung der — wiederum meistens durch künstlerische Rücksichten bedingten — Stellung des virgilischen Jupiter zu kombiniren ist, werden sich sämmtliche Fatumstellen bei Virgil ohne Schwierigkeit erklären lassen. Dabei soll natürlich nicht geleugnet werden, dass sowohl Schicksalsbegriff als Götterwelt bei Virgil vielfach von der Entwickelung beeinflußt sind, welche die antike Religion von Homer bis auf seine Zeit durchgemacht hatte (darauf wurde schon oben kurz hingewiesen), sowie von dem Umstand, daß er für Römer, nicht für Griechen, und für gebildete Römer, und speciell für Augustus schrieb.

Je stärker ich den Gegensatz in der Gesammtauffassung habe betonen müssen, um so mehr ist hervorzuheben, daß in allem, was von diesem fundamentalen Unterschied unabhängig ist, an dem Buch sehr wenig auszusetzen ist. Heinze ist ein tüchtiger und geschmackvoller Interpret, und er ist im Einzelnen seinem «Dichter» gegenüber nichts weniger als befangen. Nur um der Vollständigkeit willen mögen daher einige Einzelheiten, die mir beim Durchlesen aufgefallen sind, hier ihren Platz finden.

S. 153 wird Virgil gegen den Vorwurf verteidigt, daß er sich von dem Alter des Ascanius keine bestimmte Vorstellung gemacht habe. Daß Ascanius in Latium kein dreizehnjähriger Knabe ist, hätte Heinze besser zugestanden; Virgil wird entweder nicht nachgerechnet haben, oder er wird (mit vollem Recht) gemeint haben, es käme darauf gar nichts an. Derartige Apologetik ist sonst Heinzes Sache nicht. — S. 181 wird *simulato numine Bacchi* VII 385 dahin erklärt, daß Allecto in Amata den Glauben erweckt, von Bacchus besessen zu sein; was dem einfachen Wortlaut der Stelle zuwiderläuft. Den Widerspruch mit 405, den Heinze nicht dulden will, muss man eben stehen lassen. — S. 184 wird *placida cum nocte iaceres* VII 427 als unerklärlich verworfen und mit Klouček *iacerem* verlangt — wenig methodisch an einer ohnehin verworrenen Stelle. — Was über das Verhältnis zwischen der troischen Flotte und dem troischen Lager (IX 67 ff.) gesagt wird (S. 220 u. 345), befriedigt nicht. Die Flotte liegt neben dem Lager (69), ist aber befestigt durch einen Wall (70); also brauchte Turnus nicht zuerst das Lager zu erstürmen, um die Flotte anzugreifen, wie S. 220 behauptet wird. Ebensowenig wird sich Virgil gedacht haben, daß die Rutuler ihre Fackeln über den Wall auf die Schiffe schleudern, wie H. ebenda meint; das verbietet schon *invadit* 71. Offenbar meint Virgil, daß es zu gar keinem Angriff auf die Schiffe kommt; während die Fackeln herbeigeschafft werden, geschieht die Verwandlung der Schiffe. — Ueber die Behandlung von VI 890 ff. (S. 353) kann ich auf

meine Anzeige von Nordens Ausgabe der Nekyia (in dieser Zeitschr. XIII S. 128 f.) verweisen. — S. 27 wird das Wort *fuge* II 289 als der Kern der Rede Hektors bezeichnet — wie ich glaube mit Unrecht. Der Kern sind vielmehr die Worte 293 *sacra suosque tibi commendat Troia penates.* Aeneas bekommt nämlich die Penaten nirgends direkt überliefert; statt dessen tritt dieser Befehl Hektors ein, wozu sich nur die ganz beiläufige Erwähnung der *victi dei* in der Hand des Panthus V. 320 gesellt. Virgil wurde zu diesem merkwürdigen Kunstgriff gedrängt, weil Aeneas während der ganzen Schreckensnacht mit den troischen Penaten nichts anfangen kann, und sie dennoch nachher haben muß. — Was S. 45 ff. über die Helena-Episode gesagt wird, ist wenig befriedigend. Heinze hält die Verse für unecht (ich glaube, entschieden mit Unrecht) und nimmt eine Lücke an, in der von Selbstmordsgedanken des Aeneas die Rede war. Das ist schon wegen *indomitas iras* 594 unmöglich. — Zur Erklärung der Nicht-Erwähnung Junos in III läßt sich jetzt auf den Aufsatz O. Jörgensens im Hermes XXXIX (S. 357) verweisen. — 308 wird auf die «Natürlichkeit» der Träume bei Virgil hingewiesen, und dabei bemerkt, daß es ganz anders sein würde, wenn der Tiber Aeneas über die Dinge in Etrurien aufklärte, als wenn er von Euander spricht, den Aeneas schon kennt; wobei auf VIII 138 (soll wol 132 sein) verwiesen wird. Der Leser, der VIII 51—55 liest, ohne daß er von Euander vorher ein Wort gehört hat, wird weder den Eindruck haben, daß Aeneas schon vorher von ihm wußte, noch den Traum als irgendwie «natürlich» empfinden; daran wird Virgil auch nicht gedacht haben, als er VIII 132 schrieb. — Daß wir von Acestes zu wenig erfahren, hätte Kroll gegenüber nicht geleugnet werden sollen (S. 371). — Wie kann H. S. 389 sagen: «Aeneas liest hier aus den Bildern [des Schildes] die Zukunft», und gleich nachher *rerum ignarus imagine gaudet* citiren? — Ähnlich ist es, wenn es S. 112 heisst: «Der Dichter rechnet darauf, daß der Leser sich so lebhaft in die Situation des Helden hineinversetze, daß er die Gefühle, die jenen bewegt haben müssen, in sich selbst von neuem erzeuge [nämlich ohne daß diese Gefühle zur Darstellung kommen]; darauf . . . . beruht die vom Dichter erstrebte pathetische Wirkung der Irrfahrten des Aeneas». Es müßte doch heißen: darauf beruht es, daß diese Wirkung ausbleibt. — Druckfehler finden sich etwas mehr als billig: S. 106 u. steht Überlieferung statt Überarbeitung; 108 Virglil; 171 XII 471 statt XI 471; 176 «der Reiz, der die endlos gedehnten Schlachtschilderungen . . . besessen hatte»; 290 *aeternas* für *aeterna*; 308 s. o.; 390 Anm. IX statt XI und 695 statt 595; 404 Lavinius statt Latinus.

Zuletzt möchte ich noch hervorheben, daß das Buch ganz ungemein gut geschrieben ist. Heinze hat keinen stark persönlichen Stil; aber ich kenne wenige wissenschaftliche Arbeiten,

deren Darstellung so gefällig und von aller Pedanterei so frei ist. Freilich hätte der tiefe Ernst, man möchte fast sagen die Ehrfurcht, mit der Heinze seinen Gegenstand behandelt, etwas häufiger ein wenig gemildert werden dürfen. Ein Anflug von Humor findet sich allein S. 443 und wirkt da ungemein wohltuend; nur wird dadurch das Verlangen nach etwas mehr von der Art eher geschärft als befriedigt.

Kopenhagen im Oktober 1905.

A. B. Drachmann.

Ernst Kaper, Kortfattet tysk Fonetik. (Smaaskrifter, udgivne af Selskab for germansk Filologi Nr. 11.) Kbhvn. 1905, G. B. N. F. 55 S.

I J. og E. Kapers skolegrammatik for de höjere klasser (1900) var afsnittet om bogstaver og lyd afgjort det svageste; fremstillingen var helt usystematisk, og man kunde der endnu læse om «blødt k», «blødt t» og finde udtalen af «sagen» oplyst ved sammenligning med dansk «vige». Hvad hr. E. Kaper byder i den foreliggende lille bog, er noget ganske andet; han har under sin virksomhed ved statens lærerhöjskole beskæftiget sig flittigt med fonetik og bevæger sig med sikkerhed på dette område. Bogen giver, væsentligt på grundlag af Viëtors «Die Aussprache des Schriftdeutschen», en kortfattet og klar fremstilling af det tyske lydsystem, et kapitel om forholdet mellem bogstaver og lyd og endelig nogle lydskrifttekster. Hvad der er forfatterens eget og bogens hovedfortjeneste, er den omhyggelige, ved mange praktiske vink og advarsler og ved gode eksempler støttede redegörelse for forskellen mellem danske og tyske lyd; herved vil den blive et meget nyttigt hjælpemiddel ikke blot for eleverne ved den nævnte læreanstalt, men endnu mere for de mange ikke-faguddannede lærere omkring i landet, som uden at have gennemgået dette kursus sættes til at bestride mellemskolens tyskundervisning. Det 2det kapitel, hvor de fleste af disse bemærkninger er samlede, er derfor bogens værdifuldeste del. — Det siger sig selv, at en så kortfattet lærebog ikke kan indlade sig på finere lydnuancer og må indskrænke sig til antydninger, hvor det gælder mere indviklede spörgsmål, såsom trykforholdene eller den så omstridte udtalenorm; hvad denne angår, stiller forf. sig teoretisk på et liberalt standpunkt, hvilket ikke udelukker, at han for kortheds skyld både i lydteksterne og ellers i bogen tager parti (f. eks. ved udtalen af *g* i ind- og udlyd). — Af enkeltheder, som anm. er standset ved, skal nævnes følgende. I § 11 står: «Til Frembringelse af Talelyd benytter Mennesket 3 Organer: a) Lungerne. b) Struben.

c) Munden (ɔ: Ganesejl, Tunge, Læber)». Det er dog ikke blot de i parentesen nævnte bevægelige munddele, som benyttes til talen. § 15 siges «Føleprøven» at foregå ved «at føle på Strube og Hoved»; uden nærmere angivelse vil denne følen på hovedet ikke være forståelig. Til den korte bemærkning i § 20: «Grænsen mellem Vokal og Konsonant er flydende» burde være givet nogle oplysende eksempler; man kunde her have fået at vide, hvad stavelsebærende konsonanter er, hvilket begreb helt uforberedt optræder i § 56, 3. § 35, anm. siges aspirationen af *p*, *t*, *k* i dansk at nærme sig til *s* foran *i* osv.; det gælder da kun for *t*. § 45 sammenlignes stemmebåndslukket foran forlydsvokal med det danske stød, hvorved læseren må få det indtryk, at dette lukke ikke eksisterer på dansk. Hvorfor er tegnet for lukket med forsæt udeladt i lydteksterne med dagligdags sprog? Just her havde det en særlig interesse at se det anbragt. § 58, 2, a og b er ordene «foran en svag Stavelse» misvisende for «foran [ə]». § 65 er Ungarn betegnet [Uŋarn].

Roskilde d. 17/6 05.

J. Krarup.

K. Florenz, Geschichte der japanischen Litteratur. 1. Halbband. Leipzig 1904, Amelang. VIII + 254 S. M. 3,75.
M. Winternitz, Geschichte der indischen Litteratur. 1. Halbband. Leipzig 1905, Amelang. 258 S. M. 3,75.
(= Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen. Bd. X 1 & IX 1.)

I Modsætning til den bekendte engelske Serie «Short Histories of the Literatures of the World», der har leveret adskillige velskrevne Haandbøger i en Række ældre og moderne Litteraturer, har den her nævnte Samling væsentlig begrænset sig til Østens Litteratur, dog saaledes at forstaa, at ogsaa den østeuropæiske Litteratur medindbefattes. Samlingens Omfang er begrænset til 10 Bind, hvoraf de 5 sidste udelukkende beskæftiger sig med asiatisk Litteratur: persisk, arabisk, hebraisk (inkl. kristelig orientalsk), kinesisk, indisk og japansk, medens de 5 første helliges til den polske, russiske, ungarske og rumænske, middel- og nygræske (inkl. tyrkiske), cechiske og sydslaviske Litteratur. Det er saaledes alle de for det store Publikum lidt fjernere staaende Litteraturkredse, der her søges behandlede i almenfattelig Fremstilling, men tillige i en Form, der i Henseende til Fylde og filologisk Behandling synes at byde ikke saa lidt mere end den engelske Serie. Det turde derfor ikke være uden Betydning at henlede Filologers Opmærksomhed paa disse fortjenstfulde Arbej-

der, som egner sig godt til at give et nyttigt Indblik i Aandslivet fra de Sfærer, hvor de ikke til daglig færdes, og selv for Fagmænd kan gøre Tjeneste som praktiske Haandbøger.

Indholdet af den førstnævnte af de her foreliggende Afdelinger ligger desværre ligesaa fjernt for Anm. som for Flertallet af dette Tidsskrifts Læsere; en virkelig Vurdering af dette Arbejdes Enkeltheder vilde kræve nøje personligt Kendskab til den originale japanske Litteratur. Den fængslende Fremstilling af dette ejendommelige Folks Litteratur har ikke desmindre bevæget Anm. til ogsaa at ledsage denne med et Par orienterende Bemærkninger. Forfatteren Dr. K. Florenz er født i Erfurt 1865 og studerede fra 1883 orientalsk Filologi (særlig indisk) i Leipzig, hvor han nogle Aar efter vandt Universitetets Pris for et Arbejde over Atharvaveda, udkommen 1887 som Dissertation (Das 6. Buch der Atharva-Veda-Saṁhitā, übers. u. erkl. 1. Teil. Hymne 1—50). Han studerede derefter Kinesisk og andre østasiatiske Sprog under Gabelentz, hvorpaa Interessen for det fjerne Østen drog ham til Japan; her modtog han Ansættelse ved Universitetet i Tokyo som Professor i tysk Sprog og Litteratur, i hvilken Stilling han endnu virker. Samtidig med at han saaledes har arbejdet paa at sprede Frugterne af europæisk Aandsliv ud til Japanerne, har han med Iver arbejdet sig ind i disses egne Frembringelser og følgende sine europæiske Forgængere, Englænderne Chamberlain og Aston, paa dette Omraade søgt at gøre den dannede Verden i Europa nøjere bekendt med den japanske Litteraturs bedste Ting. Hvem har ikke set hans «Dichtergrüsse aus dem Osten», en Bog, der ved sit ejendommelig fine, ægte japanske Udstyr maatte fange alle Bogelskeres Blikke, da den for nogle Aar siden spredtes paa Bogmarkedet; den reves bort i faa Aar i 7—8 Oplag og fortsattes af et Par lignende: «Weissaster. Ein romantisches Epos nebst anderen Gedichten», og «Japanische Dramen». Udrustet som han er med Kendskab til de Kilder, indiske saavelsom kinesiske, hvormed hele den japanske Aandsudvikling staar i intim Berøring, og levende netop i det rette Milieu, hvor Adgangen til Landets egen Litteratur og videnskabelige Arbejder er let, maatte man ikke kunne finde en mere kompetent Medarbejder paa dette Felt end netop ham. Det Arbejde, som her har maattet gøres, er imidlertid ikke af den Slags, man lige kan gaa til, selv om man ogsaa taler og læser japansk med Lethed. Her maatte baade den ældre og nyere japanske Litteratur møjsommelig gennempløjes og sammenholdes med den samtidige kinesiske, hvortil kommer det vanskelige Studium af det gamle, klassiske Japansk, af Skriftsystemerne og deres Historie, samt den indfødte filologiske Kritik. Foruden af en Del nyere japanske Speçialundersøgelser har han dog ogsaa haft Nytte af Astons History of Japanese Literature (London 1899), der i korte og klare Træk giver en Oversigt over den hele Litteratur,

samt af Grubes mesterlige Behandling af den kinesiske Litteratur (Leipzig 1902; tilhørende samme Serie). Sammenlignet med Astons Arbejde maa Florenz' Bog sikkert betegnes som langt mere fyldig og fængslende, ikke mindst paa Grund af den langt righoldigere Samling af Litteraturprøver den indeholder. Foreløbig foreligger kun det første Halvbind, der gaar til c. Aar 1200; Resten, der skal behandle Litteraturen i den sidste Del af Middelalderen og den nyere Tid, vil forhaabentlig ikke lade længe vente paa sig. Første Halvdel beretter om den kinesiske Skrifts og Kulturs Indtrængen gennem Korea (5. Aarh.) og dernæst Buddhismens Indførelse og stærke Udbredelse paa den gamle Shintoismes Bekostning (6. Aarh.), to Begivenheder, der hver for sig har været af gennemgribende Betydning for Japanernes Udvikling, uden at man derfor kan sige, at dette muntre, livslystne og fremadstræbende Folk nogensinde har faaet paatrykt hverken Kineseriets eller den kvietistiske Pessimismes Stempel. Efter en Periode i Afhængighed af de fremmede Læremestre følger en Emancipation fra dem, som især viser sig i Uddannelsen af en særlig fonetisk (Stavelses-) Skrift og et klassisk-japansk Digtersprog, saavidt muligt renset for de fremmede kinesiske Ord, der først langt senere igen trænger ind i Massevis og har gjort det gamle Sprog næsten uforstaaeligt for de nulevende. Den ældre Litteratur (indtil 8. Aarh.), hvis Hovedmasse udgøres af de officielle Annaler (et Slags Rimkrøniker med en Mængde mythologisk Stof), samt af store Samlinger af Lyrik (f. Ex. den bekendte Anthologi «Manyoshu») vil dog næppe efter de mange Prøver, som Forf. meddeler, gøre noget stærkt Indtryk paa den europæiske Læser, og det navnlig af den Grund, at Sprog, Indhold og Form i Virkeligheden gør det ganske umuligt at gengive denne Digtning i nogensomhelst Oversættelsesform; men trods dette læses mangt og meget i dette Afsnit med stor Interesse paa Grund af de ypperlige Bidrag til Kulturhistorien, som her findes. Langt stærkere føler man sig dog greben af den følgende Skildring af den Del af Middelalderen, der gaar fra ca. 800 til 1200. Kyoto bliver nu Residensstad, og her udvikler sig et interessant Digterliv i Hofkredsene; Lyrikken fortsættes, men allerede ved Aaret 900 er den kinesiske Indflydelse ophørt, en særlig klassisk Form uddannet jævnsides med en original japansk Æstetik, der fremtræder snart i Form af prosaiske Indledninger til Digtene, snart i Skitsebøger, Dagbøger, Rejseskildringer, men fremfor alt i Novellelitteraturen. Hvad der maaske vil overraske allermest er, at Litteraturens Bærere i en stor Del af dette Tidsrum var — Damer, Hofdamer eller rettere sagt Kammerjomfruer. Gennem denne righoldige Litteratur faas da ogsaa et meget levende Billede af Livet paa de Tider i de højere Samfundsklasser (særlig i det 11. Aarh.), og man vil ikke fortryde at have gjort sig bekendt med Forf.s Skildring heraf. Men allerede inden denne Periodes Udgang kom Damelitteraturen imidlertid i Forfald, og

Mændene træder atter i Forgrunden i Forfatternes Række med den historiske Roman som Afløser. Bindet slutter med en kort Redegørelse for den japanske Folkedigtning fra den ældre Tid. Hvis Værkets sidste Halvdel løser sin Opgave paa lignende Maade, er der ikke Tvivl om, at Forf. vil vinde megen Paaskønnelse for sit store Arbejde, som han selv ønsker maa indtage en beskeden Plads ved Siden af Grube's førnævnte Fremstilling af den kinesiske Litteratur.

Det andet af de ovennævnte Værker, der indeholder Winternitz's Fremstilling af den indiske Litteratur, er desværre heller ikke endnu afsluttet. Det betegnes som første Halvbind, men skal man dømme efter hvad Forf. har faaet Lejlighed til at behandle i denne første Del, da maa man forudse, at Resten kan komme til at fylde 2—3 Gange saa meget. Forf. siger, at han i denne Bog væsentlig kun vil beskæftige sig med Sanskrit-, Pāli- og Prākrit-Litteraturen, d. v. s. den indiske Oldtids (og Middelalders) Litteratur; han vil saaledes ikke videre komme til at berøre de mange moderne indiske Sprogs Litteratur, og det maa indrømmes, at et saadant Arbejde vilde være for meget for én Forsker. Selv det Maal, som Forf. her har sat sig, er ingenlunde noget beskedent, navnlig naar vi betænker, hvorledes det staar til med Forarbejder. Sanskrit-Litteraturen er i denne Henseende ikke stedmoderlig behandlet; der findes ypperlige Monografier, og foruden den tidligere eneherskende Litteraturhistorie af A. Weber har flere andre Fremstillinger set Lyset, særlig L. Schröder's Indiens Kultur und Litteratur og Macdonell's med klar og nøgtern Kritik, men noget knapt affattede History of Sanskrit Literature; disse Værker behandler dog kun eller væsentlig kun Sanskrit-Litteraturen, hele den omfangsrige buddhistiske Litteratur, foruden Prākrit-Litteraturen (inkl. Jainismens hellige Bøger) har ikke været Genstand for samlet historisk Fremstilling. Dog turde Tiden dertil være inde nu, da saameget af denne Litteratur foreligger i Udgaver og tildels ogsaa i Oversættelser med en Række interessante kritiske Indledninger. Det vilde ogsaa nu være utænkeligt i en Fremstilling af den gamle indiske Litteratur helt at forbigaa Buddhismens mærkelige Frembringelser, der har bidraget saa meget til at kaste Lys over store Perioder af Indiens Historie. Forfatteren, som har indlagt sig Fortjenester ved sine Arbejder over Veda- og Ritual-Litteraturen og den ældste indiske Kultur og senere gjort sig bekendt gennem sine Indlæg i Mahābhārata-Spørgsmaalet, giver i dette første Bind først en almindelig Indledning, i hvilken han begynder med at paavise den indiske Oldtidsliteraturs Betydning; derefter følger en kort Oversigt over den indiske Videnskabs Historie, hvor vi Danske dog med en vis Skuffelse konstaterer (her som i andre lignende Fremstillinger), at Westergaards Navn forbigaas i Tavshed, der hvor Lassen, Böhtlingk og Roth forherliges; denne Oversigt er forøvrigt velskreven

og indeholder flere nye Momenter. De følgende Kapitler indeholder Bemærkninger om den indiske Kronologi, Litteraturens Overlevering, Skriftens Brug og Sprogforholdene; men af selve Litteraturen naar Forf. iøvrigt kun igennem Vedatiden. Som Følge heraf lader det sig ikke gøre at udtale nogen endelig Dom over Arbejdet, men det, som hidtil foreligger, synes at varsle godt for det kommende. Til Studiet af Veda-Litteraturen gives der som bekendt mange udmærkede Forarbejder, og Forfatteren synes at være ypperlig bevandret paa dette Omraade; hans Fremstilling er indgaaende og klart systematisk ordnet, Stilen flydende og holdt i en passende populær Form med et stort Antal velvalgte Prøver af Litteraturen i Oversættelse. Hertil kommer, at Fremstillingen hele Tiden ledsages af nøjagtige og næsten fuldstændige Litteraturhenvisninger (S. 147 savnes dog Henvisning til Sten Konow's Sāmavidhāna-brāhmaṇa). Hvis Værket føres til Ende efter samme Maalestok og samme Principper, saa vil her faas en fyldig almenfattelig Skildring af den gamle indiske Litteratur og samtidig en uundværlig Haandbog for de mere faglig interesserede. Paa et Omraade som Veda-Litteraturen, hvor saa mange indbyrdes stridende Opfattelser saavel af de større almene som af de mere specielle Spørgsmaal er komne til Orde, er det klart, at Forfatteren af en saadan Fremstilling som denne, samtidig med at han selv tager Standpunkt, stadig maa styre fremad med Besindighed og søge at skifte Sol og Vind lige. Dette synes i det hele at være lykkedes Forf. godt. Til et af de allervanskeligste Stridsspørgsmaal, nemlig Spørgsmaalet om den indiske Kulturs og Rigvedas Ælde, vender Forf. tilbage i et Slutningsafsnit. Skønt han her tager Afstand fra dem, der vil lægge Rigvedas Kulturperiode tilbage til 3.—4. Aartusind f. Chr., og skønt han foretrækker at datere Vedatiden: x—500. f. Chr., saa er han dog tilbøjelig til med Bühler og andre at tænke sig Begyndelsesdatumet rykket ret betydelig tilbage, maaske i 2. Aartusind. Nutidens Tendens til at rykke dette Tidspunkt saa langt tilbage forekommer i det hele Anm. meget betænkeligt; selv om man ogsaa fastholder det 6.—7. Aarh. som Tidspunktet for Buddhismens og Jainismens Fremkomst, synes det dog ikke nødvendigt af den Grund at rykke Rigvedas Tid tilbage før c. 10.—12. Aarh. 500 Aar er en lang Tid, i hvilken meget kan ske, især naar der er stærk Bevægelse i Udviklingen, og det vil derfor sikkert være det raadeligste indtil videre at antage, at de indiske Ariers Erobring og Kultivering af Nordindien har fundet Sted i Tiden fra 1000 —500 f. Chr. Med disse Bemærkninger ønsker Anm. da Bogen anbefalet paa det bedste; naar den senere bliver afsluttet, vil der sikkert blive Anledning til at vende tilbage til forskellige Enkeltheder.

Kbhvn., d. 16. Sept. 1905. **Dines Andersen.**

Ludvig F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen*. III. Runestenene i Skåne og på Bornholm. Kbhvn. 1904—5. Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag. Thieles bogtrykkeri. 328 sider i 4°.

I indholdslisten for ved dette bind opføres 44 skånske og 39 bornholmske stene. Deraf er imidlertid 4 skånske (de 3 Hällestadere og Sjøruperen) og én bornholmsk (Ny Larsker I) allerede behandlede i første bind; tilbage bliver da henholdsvis 40 og 38. Desuden drøftes lejlighedsvis (s. 14 og 101) to nu forsvundne skånske stene. Af de bevarede 78 er det yderst få, der den dag i dag findes på deres oprindelige pladser; med fuld sikkerhed tör det næppe siges uden om tre af de skånske: nr. 31 og 32, der har været rejste på en gravhöj fra sten- eller broncealderen, og nr. 35, der knejser på en lignende höj. Senere slægter har ubarmhjærtig tumlet med de allerfleste af disse mindesmærker, alt eftersom de stod i vejen eller fandtes brugelige til noget nyttigt. Bedst farne var uden tvivl de, som, forholdsvis tidlig, indmuredes i ny kirkebygninger; thi derved var de gennem hundreder af år unddragne yderligere omflytning. Intet under derfor, at der f. e. på Bornholm i slutningen af forrige hundredår under istandsættelsen af kirketårnene i Bodilsker, Nyker og Rødsker såvelsom ved nedbrydningen af de gamle kirker i Klemensker, Øster og Vester Marie opdagedes en del runestene. Mindre værnede mod overlast var allerede de i kirkegårdshegn eller almindelige stengærder indsatte stene; mest udsatte for at tage skade var dog de runestene, der gjorde tjeneste som «tærskelsten» (i et våbenhus, bornh. nr. 25), trappesten ved en bondegård, dörtrin, som brosten i et køkken eller i en kostald, som ledstolper, dæksten over vandløb m. m.

Heldigvis oprandt en tid, da runestenene atter kom til ære og værdighed som vigtige og derfor «fredede» folkeminder. Nu om stunder ser det næsten ud, som kappedes man om at vise sin deltagelse for disse så længe mishandlede stenblokke. Særtegnende for samfundsforholdenes forskellighed er det, at, medens i Skåne en halv snes stene er opstillede i «parken» ved forskellige herresæder (ved Marselisborg hele fem), er det på Bornholm, hvor godsvæsenet aldrig har slået rod, en gårdejer og en «proprietær», der har forundt Brogårdstenen og Brohusestenen plads henholdsvis i «en lille lund» og i «et buskads». 6 skånske stene er bragte til museet eller «runestenshöjen» i Lund; derimod har Nationalmuseet i København kun fået 2 bornholmske, hvoraf endda den ene (nr. 35) er et ubetydeligt brudstykke, og den anden (nr. 39), den 1882 opplöjede lille «Alfabetsten», egenlig falder uden for værkets ramme. Naturligst er det unægtelig, at hvert landskab beholder sine runestene, og forholdene førte det med sig, at man i regelen skaffede dem et sidste tilflugtssted ved de nærmest lig-

gende kirker, hvad der da også, ligesom særlig i Nörrejylland, er stærkt fremtrædende både i Skåne og end mere på Bornholm. Af de på denne ø hidtil kendte runestene eller stykker af sådanne findes nu de 33 ved kirker, oftest flere ved samme kirke (våbenhuset, kirkegården; i Øster Marie i den bevarede ruin af den nedbrudte kirkes kor).

Også de fra gammel tid som bygningsæmne i selve kirkebygningen indmurede nyfundne runestene er nu udtagne — på to nær: Bornholmeren nr. 14 (Bodilskerstenen I) og Skåningen nr. 41 (Holmbystenen). En stor del af den sidste er skjult på dens plads i et hjörne af kirketårnet, så hverken indskriften eller, endnu mindre, det tilstedeværende billede kan forfølges i sin helhed. «Da stenen uden tvivl let kunde udtages, burde dette naturligvis ske snarest muligt».

Foreligger der ikke her en passende opgave for «Rigsarkivaren»?

Om tiden for runestenenes tilblivelse oplyser Wimmer, at den store broderpart af de skånske grupperer sig om år 1000 eller, lidt nöjere bestemt, falder mellem årene 970 og 1025, idet kun ganske enkelte går ned til omtrent 1050. Enestående er til den ene side den i I s. 159 ff. behandlede Åsumsten fra omtrent 1210, til den anden side nr. 1, Örjastenen, der af forfatteren med god grund sættes til senest 850, idet den efter det bevarede af indskriften må jævnstilles med de ældste sælandske og fynske stene. Derimod strækker sig efter Wimmer de 33 første bornholmske stene over tidsrummet fra kort för 1050 til hen imod 1150, medens de 5 næste rækker over sidste halvdel af 12te og lidt ind i det 13de hundredår. Alfabetstenen, hvorpå runerne er ordnede efter den latinske hogstavrække, «er næppe ældre end år 1400».

Selvfølgelig lægger denne aldersforskel sig for dagen såvel i det sproglige (runernes form og betydning m. m.) som i selve indholdet. Som W. fremhæver (s. 186), bærer de bornholmske stene gennemgående et kristeligt præg: jævnlig brug af korset og af kristelige påkaldelser. Ganske vist forekommer snart det ene snart det andet af disse kendetegn på nogle skånske stene; men fra et kirkehistorisk standpunkt er det værd at lægge mærke til, at der på dem kun nævnes «Gud», medens de bornholmske, foruden «Gud» (nr. 12, 29, 31) og «Krist» (nr. 24, 25, 28, 32), ikke alene har «Gud og Krist» (nr. 22), men også «Gud og Guds moder» (nr. 6, 10, 11, 13) samt «Gud og St. Mikael» (nr. 9, 37) og «Krist og St. Mikael (nr. 26), den sidste forbindelse som på den omtrent samtidige lålandske Tillisesten (II 491)[1]. Formelen på Lundhöjstenen: «Krist og sante Mikkel hjælpe deres

[1] Jf. Wimmer, Døbefonten i Åkirkeby s. 8 anm. — Mikael nævnes også på svenske runestene: Rosenberg Nordens åndsliv I 136 øv.

sjæl til lys og Paradis» minder iøvrigt stærkt dels om den ambrosianske lovsang (Daniels Thesaurus hymnologicus I 33; senere dansk oversættelse i Brandts læsebog s. 255) dels om en hymne af Hrabanus Maurus (Daniels Thesaurus I 218), sml. siden i Anders Sunesens Hexaëmeron: «Michael animos inducere sanctos dicitur in coeli paradisum» (Gertz's udgave s. 8).

Syv skånske stene, — den hidtil ufuldstændig kendte Holmbyer ikke medregnet, — udmærker sig ved stærkt iöjnefaldende billedlige fremstillinger, der, sammen med tilsvarende billeder fra andre danske landskaber, giver os en forestilling om datidens billedhuggerkunst, men for resten til dels volder vanskelighed med hensyn til forklaringen. To stene (nr. 5 og 9) er udelukkende «billedstene», idet de mangler indskrift; men sikkert har de hørt hver til sit större mindesmærke, — jeg tænker mig dem snarest indordnede i en række svære hegnstene om et familiegravsted, jf. tegningen (efter Worm) s. 24, hvorpå ses to andre, nu forsvundne, «billedstene». Mandsfigurerne s. 17 og 26 er sagtens portrætter: den første, i sin lange kjortel og med korsstaven i hånd, af en gejstlig, den anden, med stridsøksen over skulderen, af en kriger. Billedet s. 28 forklares af W. (s. 37) som en gyge (troldkvinde) ridende på en ulv med en hugorm til tömme o. s. v. Den firføddede skabning s. 41 minder nærmest om dyrenes kronede konge. Side 90 ses et drageskib og derover «et vældigt dyr» (en ulv?), s. 132 f. «fantastiske dyr og slyngninger» m. m., og s. 148 en hjort. Wimmer, som lover i indledningen at give en samlet fremstilling af vore runestenes ornamentik, hævder allerede nu, at billedet s. 133 stammer fra et irsk forbillede, altså fra en side, hvorpå af vore oldgranskere særlig Sofus Müller har henledt opmærksomheden.

Kan de bornholmske stene ikke bryste sig med billeder enten af mennesker eller af dyr, er derimod Østermariestenen III, fra omtr. 1100, prydet med en «højst ejendommelig» form af det kristne kors (s. 269), der dog efter W. har mange sidestykker i Sverrig. Om påvirkning derfra vidner også visse egenheder ved «ormeslyngningerne» på de to yngste skånske stene (s. 169 og 175), såvelsom på to af de ældste bornholmske (s. 197 og 200), alle fra tiden omkring 1050.

Fostre af en langt ældre tids kunstdrift er de «skålformede fordybninger» på en skånsk sten (s. 67); jf. i dette tidsskrifts 10de bind s. 70 øverst.

Som W. bemærker (s. 167), er ikke få danske stene — også uden for de «historiskes» kreds — kenotafer: rejste af frænder eller fæller over mænd, der havde fundet deres grave fjærnt fra hjemstedet. Nogle var omkomne på vikingetog. Således de to Skåninger, der «blev døde» henholdsvis «nordpå i viking» (Strøstenen I) og «vesterpå» uden tvivl i samme ærinde (Uppåkrastenen).

At der høstedes hæder ved vikingefærd, fremgår yderligere af Gårdstångastenen I, rejst af to efterlevende kammerater over to «helte vide berømte i viking». Andre satte livet til ude på havet, når de f. e. var på fiskeri eller på købmandsfærd til fremmede lande, hvor døden jo også kunde indhente dem. Således Bornholmeren Alvard (Halvard?), der «druknede ude» med mand og mus (som jeg helst forstår teksten på Ny Larsker II); af Skåninger den, der «blev død» på Gulland (Fugliestenen II), og de to, der udtrykkelig siges at «ligge i London» (Vallebergastenen). Alle disse tre stene er bestemt kristelig prægede og fra en forholdsvis sen tid (ellevte hundredår); men at sømanden som sådan var et agtet medlem af samfundet, fremgår desuden af, at på Torsjøstenen roser en mand sin afdøde broder som en rask søgut (skipari), hvad der for så vidt hænger sammen med den sidste hilsen, en vis Björn får på Strøstenen II: at han selvanden ejede et skib, som det jo var skibsejerne, der tog søfolkene i deres tjæneste, jf. Wimmer II 82 og 414.

At også landbruget var en vigtig næringsvej, er en given sag; men for de taknemlige efterkommere var der kun anledning til at lovtale foregangsmændene på dette område, og den skånske Krageholmers dygtige og gæstmilde «*bomand*», såvelsom den skånske Lundagårds- og den jyske Skivumstens udmærkede «*landmænd*» tör vi med Wimmer II 31 forstå som «jorddrotter» (sml. Skånske lov 7, 3) d. v. s. godsejere.

Det har været mig påfaldende, at af alle de i bind I, II og III omhandlede 180 runestene er ikke en eneste rejst til minde om en som *smed* d. v. s. håndværker betegnet mand[1]. Tingen er vel den, at, hvor uundværlige håndværkerne end var og hvor ansete end måske enkelte af dem kunde blive, regnedes de dog ikke for en selvstændig, med datidens «storborgere» jævnbyrdig samfundsklasse, men snarere for en egen klasse arbejdere, der selv var bedst tjente med at stå i et underordningsforhold til arbejdsgiverne. Den Toste, der «rejste» Kolindstenen, kalder sig «Asveds smed» (I 136), hvorved jeg uvilkårlig kommer til at tænke på langt senere tiders «herregårdssmed» o. desl. «Toke smed», der «rejste» Hörning- og Grensten-stenene (II 261 og 266), havde jo været træl. Hermed er jeg tilböjlig til at sammenstille Skåningen Ravn, der efter den første Simrissten (III 171) havde været «svend» hos Gunnulv i Svithjod (Østsverrig); thi om et forhold mellem disse to mænd lignende det imellem vikingehøvdingen Frøger og Låliken Frode (II 462) vilde næppe været brugt ordet *svend* d. e. tjæner (underordnet medhjælper). Hvad slags håndværk den enkelte nærmest gav sig af med, kan vi ikke så lige vide. Da

---

[1] At den blekingske Gursten-sten skulde være sat over en «Odd smed», tror jeg for min del ikke; af de foreslåede læsninger er Läfflers (Arkiv XIV 342) åbenbart den nærmest liggende og naturligste.

jeg ikke tvivler om, at «stensmedene» (se Fritzner) også har haft med tildannelsen o. s. v. af runestenene at göre, er der dog en mulighed for, at, når en runesten er rejst af en «smed», ordet «rejse» da kan tages lidt mere bogstaveligt end ellers; thi sædvanlig må jo stenenes «*rejste*» (satte) forstås som enstydigt med «*lod rejse*» (sætte) d. v. s. har bekostet, — en dobbelthed i sprogbrugen, der ingenlunde er fremmed for nutiden.

Med undtagelse af nogle fremmede mindesmærker i Danmark, der vil blive omhandlede i indledningen, har Wimmer nu meddelt os hele det rige udbytte af sine udtömmende undersøgelser. Om det med så stor udholdenhed tilvejebragte grundlags fuldkomne pålidelighed føler jeg mig så meget mere overbevist, som jeg, der under fire sommerophold på Bornholm, de to för, de to efter Wimmers første rejse derover, på egen hånd har læst en stor del af de bornholmske runestene, med glæde vedgår, at mine læsninger på adskillige punkter er blevne udfyldte og rettede ved Wimmers. Da nu også hans fortolkninger, som sædvanlig, er prægede af hans sikre sprogtakt, hans vidtskuende blik og hans ædruelige virkelighedssans, er det lidet eller intet, jeg dertil har at bemærke.

Som et særligt eksempel pa, hvor meget han, ifølge den gamle regel «øvelsen gör mester», mer end én gang har fået ud af ufuldstændig bevarede indskrifter, vilde jeg fremhæve Bornholmeren nr. 10 (side 219). Overfor Skåningernes aldersformand, Örjastenen, optræder Wimmer med stor varsomhed, hvad der sikkert er det eneste fornuftige. Ikke des mindre vover jeg at fremsætte min mening om tekstens forståelse og sandsynlige udfyldning. Af de to side 8 henstillede opfattelser lyser jeg for min del ubetinget den sidste i kuld og kön. Jeg tager da *æft* som biord («stenen står efter» d. e. til amindelse) og *firi* som forholdsord (til ære for). Vel kunde man efter lignende forbindelser på den fynske Flemløser og på den bornholmske Ny Larsker II have ventet den længre form *æftiR*; men det gör en forskel, at ordet på bægge disse stene står allersidst i sætningen, medens det på Örjastenen står i umiddelbar forbindelse med det følgende forholdsled, så meningen i virkeligheden bliver: til minde om og ære for. Det næste ord efter *firi* kan kun være ejeform af kvindenavnet *Åsa* (eller *Æsa*). Da *firi* i den angivne bemærkelse vel snarest styrede hensynsform, antages Åsu (Æsu) efterfulgt af *sunum*. Men hertil kommer, at, da der ikke er spor af runer for ved *stændR*, og grundordet *stæin* ikke godt kan tænkes med forsæt udeladt, må det, med sin fra Flemløseren (og den jyske Egtveder) kendte følgesvend, have været henlagt til sætningens slutning. Efter min gisning har da venstrerækken lydt: *stændR æft firi Åsu (Æsu) sunum stæin sási*, de 11 sidste runer på stenens afhuggede top.

Længre har hovedindskriften næppe været (i höjrelinjen har vel kun stået: *(Tuf?) i fáþi,* jf. de fynske Flemløse- og Helnæsstene); allermindst har brødrenes navne stået efter «*sunum*»: de vilde været indskudte foran moderens navn. Stenen «stod» altså som en minde- og ærestøtte for *Åse-* (eller *Æse-)sönnerne* (to i det mindste), der på den tid må have været almindelig kendte i Skåne under denne benævnelse, og formodelig er omkomne samtidig, f. eks. ved en søulykke. Hertil svarer, at Vagn Ågesens dattersönner, Svend og Astrad, «váru kallaðir *þorgunnu synir*» (Knýtl. saga kpt. 40) d. v. s.: under ét omtaltes som Thorgunnesönnerne. Grundene til, at sönner således nævntes efter deres moder («váru kendir við móður sina») var forskellige (og vedblev for almuens vedkommende længe at være det), deriblandt den meget naturlige, at «hun levede længer end faderen» (Laxd. saga kpt. 57) d. v. s. faderen var død, mens drengene var små.

Det er frugten af en lang årrækkes vedholdende arbejde, der foreligger i de hidtil udkomne to bind og to halvbind af De danske runemindesmærker, hvis videnskabelige værd og almene tilgængelighed vil blive yderligere øget ved de to tilbagestående halvbind: indledningen og ordbogen, som jeg håber ikke vil lade længe vente på sig. Desuden mangler en indholdsliste til I 2. Intet er i øvrigt vissere, end at dette, allerede ved sit omfang og sin udstyrelse (hidtil rigelig 1200 sider i stort format, forsynede med omtrent 200 tegninger og trykte med smukke typer på udmærket papir) meget fremragende nationalværk i vor bogverden vil komme til at stå som et varigt minde ikke alene om tolkeren, men også om tegneren og trykkeren. Åndens og håndens idrætsmænd har her virket i broderlig forening.

F. Dyrlund.

Palæografisk atlas. Dansk afdeling. Udgivet af kommissionen for det arnamagnæanske legat. Kbhvn. 1903, Gyldend. Boghdl. Nord. Forl. X s. + 76 bl. — Samme: Norsk-islandsk afdeling. 1905. XV s. + 74 bl.

De store fremskridt, reproduktionskunsten har gjort i det sidste halve århundrede, takket være benyttelsen af lyset til billedgengivelse, har haft en ikke ringe betydning for filologien. Direkte fotografering af håndskrifter har dog ikke været synderlig anvendt; i regelen fotograferes håndskrifterne på trykplader; derved lettes mangfoldiggørelsen. Til en begyndelse var fotolitograferingen almindeligst; af danske og norsk-islandske håndskrifter er f. eks. runehåndskriftet af skånske lov, hovedstykket af Valde-

mars jordebog, Angers-fragmentet af Saxo, hovedhåndskriftet af Didrikssaga og Elucidarius udgivne i fotolitografisk gengivelse. Fotolitografierne betegner et betydeligt fremskridt fra tidligere tiders kobberstik og stentryk, der, selv med al mulig omhu, ikke kunde blive så nøjagtige, som en videnskabelig benyttelse måtte kræve det. Dog har også fotolitografien sine mangler: den gengiver ikke overgangene mellem lyst og mørkt; baggrunden kommer ikke frem, og — hvad der er det værste — tegningen på stenen bliver ikke helt nøjagtig; det vil i reglen være nødvendigt at korrigere den; der bliver derved rum for subjektive opfattelser, og skrifttrækkene kommer i den fotolitografiske gengivelse til at stå med langt større tydelighed end i originalen; man vil følgelig i tvivlstilfælde ikke kunne nøjes med at rådspørge den fotolitografiske gengivelse. I den nyeste tid fortrænges fotolitografien mere og mere af heliotypien (zinkætsning) og især af fototypien (lystryk), som formår at gengive overgangene mellem lyst og mørkt, ikke eller så godt som ikke behøver at korrigeres, og hvis brunlige farvetone stemmer godt med de fleste nordiske håndskrifters farve. Hvor udmærket en gengivelsesmåde fototypien kan være, fremgaar til fulde af «palæografisk atlas».

Udgivelsen af dette pragtværk er foretaget ved den arnamagnæanske samlings bibliotekar, dr. Kålund, der også har æren for det nærmest foregående store værk, som kommissionen for det arnamagnæanske legat har ladet udgive, nemlig katalogen over den arnamagnæanske håndskriftsamling og den sig dertil sluttende katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det kongelige bibliotek og universitetsbiblioteket i København.

Atlaset består af en dansk afdeling på 64 og en norsk-islandsk afdeling på 53 afbildninger, fordelte henholdsvis på 38 og 37 folioblade; på lige så mange blade findes diplomatiske gengivelser af texterne med en kort indledning til hver text. Hver afdeling indledes med en redegørelse for afdelingens indhold og ordningen af texterne. Textprøverne er for største delen taget fra litteraturhåndskrifter med dansk og norsk-islandsk sprog; en del hører til den latinsk-middelalderlige litteratur i Danmark, og en del gengiver diplomer. En undtagelse danner det bekendte Justinus-håndskrift, der antages at kunne være skrevet af Absalon. Texterne er ordnede efter deres sandsynlige kronologiske rækkefølge; diplomerne er dog anbragt sidst i hver afdeling.

De til Danmarks middelalderlige litteratur hørende textprøver strækker sig over hele den danske middelalder indtil 1550. Ældst blandt litteraturhåndskrifterne er, bortset fra Dalby klosters evangeliarium, som henføres til det 11. årh., men næppe er skrevet i Danmark, Necrologium Lundense, af hvilket der gives to prøver (nr. I og II), som repræsenterer ikke mindre end ti forskellige hænder; håndskriftet er anlagt omtrent 1125. Det ældste af diplomerne er Erik Lams gavebrev til Næstved kloster, dateret

21. marts 1140 (nr. L); det endnu ældre gavebrev fra Erik Emun til Lunds domkirke (1135) findes ikke gengivet, da det er optaget i det svenske palæografiske atlas «svenska skriftprof» I (1894). Først fra slutningen af det 13. årh. findes håndskrifter med dansk text, nemlig de ældste lovhåndskrifter og de danske stykker i kong Valdemars jordebog. Til tiden omkring eller snarest før 1300 sætter dr. Kålund: AM 24, 4to (nr. XIII): et brudstykke af Valdemars lov, der tidligere er udgivet fotolitografisk; AM 37, 4to (nr. XIV), af hvilket der gengives et stykke af skånske kirkelov; den ældste del af AM 28, 8vo (nr. XVII): runehåndskriftet af skånske lov; AM 455, 12mo (nr. XIX), af hvilket der gengives et stykke af Eriks lov; Stockh. A 41 (nr. X): kong Valdemars jordebog. De to sidstnævnte håndskrifter er ifølge udgiveren skrevne af samme mand, altså af frater Johannes Jutæ, som skriveren af AM 455, 12mo navngiver sig i dette håndskrifts slutning. Ganske naturligt lægges hovedvægten på at få den ældste tids håndskrifter fyldigt repræsenterede; i forhold til de bevarede håndskrifters antal er prøverne fra tiden 1350—1550 færre. Et par af fototypierne gengiver håndskriftudsmykning, nemlig nr. VII—VIII: Calendarium Nestvediense, og nr. XXX: bindet om Dalby klosters evangeliarium. Det sidste er måske ikke af dansk oprindelse, og det første står — som for øvrigt alle nordiske håndskrifters udsmykning — langt under, hvad sydligere folk har ydet i den retning. Det er desværre ikke alene i kunstnerisk henseende, man får et ringe indtryk af den danske middelalders litteratur ved at gennemblade «palæografisk atlas»; kun lidt af den har synderlig litterær værdi; den står ikke alene langt under den norsk-islandske, men også under den svenske litteratur i middelalderen. Ringe har den været til at begynde med, og endnu ringere er den bleven ved vanrøgt; mange af vore mest værdifulde håndskrifter er gået ud af landet, især til Sverige, hvor ikke mindre end 11 af originalerne for de i atlaset afbildede textprøver findes, og, hvad der er værre, det 16. og 17. årh.s ligegyldighed overfor middelalderens litteratur har forvoldt os store og uoprettelige tab.

Et langt lysteligere billede frembyder atlasets norsk-islandske afdeling. Skønt der i denne kun er optaget få diplomer og slet ingen latinske skriftprøver, har udgiveren dog, for at få et blot nogenlunde fyldigt udvalg af den norrøne litteratur, maattet standse ved c. 1300. I nær tilslutning til det foreliggende værk vil imidlertid dr. Kålund på egen hånd udgive en ny serie, som vil føre skriftprøverne ned til middelalderens slutning. De ældste bevarede håndskrifter med norsk-islandsk sprog går c. 100 år længere tilbage i tiden end de tilsvarende danske. Til anden halvdel af det 12. årh. henfører dr. Kålund AM 237 a, folio (nr. 1): brudstykke af en kirkedagshomilie, som anses for det ældste bevarede islandske skriftstykke; AM 315 d, folio (nr. 2):

brudstykke af et Grágás-håndskrift; samt begyndelsen af den i palæografisk henseende interessante Reykjaholts-Máldagi (nr. 44). Gennemgående står de norsk-islandske håndskrifter vel nok over de danske i retning af en fast og tydelig skrift; forskellen er dog ikke påfaldende stor, og atlasets to afdelinger viser, som man kunde vente, den samme udvikling af skriften, som også prøverne i «svenska skriftprof» viser: fra de ældre, stivere og tydeligere former til de senere, mere afrundede og utydelige. I retning af en sikker lydbetegnelse står de norsk-islandske håndskrifter højt; at spørgsmålet om den bedste skrivemåde har interesseret islænderne, fremgår noksom af de bekendte grammatiske afhandlinger i Snorres edda.

«Palæografisk atlas» vil få sit største værd som et fortrinligt grundlag for øvelser i håndskriftlæsning; det vil endvidere kunne have betydning for sproghistoriske undersøgelser, og det giver en anskuelig oversigt over de forskellige sider af den danske og norsk-islandske middelalders håndskriftlitteratur; endelig giver det sammen med «svenska skriftprof» et værdifuldt grundlag for forarbejderne til en nordisk palæografi. For datering af håndskrifter har man, for så vidt textindholdet ikke giver nogen vejledning, dels de sproghistoriske, dels de palæografiske ejendommeligheder at bygge på, men hvor sproghistorien svigter, f. ex. ved latinske texter, har man unægtelig ofte stået vaklende, idet man kun i ringe udstrækning har foretaget systematiske palæografiske undersøgelser som grundlag for håndskriftdatering. De vidt forskellige dateringer af Angers-fragmentet af Saxo giver et godt exempel herpå (se atlasets dansk afdelings indledning s. VI). For den palæografiske datering er diplomerne med deres sikre tidsangivelser af særlig stor betydning, og det havde måske været ønskeligt, om der i atlaset havde været optaget et større antal diplomer, end tilfældet er, selv om man ikke vilde gå så vidt som i «svenska skriftprof», hvor største delen af skriftprøverne er diplomer. Dog lader iagttagelserne fra diplomerne sig ikke uden videre overføre på litteraturhåndskrifterne, idet diplomskriften gennem middelalderen — og for øvrigt også senere — viser visse ejendommeligheder overfor litteraturskriften.

Skønt det ikke har ligget indenfor det foreliggende værks plan at give en systematisk palæografi, har dr. Kålund dog ikke alene indirekte, gennem selve den fototypiske gengivelse af et stort og godt udvalg af skriftprøver, givet et vægtigt bidrag til et sådant værk, men også direkte, ved den kronologiske ordning af prøverne og ved de vejledende bemærkninger, med hvilke i indledningerne ordningen af texterne begrundes. Især i indledningen til den norsk-islandske afdeling behandler dr. Kålund de sproghistoriske og palæografiske holdepunkter for dateringen af skriftprøvernes alder. Af de første har navnlig overgangene *s* > *r* i *es, vas*, *sk* > *z* i refleksivformer, og, i islandske hånd-

skrifter, *œ* > *æ* betydning; skjaldepoesien viser, at disse overgange er foregåede i den nævnte rækkefølge fra slutningen af det 12. årh. til c. 1250. Blandt de palæografiske holdepunkter behandler dr. Kålund især de forskellige måder, hvorpå omlydsvokalerne betegnes, og de forskellige former for konsonanttegnene *d*, *f*, *ð*, *þ*.

Om værkets udstyr og udførelse er der kun godt at sige. Lystrykkene, der er udførte i Pacht & Crones etablissement, er fortrinlige; de gengiver tydelig alle de skrifttræk, selv f. ex. de tynde streger over *i*, som den diplomatiske gengivelse viser, at originalerne har haft, og kun hvor læsningen af originalen frembyder særlige vanskeligheder, som f. ex. ved ns.-isl. nr. 2, er også gengivelsen utydelig. Hovedæren for arbejdet tilkommer som nævnt dr. Kålund; det er udført med den omhu og det grundige håndskriftkendskab, som dr. Kålund også i sine tidligere arbejder har lagt for dagen. Tidsansættelsen af de forskellige håndskrifter er anmelderen ikke kompetent til at kritisere; den diplomatiske gengivelse er omhyggelig; anmelderen har kun kunnet finde enkelte unøjagtigheder:

Da. afdel. nr. III l. 5 ‚similam', læs ‚similiam'; — da. nr. XIX l. 5 ‚hín í gen', læs ‚híní gen'; — da. nr. XLIII l. 24 ‚kundæ', læs ‚kwndæ'; — isl. nr. 8 l. 4 ‚fvrlito', læs ‚fvr lito' (jvf. l. 8 ‚fvr tiþ*ir*'); — isl. nr. 9 l. 9 ‚gangeð', læs ‚ga*n*geð'; — isl. nr. 10 l. 2 ‚un*n*dan', mens der ellers opløses som i l. 6 ‚þa*n*n' og l. 11 ‚hi*n*n'; — isl. nr. 14 l. 36 ‚*oc*þat', læs ‚*oc*þa*t*'; — isl. 26 l. 11 ‚*konong*r', læs ‚k*onong*r'.

Henrik Bertelsen.

N. K. Skovgaard, Apollon-Gavlgruppen fra Zeustemplet i Olympia. Mit deutscher Übersetzung. Kbhvn. 1905, Lehmann og Stage (komm.). 32 S. med en Tavle.

Opstillingen af Zeustemplets gavlgruppe er paa grund af templets fuldstændige sammenstyrtning og den uorden, hvori figurerne eller deres brudstykker fandtes, et af de vanskeligste problemer for archæologien. Et smukt bidrag til dette spørgsmaals løsning har maleren N. K. Skovgaard givet ved ovennævnte afhandling, hvori han har fremsat forslag til nogle ændringer i opstillingen af figurerne i den vestlige gavlgruppe. Denne er vel nok den af grupperne, hvor der er mest udsigt til at komme til et resultat. Til bestemmelse af figurernes indbyrdes

stilling har man navnlig tre midler, dels gavlfeltets form, dels forskellige afmejslinger, som er foretagne under opstillingen for at skaffe figurerne plads eller for at frembringe bedre forhold i deres afstande, endelig hensynet til hele gruppens virkning som samlet komposition. Det er særlig dette sidste synspunkt, som Skovgaard lægger til grund for sin undersøgelse, og med fuld ret hævder han, at der her foreligger ikke blot en archæologisk, men ogsaa en kunstnerisk opgave.

De 5 yderste figurer til begge sider (hos Skovgaard betegnet med bogstaverne A—E og R—V) kan man uden vanskelighed anvise deres plads ved hjælp af gavlfeltets form, idet den ejendommelighed ved figurerne fra Olympia, at de (i modsætning til Parthenons gavlgrupper) kun er fuldstændig udarbejdede paa forsiden, viser, til hvilken side de skal vendes, og figurernes højde er da tilstrækkelig til at bestemme deres plads. Det samme gælder om de tre midterste figurer (K, L, M) Apollon og de to unge helte (sædvanlig kaldet Theseus og Peirithoos). I det mindste er der her ingen uoverensstemmelse mellem Skovgaards og Treus senere opstilling, som den er given i hans del af Olympiaværket. Tilbage bliver saa to grupper paa hver side. Disse grupper har Treu anbragt saaledes, at man til venstre (for beskueren) ser en kentaur, der vil bortføre en dreng (F, G), og en kentaur, der har grebet en kvinde (H, I), til højre en kentaur, der stormer i galop mod en kvinde (N, O), og en lapith, der søger at kvæle en kentaur, medens denne bider ham i armen (P, Q). Treu har til bestemmelse af disse figurers stilling benyttet sig af visse afmejslinger, i det han rigtig har set, at disse maa finde deres forklaring ved figurernes opstilling, og at hans ældre opstilling derfor ikke kunde være rigtig. Det drejer sig navnlig om to saadanne bortmejslinger. Paa bagpartiet af den galoperende kentaur er der hugget noget bort, aabenbart for at skaffe plads til en anden figur, der skulde opstilles foran. Denne figur er efter Treus mening Theseus, og han har derfor anbragt kentauren saaledes, at Theseus' venstre ben dækker den afmejslede hestelænd. Dernæst er der ved den kentaurkvælende lapith gjort et dybt udsnit i plinthen, og Treu mener nu, at aarsagen dertil er den, at der skulde være plads til bagbenet af den kentaur (R), hvis bryst gennembores af en lapith. Skovgaard vil derimod bringe de to afmejslinger i forbindelse med hinanden, saa at den kentaurkvælende lapith dækker den afmejslede hestelænd samtidig med, at kentaurens bagben indpasses i plinthen. Han flytter derfor de to grupper N—O og P—Q over paa venstre side, saa at de bytter plads med de to tilsvarende H—I og F—G.

Naar Treu har ment, at det er Theseus, hvis ben dækker den afmejslede hestelænd, saa støtter han dette paa, at ogsaa Theseus' ben paa den indvendige side er behandlet paa en maade, der tyder paa, at figuren har været i berøring med en anden

figur. Dette synes for Treu at være det faste punkt i hans bevisførelse; i hvert fald har han baade i den ældre og i den senere opstilling fastholdt disse figurers sammenhøren. Skovgaard gaar derimod temmelig let hen over dette punkt, idet han blot i en anmærkning paa s. 5 erklærer, at han ikke paa afstøbningen kan se nogen afmejsling. Paa afbildningen hos Treu er den meget tydelig betegnet, men det skal indrømmes, at afstøbningen kun viser en paafaldende ujævnhed i overfladen; om nogen større afmejsling er der ikke tale. Om ujævnheden nu skyldes tilpasning til en anden figur eller blot en flygtig behandling af bagsiden, kan ikke ses paa afstøbningen. Maaske vilde en undersøgelse af originalerne give et resultat, og det var i hvert fald ønskeligt, at en saadan undersøgelse blev foretagen; men det er ogsaa muligt, at spørgsmaalet maa lades uafgjort i betragtning af, at figurernes bagside i det hele taget kun i ringe grad er udarbejdet. Paa den anden side ligger der ikke nogen stor beviskraft i Skovgaards paastand om, at den afmejslede hestelænd passer til ryggen af den kentaurkvælende lapith, «som denne maa tænkes at have været». Thi netop dette parti er saa grundig ødelagt, at det ikke lader sig rekonstruere med sikkerhed.

Gaar vi imidlertid ud fra, at baade Treus og Skovgaards opstilling er mulige, da kan det ikke nægtes, at den nye opstilling har store fortrin. Hos Treu er der ikke den rigtige afstand mellem de to kæmpende ynglinge og kentaurerne, som de vil fælde. Skovgaard har ret i, at de maa ramme, ikke kentaurerne, men kvinderne, som de skulde forsvare. Desuden er der noget mindre tiltalende ved, at de hugger ind paa kentaurerne bagfra. I Skovgaards opstilling kommer det langt tydeligere frem, at de værger kvinderne og heltemodigt gaar imod de raa og drukne uhyrer. Ligeledes bliver gudens paa en gang bydende og afværgende gestus langt mere forstaaelig, naar kentaurerne stormer frem mod gruppens midte. — Ser vi dernæst paa gruppen med kentauren, som røver en dreng, møder vi atter en stor forbedring. Denne kentaur har ingen bagkrop, naturligvis fordi dette parti var dækket af en anden figur, og dette opnaas paa den fortræffeligste maade hos Skovgaard, i det hestekroppen dækkes af kvinden (R). Det samme var forøvrigt tilfældet i Treus ældre opstilling, medens han ikke ved den senere ordning har kunnet komme ud over denne vanskelighed. Skovgaard paaviser endnu flere enkeltheder, hvorved gruppens komposition er bleven klarere og mere harmonisk. Alt i alt tør det vel siges, at saaledes som Skovgaard nu har ordnet gruppen, gør den en ypperlig helhedsvirkning, og der er næppe noget punkt, hvor den ikke tilfredsstiller øjet.

Skovgaard har lige saa lidt som Treu benyttet Pausanias' beskrivelse som vejledning ved figurernes ordning. Det er dog ikke uden interesse at undersøge, om den nye opstilling lader sig

forene med Pausanias. Ganske vist er hans beskrivelse flygtig og overfladisk, og han begaar mærkelige fejltagelser baade ved benævnelsen af figurerne og ved selve beskrivelsen, f. ex. naar han i østgavlen blandt kong Oinomaos' staldpersonale regner en figur, som har vist sig at være — en kvinde. Men alligevel er der grund til at tro, at figurer, som tydelig genkendes i beskrivelsen, har staaet i den orden, hvori Pausanias nævner dem. Hans meget kortfattede beskrivelse lyder saaledes: «I gavlfeltet har han (Alkamenes) fremstillet lapithernes kamp med kentaurerne ved Peirithoos' bryllup. I midten af gavlen staar Peirithoos. Paa den ene side af ham staar Eurytion, der har grebet Peirithoos' hustru, og Kaineus, som staar Peirithoos bi i kampen; paa den anden side Theseus, som kæmper mod kentaurerne med en økse; den ene kentaur har grebet en ung pige, den anden en smuk dreng». De øvrige figurer nævner Pausanias slet ikke. Midterfiguren, som han kalder Peirithoos, anses af alle for at være en gud, sandsynligvis Apollon; om det overhovedet er sagnet om Peirithoos' bryllup, kunstneren har villet fremstille, kan maaske være tvivlsomt; men hvorledes man nu end vil benævne figurerne, er det let at genkende de grupper og enkelte figurer, som Pausanias nævner, og det viser sig da, at beskrivelsen i et og alt stemmer med Skovgaards ordning, og det vilde være urimeligt ikke heri at se en bekræftelse paa rigtigheden af den foreslaaede opstilling.

Dommen om de to gavlgruppers værd som kunstværker har lydt meget forskellig; medens nogle mener, at de ikke engang er udførte af egentlige kunstnere, men af haandværkere, om end efter en kunstners komposition, hævder Skovgaard ikke blot, at kompositionen taaler sammenligning med Parthenons gavlgrupper, idet figurernes monumentale holdning stemmer bedre med den arkitektur, hvortil de hører, men ogsaa, at udførelsen, om den end ikke overalt er lige god, dog i nogle partier er af første rang. Skovgaards arbejde vil sikkert bidrage ikke lidt til, at dommen om disse figurer i fremtiden vil lyde gunstigere.

Fr. Weilbach.

O. Schrader, Totenhochzeit. Ein Vortrag. Jena 1904, Costenoble. 38 S. M. 1.50.

Under Titlen «Totenhochzeit» har O. Schrader i Jena, Forfatteren af «Sprachvergleichung und Urgeschichte», og det indholdsrige «Reallexicon der indogermanischen Alterthumskunde», udgivet, i lidt øget Form og med Noter, et Foredrag holdt i Jena's

Gesellschaft für Urgeschichte. Trods sit ringe Omfang er dette lille Skrift af betydelig Interesse, saavel for Filologer og Arkæologer som for Folklorens Dyrkere. Ved Siden af den megen kritikløse Brug, der for Øjeblikket, navnlig i Tyskland, gøres af Folkloren til Forklaring af Oldtidsforhold, er denne Pièce et Vidnesbyrd om, hvorledes der for den egentlige Oldtidsvidenskab kan vindes et værdifuldt Supplement ved kritisk Benyttelse af de gennem en senere Tids Folkeskikke bevarede Levninger af religiøst artede Fortidsforestillinger.

Skriftets Titelblad er prydet med en græsk Lutroforos, og Udgangspunktet for Undersøgelsen er den græske Skik, hvorom der bl. a. er bevaret Underretning i Demostenes' Tale mod Leochares, at der paa den i ugift Stand afdøde Mands eller Kvindes Grav hensattes et Lerkar, Lutroforos, med Brudebadet. I historisk Tid sattes den paa og over Graven og sagtens i Reglen tom; i ældre Tid (VIII—VII Aarh.) synes den at være bleven nedlagt i Graven selv, sammen med de øvrige Dødegaver. Det var et Symbol paa det Bryllup, som den døde ikke naaede at fejre; han har ikke i levende Live naaet Livets højeste Maal; derfor giver man ham efter Døden hvad der er hans Ret. At dette er den rigtige Forklaring, og at andre Udlægninger af denne ejendommelige Sædvane maa afvises, støttes nu, som Schrader paaviser, ved, at det over store Dele af Europa, navnlig dog i de slaviske Lande, har været Skik at fejre Brylluppet for den som ugift afdøde efter hans Død, eller at man ved en enkelt eller flere Scener gengav den hele Højtid. Der anføres saadanne Eksempler fra vor egen Tid fra Podolien, Lillerusland og Serbien. Men der haves tillige betydelig ældre og følgelig særdeles værdifulde Meddelelser om lignende Forhold. Ved 940 skrev Araberen *Masudi* om Russerne og Slaverne, at «naar en dør som Ungkarl, gifter de ham efter hans Død». Og ejendommeligt nok er der hos en anden Araber, *Ibn Fadhlan* (921/22), med talrige realistiske Enkeltheder, som udelukke enhver Tvivl, skildret en russisk Høvdings Dødsbryllup. En ung Kvinde gennemgaar frivilligt samtlige Brudeceremonierne, saaledes Brudebadet, her i Form af Fodtvæt, og den symbolske Indførelse i Brudehuset, hvorved hun ikke maa betræde Tærskelen; til sidst dræbes hun og brændes ved Høvdingens Side.

At den grovt realistiske Brudefærd hos den russiske Fyrste og Grækernes Hensættelse af Lutroforos er forskellige Udtryk for de samme Forestillinger, i Grækenland opfattede og prægede af hellenisk Aand, synes uomtvisteligt. Et enkelt Vidnesbyrd om, at Skikken med Fejrelsen af Dødebrylluppet ogsaa i mere oprindelig Form i sin Tid har været kendt i Grækenland, ser Schrader i Polyxenas Ofring paa Achilleus' Grav.

Det maa være berettiget paa indogermansk Grund at vente ligeartede Forestillingskredse. Vanskeligere er det at følge For-

fatteren, naar han overhovedet i Dødegaverne vil se Udtrykket for de efterlevendes Vilje om, at den afdøde skal have sin rettelige Andel af det efterladte, og særlig i Charonsmønten vil se en Udløber af en Sædvane, der oprindelig krævede, at hele den afdødes Ejendom skulde følge ham.

Spor af gamle Folkeskikke, hvori Tanken om Dødebrylluppet er bevaret, kan endnu findes, saavel Syd som Nord for Østersøen. — Naar Schrader specielt om Charonsmønten meddeler, at den endnu i lavere Folkelag bruges i Jena, kan hermed sammenstilles, at den samme Skik — omend i uren og misforstaaet Form — har været kendt i Jylland endnu i den sidste Menneskealder.

Hans Kjær.

Skandinavisk Månadsrevy för undervisning i de tre hufvudspråken. Lund 1905, Gleerup. 32 s.

Universitetslektorerne *Hungerland*, *Flarenside* og *Polack* har påbegyndt et nyt undervisnings-organ. Dets hovedtiltrækning vil sikkert dets korrespondance-spalter blive. Det er planen at læserne skal indsende oversættelser til fremmede sprog og til modersmålet; disse oversættelser vil blive rettede af udgiverne, som til deres rettelser vil føje kommentar. Et sådant samarbejde mellem udlændinge og indfødte, hvor begge må antages at være i stand til at studere sprog med nogen iagttagelsesevne, er naturligvis vejen til at klarlægge vedkommende sprogs ejendommeligheder. Et anseligt antal skolebøger er indsendt til tidsskriftet og flere af dem blir bedømt. Det synes at bedømmelsen af de engelske bøger ikke er ledet af noget bestemt princip. Men måske har det sin betydning at bringe noget for hver smag.

Foruden programartikler på alle tre sprog og boglister indeholder første nummer en hel række fagmeddelelser, særlig om feriekursus. Også prisopgaver bydes der på. Første gang en engelsk gengivelse af en temmelig let svensk text.

København, September 1905.

N. Bøgholm.

Johan Louis Ussing.

10. April 1820 — 28. Oktober 1905.

En Gang i Midten af 1860'erne talte undertegnede som ung Student med Julius Lange om at studere Kunsthistorie og sagde, at jeg vel ikke dristede mig til som han at drive dette Studium for sig alene; jeg maatte vel nøjes med, saaledes som Professor Ussing, at forbinde det med det filologiske Studium, hvortil Lange svarede: «Ja — Ussing, det er jo da en udmærket Mand».

Det var netop det, Ussing var; men de unge studerende kunde ikke rigtig se det straks, naar de kom til Universitetet. Madvigs Berømthed og store Autoritet straalede altfor stærkt, alt i Nærheden blev uden Farve; og dertil kom den urimelige Indretning, at en og den samme skulde være Professor baade i Latin, Græsk og Arkæologi. Selv for en Mand med Ussings Energi og Kundskaber har det sikkert nok mangen Gang været svært at kunne overkomme og følge med i alle tre Fag. Der viser sig da ogsaa visse Svingninger i hans videnskabelige Liv, en Gang er det den ene Disciplin, en anden Gang den anden, der har Overtaget.

Johan Louis Ussing blev født den 10de April 1820 i København, blev Student fra Metropolitanskolen 1836, tog filologisk Embedseksamen 1842 og kunde nu mere uhindret give Arkæologien en fremherskende Plads i sine Studier. Her fandt han en udmærket Støtte i Kunsthistorikeren Niels Laurits Høyen. Allerede to Aar efter havde han en Afhandling færdig for Magistergraden, eller som man nu siger, Doktorgraden; den handlede om Mesternavnene paa græske Vaser (*De nominibus vasorum Græcorum*). Efter en toaarig Rejse i Italien og Grækenland, hvis Resultater han skildrede i «Rejsebilleder fra Syden», som fulgtes 1847 af «*Inscriptiones Graecae ineditae*» og 1849 af den vigtige Afhandling «*De Parthenone eiusque partibus*» (en Del af «Rejsebilleder fra Syden» og Afhandlingen om Parthenon udkom senere

paa Tysk: «Griechische Reisen und Studien» Kbhvn. 1857), blev han 1847 Lektor ved Universitetet i græsk og romersk Filologi og Arkæologi og udnævntes til Professor 1850.

Straks efter sin Hjemkomst fra Rejsen, i Efteraaret 1846, havde han holdt Forelæsninger som Privatdocent; da han tog sin Afsked 1896, havde han saaledes virket ved Universitetet i 50 Aar, en lang Tid opfyldt af ivrigt og anstrængt Arbejde for at fyldestgøre de Krav, der stilledes til ham, ogsaa lønnet med Æresbevisninger: 1851 blev Ussing Medlem af Videnskabernes Selskab, han var Universitetets Rektor 1875 og 1885, Dr. juris honoris causa ved Edinburghs Universitet, Kommandør af Danebrog o. a. Og skønt hans Tid var optaget af Studier, slap han heller ikke fri for saadanne Hverv, der vel er en Ære, men sluge den kostbare Tid. Han blev valgt til Folketingsmand 1864 og var Medlem af Tinget nogle Aar; fra 1875 til 1878 deltog han i Undervisningsinspektionen; han var ogsaa i Direktionen for Carlsberg-Fondet. Fra 1877 til 1896 var han Regensprovst og vandt megen Paaskønnelse hos de skiftende Hold af Regensianere, hvoraf vist mange med Glæde tænker tilbage paa den venlige Professor og de hyggelige Tirsdag Aftener i hans Familie.

Ussing var en flittig Mand; naar man kom for at tale med ham, traf man ham næsten altid ved hans Skrivebord omgivet af Bøger, med Pennen i Haanden og Mappen foran sig. Kunde der end af og til, naar Talen gik istaa, undslippe ham et lille modløst Suk, saa var han dog straks lutter Iver og Kampfærdighed, naar han kom til at tale om det, han just nu var optaget af. Han forfægtede ufortrødent sine Meninger. I det hele var Ussing vist af Naturen snarest kritisk anlagt, hvad der kunde være Grunden til, at han sjælden kom til at samle sig om et større Arbejde, medens mangfoldige mindre Afhandlinger er spredte i Universitetsprogrammer, Videnskabernes Selskabs Afhandlinger, Nordisk Tidsskrift for Filologi og andre Steder. Medens han, mærkeligt nok, ikke har efterladt sig noget større Værk i sin Yndlingsvidenskab, Arkæologien, udgav han derimod et stort filologisk Værk. Det var en kritisk Bearbejdelse med latinsk Kommentar af Plautus' Komedier (*T. Macci Plauti comoediæ* 1875—1887), et Arbejde der strakte sig over en lang Aarrække; første Bind udkom 1875, Værket afsluttedes først 1887. Ussing fik ikke straks megen Glæde af sit Arbejde; det blev stærkt kritiseret i Tyskland, hvor den vovede Metode i Bearbejdelsen af Plautus, som Ritschl havde indført, endnu var eneherskende. Efter som Tiden

gik, indtraadte dog mere ædruelige Anskuelser, og Ussings Værk blev rigtigere skattet. Tidligere, i Begyndelsen af Treserne, havde Ussing været Deltager i et andet stort Arbejde, nemlig Madvigs Udgave af Livius, og 1868 var hans Udgave af Theofrast udkommet (*Theophrasti Characteres et Philodemi de vitiis liber X cum commentario ed. J. L. Ussing. Hauniae 1868*).

Da Høyen døde 1870, blev Ussing anmodet om at udgive de Skrifter af Høyen, som egnede sig dertil, og skrive en Levnedsskildring af sin afdøde Lærer og Ven. Dette Arbejde (Niels Laurits Høyens Skrifter I—III, København 1871—1876; Niels Laurits Høyens Levned, Kbhvn. 1872) optog de følgende Aar, indtil hans Plautus begyndte at udkomme. Efter at nogle Aar er gaaede med dette Studium, begynder Arkæologien igen at gøre sine Rettigheder gældende. Rejser til Grækenland, Lilleasien og Ægypten gav Lejlighed til Udgivelsen af forskellige, livligt fortalte Beretninger om disse Rejser og deres Udbytte for Arkæologien (Fra Hellas og Lilleasien 1883, Nedre-Ægypten 1889). Det var jo bleven en Tid af højeste Interesse for denne Videnskab: Schliemanns Udgravninger, Forskninger i Athen, Fremkaldelsen af Olympia for Dagens Lys, Gravninger i Delfi, paa Delos, der var nok at læse om og tale om, og i Foredrag, Forelæsninger og Afhandlinger om disse interessante Resultater søgte Ussing, altid i en livlig og populær Form, at udbrede Kendskab dertil. Skønt der ikke mærkes nogen Aftagen i Ussings Produktivitet, — i 1893 udgav han «Græsk og romersk Metrik», 1894 «Den græske Søjlebygnings Udvikling», fra 1895 deltog han i Revisionen af Oversættelsen af det nye Testamente, i 1896 udgav han et Skrift om Vitruvius' Bog *De architectura* (ogsaa udgivet paa Engelsk 1898), — maa han dog have følt sig tynget af sit Embede og vel ogsaa villet give Plads for yngre Kræfter. I 1895 tog han sin Afsked som Professor ved Universitetet. Men, hvad ingen skulde have ventet, det er at se ham da med en Ynglings Iver kaste sig over Arkæologien igen. Han blev ved at holde Forelæsninger ved Universitetet og Foredrag i filologisk Samfund. Stod han paa Kathedret eller Talerstolen, skulde ingen tro, at man havde en Mand for sig, der var nær ved eller havde naaet de firs: Stemmen var klar og tydelig, Bevægelserne livlige, han syntes ikke at trættes af den staaende Stilling, havde alting paa rede Haand til at belyse og forklare sit Foredrag. Han blev da ogsaa hædret ved et Festskrift af danske Arkæologer og Filologer paa sin firsindstyve Aars Fødselsdag.

Fundene fra Pergamos var imidlertid bleven opstillede i Museet i Berlin. Aar 1897 udgav Ussing en større Afhandling om Pergamos, som udkom paa Tysk to Aar senere. Endnu i 1904 foretog han i Sommeren en Rejse til Berlin og tilbragte Tiden med Studier i Museet. Saa snart det blev muligt at vide noget om de vidunderlige Opdagelser paa Kreta, var Ussing rede med Foredrag. Endelig begyndte de danske Udgravninger ved Kinch og Blinkenberg paa Rhodos. Ussing havde arbejdet ivrig for, at de skulde komme i Stand, og var uhyre interesseret i, hvad der indberettedes derfra. Da blev han farlig syg, kom sig dog igen, men kun for, kort Tid efter, at maatte underkaste sig en Operation. Han overlevede den et halvt Aars Tid, men endnu det i Aar afsluttede XIII. Bind af «Nordisk Tidsskrift for Filologi» bærer ved to Bidrag fra ham Vidnesbyrd om hans usvækkede Interesse for Videnskaben.

E. Trojel.

Afhandlinger, Anmeldelser og Skrifter af J. L. Ussing, som ikke er nævnte ovenfor.

I «Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. 5te Række. Histor. og filos. Afdeling». I. Om Italienernes Delagtiggørelse i den romerske Borgerret ved Bellum sociale (ogsaa i Udtog i «Oversigt over Det kgl. d. Vid. Selskabs Forhandl.» 1852). — II. Græske og lat. Indskrifter i Kjøbenhavn. — Attiske Studier: 1. Sokrates' Hermes Propylæos og Chariterne. 2. Om Planen og Indretningen af Parthenon. (Begge Afhdlgr. ogsaa i Oversigt over Selsk. Forhandl. 1856 og i «Griech. Reisen und Studien» 1857.) — III. Om de Kejser Trajan tillagte Breve til Plinius (i Udtog i Oversigt o. s. v. 1860). — To græske Vaser i Antikkabinettet i Kbhvn. (i Uddrag i Oversigt 1866). — IV. Kritiske Bidrag til Grækenlands gamle Geographi. — Kong Attalos' Stoa i Athen. — V. Nye Erhvervelser til Antiksamlingen i Kbhvn. — 6te Række. II. Phratri-Beslutninger fra Dekeleia. — IV. Betragtninger over Vitruvii de architectura libri decem med særligt Hensyn til den Tid, paa hvilken dette Skrift kan være affattet. — V. Om Phidias' Athenestatuer særligt Kliduchos. — Om den rette Forstaaelse af Bevægelser og Stillinger i nogle antike Kunstværker.

I «Oversigt over det kgl. d. Vid. Selskabs Forhandlinger». 1852, 1856, 1860, 1866 se ovfr. 1857. Om Traktaten mell. de lokriske Byer Chalion og Oeanthea. — Om de senest udgravne Thermer i Pompeji. — 1859. Bemærkninger om nogle Grave ved det gamle Cære. — 1862. Yderligere Bemærkninger om Traktaten mell. Chalion og Oeanthea. — Om By-

retterne for Malaca og Salpensa. — 1863. Om den rette Opfattelse af nogle berømte antike Statuer. -- 1866. Om nogle af Fr. Rostgaard efterladte Papirsaftryk af græske og latinske Indskrifter. — Nogle Bidrag til Grækenlands gamle Geographi. — 1868. Bemærkninger i Anledning af en ny Udgave af Theophrasti Characteres et Philodemi de vitiis liber decimus. — — 1869. Om Arkesilas-Vasen. — De nyeste Bidrag til Bedømmelse og Forstaaelse af den vatikanske Apollo. — Om den romerske Digter Nævius. — 1870. Kritiske Bemærkninger om et Par Bygningsmonumenter i Athen. — 1874. Flodguden Inopos' Helligdom paa Delos. — Et Bidrag til Forstaaelsen af Ordet *vestibulum*. - 1887. I. N. Madvigs videnskabelige Betydning. — 1889. Mendes og Thmuis i Nedre-Ægypten. — 1890. Lydiske Grave. — 1894. Meddelelser om den græske Søjlebygnings Historie. — 1895. Midtgruppen paa Parthenonsfrisen. — 1897. *Scenica*, filol.-archæol. Betragtn. i Anledn. af Dörpfeld u. Reisch: Das griech. Theater. — 1899. Afsluttende Bemærkninger om det græske Theater og Vitruvs Forhold dertil. — 1900. Bidrag til Kundskab om Alteret hos Grækerne.

I «Nord. Tidsskr. f. Philologi og Pædagogik», I. Om de senest udgravne Thermer i Pompeji. — II. Kritiske Bemærkninger til Senecas Satire over Claudius' Apotheose. – VII. Krit. og exeget. Bemærkn. til Lucrets. — VIII. *Suum cuique*.

Samme Tidsskrift. Ny Række (Nord. Tidsskrift for Filologi). IX. Otto Benndorf: Wiener Vorlegeblätter für archäol. Uebungen.

Samme Tidsskr. Tredie Række. IV. Anmeld. af J. L. Heiberg: Attiske Gravmæler. — V. Anm. af Dörpfeld u. Reisch: Das griechische Theater. - VI. Anm. af Albrecht Dietrich: Pulcinella. — VII. Anm. af C. Weichardt: Pompeji vor der Zerstörung. — De arte critica in Vitruvii libris adhibenda. — VIII Anm. af B. Sauer: Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. — IX. Achilles' Skjold. — Anm. af R. Koldewey u. O. Puchstein: Die griech. Tempel Unteritaliens u. Siciliens. — Det store Alter i Pergamos. — X. Anm. af Mau: Pompeji og Barnabei: La villa di P. Fannio presso Boscoreale. — Anm. af O. Puchstein: Die griech. Bühne. — XI. Anm. af Alb. Müller: Das attische Bühnenwesen. — XII. Anm. af University of Chicago: Decennial Publications 1902. — Anm. af Jahreshefte des Oesterreichischen archäol. Instituts VI 2. — De illustrerede Haandskrifter til Terents. — XIII. *Ἐσχάρα*, en lexologisk Udvikling. — Anm. af F. Noack: Homerische Paläste.

Universitetsprogrammer. 1849. De Parthenone eiusque partibus. — 1863. Om Grækernes og Romernes huslige og private Liv. — 1865. Undervisningen hos Grækerne og Romerne. (De to sidste ogsaa paa Tysk 1870 og 1885.) — 1876. Om Grækernes og Romernes Huse. — 1886. Om Tiryns og de der fundne Ruiners Betydning for Forstaaelsen af Homer.

I «Festskrift i Anledn. af Kbhvns. Universitets Firehundredaarsfest». 1879. Ledøje Kirke.

Fra en Rejse. Archæol. Skildringer. Kbhvn. 1873.

Fortolkning til I. N. Madvigs Udvalg af latinske Digteres Arbejder. Kbhvn. 1854. Anden Udg. 1879.

Etymologiserende Notitser. II.

Ved **E. Jessen.**

---

alke. Dette obsolete Verbum opføres endnu baade i V. S. O. og i Molbechs Lexicon med Betydningerne: have travlt, og søle (i Dynd osv.). Det er det samme Ord som norsk *alka* søle, og kives, aabenbart Denominativum af *Alka*: Fuglen Alke, og (skjønt Femininum) overført: svinsk Person, og kivagtig Person, ifølge Fuglens Renommee i begge Henseender; to Adjectiva følge med: *alkeleg* og *alken*, begge: svinsk, kivagtig. — Molbech vilde ikke gjenkjende Verbet i *alkœ*, P. 145 i den af ham udgivne «Harpestreng», et Ord, han «ikke veed at forklare». Der kan dog ikke være tilstrækkelig Forhindring for Betydningen: have travlt med (Udvidelse af: strides med, drages med); *Lipprea hetœr en Steen thœr Diur alkœ* som Dyr have travlt med, ville ifærd med (*ad quem sponte sua properat genus omne ferarum*). — Cf. nedenfor under *Theesth.*

Aust i samme «Harpestreng» P. 120. I indfødt Ord maa *-u-* i den Stilling ventes at være vocaliseret *-g-*. Et Substantiv **Agst* er vel ikke hidtil fundet. Hvis til norsk *Ag* Tvivl, Beraad (maaske oprindelig: Fornemmelse af truende Udsigt til *Ave*?) havde hørt et iterativt Verbum **agsa* (fremkalde eller have Tvivl, Beraad), da kunde deraf dannes et Substantiv **Ags-t*, hvilket aldeles vilde passe i Texten: *takœr fra them Rœzlœ oc ond Aust* befrier dem for Rædsel og pinlig Tvivl. — Naturligvis kun Tankeexperiment.

Bale Rede. Cf. φωλεος Hule, Dyreleie.

beræven gjenstridig, kjephøi, o. L. Sees strax, at være aabenbart Laan fra Nedertydsk. Hos Lübben findes ikke Andet at henføre det til end *bereven* «mit Reifen, Bändern belegt» (om Kar) (egentlig dog: styrket indvendig med Ribber, *Rif*, Genitiv *Reves*,?; thi Reif heder i Plattydsk *Reep*). I dansk Brug stod det da figurligt: styrket, modstandsdygtig; og dernæst ironiskt: i egne Tanker imponerende dygtig, Andre overlegen. — Hos Lübben anføres derimod ikke noget saadant Adjectiv af Verbet *reven* «unsinnig denken, reden, verlangen, delirare», hvilket maa være samme Ord som det obsolete høitydske *reben* «von Sinnen

sein, rasen», som man, med engelsk *rave*, deriverer fra fransk *rêver* (fordum ogsaa *raver*), altsaa fra latinsk *rabies*. Man faaer da, ialtfald indtil videre, at blive ved Henførelse af *berœven* til det documenterede plattydske Adjectiv.

Draaren, Fanden, turde være capricieus Variant for *Drolen*, der maa være det tydske *Droll* (hvoraf *drollig*) i Betydningen Trold; forøvrigt etymologisk et andet Ord end *Trold*, der har germaniskt *T-*, hvorimod *D-* i *Droll* kommer af germaniskt *Th-*.

Dreyer træffes i Betydning Bærer, af plattydsk *Dreger* (høitydsk *Träger*).

Drommen, Fanden, er vel omdannet af plattydsk *Drummel* anvendt paa den Person; egentlig: Træklods o. L., og figurligt: Lømmel o. L.; af *Drum*, Eet med høitydsk *Trumm*, der er bevaret i Pl. *Trümmer*.

Dru Bundfald af Vin. Rietz henfører svensk Dialectform *Drov* (samme Betydning) til plattydsk Adjectiv *drove* (Eet med høitydsk *trübe*), hvilket synes plausibelt. Formen *Dru* vilde da nærmest passe til hollandsk *droef* (*oe* udtales som dansk *u*). Et egentligt Substantiv opføres her dog hverken hos Lübben eller i hollandsk Lexicon.

dru, trist, peger ligeledes nærmest hen til hollandsk *droef* (i Betydningen bedrøvet), men treffes skrevet *drud*; imidlertid er Tilføielse af uegte samt stumt *d* jo hyppig allerede i ældre Skrivemaade.

Drudh Narreri, Forsøg paa at skuffe, er vel celtisk; thi i Irsk angives *druth* Nar.

Dun (og *Dune*?) betyder ikke egentligst «Tjener», men, som norsk *Dun* og *Dune* Flok, Mængde, Sværm («især af Dyr»), og kunde vel høre sammen med *Dun*, nu *Døn*, altsaa som larmende Sværm. Mindre let kunde tænkes paa Laan fra Celtisk, ifølge irsk *duine*, kymrisk *dyn* Menneske (hvilket Stokes regner til samme Rod som i *θανεῖν*). — Correct er da *en aff myn eygen Dwn* (Flok) i Rimkrøniken. Imidlertid er i Dansk Ordet gaaet over til ogsaa at betegne Person i Sværm, i Ens Følge, der passer nogle Steder, som i *en Dun skal bœrœ en Langhallembs Kyœrff*; og i *thii andre Dunœ oc Drengi*; uvist, om i *Dunerne i Borgestuffuerne*, og i *mz danskœ Herre och Dwne*, hvor *Herre* er Pluralis, og *Dwne* kan betegne Tjenere eller Tjenerflokke.

dricke paa Duus. Heri stod *Duus* opr. i samme Betydning som i *Suus oc Duus*. Ved det nuværende *drikke Dus* (endnu ikke af Alle udtalt med kort *u*) tænkes paa Pronomenet; men

opstaaet maa det være ved, at den ældre Talemaade af sig selv indbød til denne Anvendelse; ellers vilde -s blive uforklarligt. Tydsk er Talemaaden ikke; og selvforstaaeligt kan -s ikke forklares af -z- i *dutzen*, og det saa meget mindre, som vi ikke have laant dette Verbum, men plattydsk *dutten*.

Dwss Tildækning, Skjul. Neppe opdrives Andet, der minder om dette besynderlige Ord, end norsk *dusa* dække for Øinene. Om Roden skulde være samme som i *Dys* (Stendysse), *døysa* ophobe? Isaafald oprindelig: begravende Tildækning.

ebre «skjære Tænder som en Orne». Af V. S. O. vel medrette deriveret af tydsk *Eber*, om end et Verbum **ebern* ikke er til at finde i Lexica. Let kunde det frit laves ved Anvendelse paa Person: **er ebert* ɔ: macht, spielt den Eber.

endsige. Heri er -*g*- ikke falskt, som sees af den ældre Form *end at sige* (ogsaa *hvad at sige*). Sagen er altsaa helt simpel: *at* kunde undværes foran Infinitiven. Betydningen var da lige fra først af: for ikke at sige, anføre, omtale, nævne (*geschweige*), og ingenlunde: end mindre, som forudsættes i den gjængse (vel fra N. M. Petersen eller Rask hidrørende) Derivation fra *enn sider*, hvilken Forvanskning ogsaa phonetiskt var uventelig (Comparativs -*er* er overmaade stabilt). Som sees kan *end at sige* ikke engang være Omfortolkning af *enn sider*. Det har altsaa lige fra først været correct at sige f. Ex. ‚det har intet Menneske sagt, endsige Peter', hvor ‚end mindre' vilde udelukke Peter fra at være Menneske, men ‚slet ikke at nævne Peter' giver Mening. Ordet *sider* (dermed *end sider*) er simpelthen gaaet af Brug. — Ligesaa *end siden* (ɔ: senere), og det blotte *siden*, brugte om det mindre Probable, modsat *snarere, før* om det mere Probable. Endnu hos Baggesen treffes *siden* brugt saaledes: «knap see paa Stierner, siden tælle dem». Naturligvis er *endsige* heller ikke Forvanskning af *end siden* (der forøvrigt havde været lige saa nær at ty til som *enn sider*).

eem, vammelsmagende, gjenfindes i Norsk: *eim* vammel, flau. Hører sammen med *Em*, fordum *Eem*. Adjectivet er da først blevet anvendt om Sager, hvis Smag var spoleret ved varm Fugtighed.

Fegge Cumpaner, Fattere? («sodomitiske *Fegge*» hos Arrebo); kan neppe sondres fra norsk *Fegge* (Singularis), der ikke angives specielt at antyde Lastefuldhed: «Mand, Person, Gubbe, Fyr»; ogsaa «Kludrer» (da med Femininum *Feggja*). Aasen deriverer fra det gamle Plurale *Fedgar* (Fader og Søn), hvilket ogsaa

understøttes af Udtrykket *Feggje etter Feggje* Mand efter Mand (som Indehavere af Gaard). Dog henviser han ved Betydning Kludrer tillige til *fagga* pusle, kludre, og *Fagg*, *Fogg* Bylt, klodset Person; ligesaa Ross (der endvidere har Neutrum *Feggje* Folk, Pak). Antagelse af to Ord *Fegge* synes nødvendig, da *fagga*, *Fagg*, *Fogg* ikke vel kunne være Denominativa fra *Fegge* (hvorimod i svensk Dialect *fägga*, smeka, vistnok er Denominativum). — Aasen antager *Megga* Matrone, Hundyr (hvoraf Verbum *megga seg til* stadse sig op, o. L.) for snarest opstaaet af *Mødgur* (Pl., Moder og Datter). Forvanskning af langt *ø*, Omlyd af langt *o*, til kort *e* er som purt phonetisk uantagelig; den maatte altsaa være kommen af Attraction til *Fegge*. Man kunde vel omtrent lige saa vel antage hele Ordet *Megga* dannet afny efter *Fegge*, idet man var vant til *M* overfor *F* i *Moder*: *Fader*, *Mødgur*, *Fedgar*, osv. — Forestilling om Lastefuldhed hos *Fegge* kunde komme til fra hver af de andre Betydninger. Hos os kunde Ordet være Norvagisme; ialtfald Arrebo kunde have lært det i Norge.

fellig, felle hæslig, modbydelig; vel for *ferlig* = norsk *ferleg*.

Flolag «Jordlag i Klint»: *Flo* i Norsk og Islandsk betyder Lag («cf. *flaga*»).

Flogse, at flogse Tøite, at tøite omkring; Iterativa til Rodform *flug-* (i *flyve*). Ogsaa norsk: *Flogs*, *Flogsa* Flane; *flogsa* føite.

Flære Fiskefinne; cf. norsk *Fledra*, *Flærra*, *Flidra* Flig, Flis, Skive, m. M. (om muligt Sammenhæng med andre Ord se Ross).

fredelig treffes som udvidet Form af *fredig*, *freidig* (og omvendt *fredig* som kortere for *fredelig* af *Fred*).

Fyrm. Foruden *Fyrm* Skaansel (*f-* af *th-*) findes *Fyrm* Fasthed, altsaa fra latinsk *firmus* (i Betydning Faste, og parallelt med dettes Derivation, kunde det ventes ligeledes at komme af *firmus*).

Fæt Vanslegtning? *Fæt i hver Æt*. Noget at combinere det med er vel ikke fundet, og findes maaske ikke. Norsk *Fit* i Betydning listig Person duer ialtfald i phonetisk Henseende ikke, da *-t* hos os skulde blive til *-d*. *Fjott* i Betydning Pjalt, indskrænket Person, i samme Henseende heller ikke, om end Betydningen er god nok. Kunstlet maatte blive Henførelse til *faa Fjøtt*, *Fjett* «blive bortjaget, nødt til at pakke sig» (*Fæt* isaa-

fald: cassabel, ubrugbar Person). At antage **Fætt* af germanisk *faih-t-* (ligesom *Ætt* af *aih-t-*: *aigan* eie, osv.) duer ikke meget; det fører til Ordet *feig*, hvis nuværende Betydning passer; den gamle: dødsbestemt, kun, hvis **Fætt* betegnede Person fra Fødselen svag, ulevedygtig.

til Gieds til Behag el. L. Norsk *Gjed*, Sind, tilbyder sig først. I Norsk angives imidlertid *til Gjetes* tilpas, hvilket hører sammen med Verbet *gjeta*, gammeldansk *gitæ*, nu *gide* ɔ: faae (‚jeg gider ikke gjort det', oprindelig = jeg faaer ikke gjort det). Hvis *Gieds* er at forbinde hermed (Enstavelsesform da muligvis opstaaet ved Forkortelse?), betydede *tilgieds* fra først af: til Antagelse, ligesom tydsk *annehmlich*, *angenehm*: antagelig.

glw, skarpsynet, nøieregnende, regnes vel med Rette for samme Ord som norsk *gløgg*, men er neppe egte dansk Form. Til norsk *ø* kunde svare *u*, som i ældre svensk *glugg-utter* (tillige *glägg-er*). Men *-gg* skulde ikke ventes at forstumme saa let som det enkelte (spirerede) *g*. Molbech citerer *glugagtig*, med utydsk, altsaa egte dansk Rodstavelse (*-agtig* er ikke dansk). Formen *glu* seer ud som laant sydfra, om end Ordet mangler hos Lübben. I ældste Saxisk og Høitydsk findes *glou*, *glau*. I Gotisk var, som hos os, indtrængt Snyltelyd *-gg-*: *glaggwo* nøie o. L. (Adverbium).

grante, klynke efter Noget, er fra Plattydsk: *granten* gierig nach Etwas sein. Maaske for **gramten* (cf. *gramizzon,* brumme, i ældste Høitydsk), og da med Aflyd til *grynte* for **grymte*; cf. *χρομαδος*?

Guffer, Skoser, kan unegteligt tænkes at være Variant til *Gluffer*. Thi i Norsk (og ogsaa i dansk og svensk Dialect) betyde baade *guffa* og *gluffa* grynte, bjæffe, gjø, osv. (‚Hunden bjeffede just ikke, men guffede': V. S. O.); norsk *guffa* tillige skose, stikle. — Besynderligvis findes ligedan Dobbeltform i Høitydsk: *Glufe* og *Guffe*: Stecknadel, hvilke altsaa ligeledes kunde have afgivet figurlig Betydning Spydighed.

en Heie Staahei el. L.? Cf. *heie* skrige, af plattydsk *heigen* keuchen o. L. — Om *Staahei* skulde hænge sammen hermed?

Heldighed, Gunst, af plattydsk *heldich* geneigt, heldende. (Har combineret sig med dansk *Held* osv.; af helt anden Rod, hvori *-d* er uegte.)

Herk, herke, Slag, slaa. Mon for **herdhke* (slaa haardt), eller at forbinde med plattydsk *Herke* Rive?

Hevdh antreffes i Betydning Foster; behøver ikke at være et andet Ord end det sædvanlige *Hevd*, enten man vil henføre dette til *hæve* eller til *have;* kunde i Betydning Foster passe specielt til svensk *hafvande* frugtsommelig.

kibber kjephøi o. L.; cf. plattydsk *kibben* = *kiven* kives (høitydsk *keifen*).

Kieks, Baadshage, behøver ikke at stamme fra Finsk, hvor det ogsaa opføres. Thi i Norsk har det aabenbare Slegtninge, som *kjeksa, kjeksla* hakke, snappe m. M., *kjeksen* bidsk o. L., hvilke vel høre til *kjakka* hakke.

knew flink, dygtig; kan naturligvis ikke være Eet med islandsk *knoef-r* (medmindre dette var laant fra Jydsk), ikke heller med norsk *knøøk* kneisende, da Dansk ikke gjør langt *ø* af langt *o* til *e*; Formen *knøu* er jydsk Udtale, der forøvrigt ogsaa kunde være indtrængt i Almensproget, om Ordet der havde holdt sig (cf. *vrøvle* af *vrevle, Støvle* af *Stevle*, *Stevel*). For Henførelsen til det i Bremisches Wörterbuch angivne *Knäve* Stärke, med *knävig* stark, kan der ikke være Synderligt iveien; dog angives ikke noget Adjektiv *knäv(e)*. — (Hvis det nyislandske Ord rettere skrives *knaef-r*, kunde det tænkes at være Laan af vort ældre *knev*.)

Knocker, Pokker, behøver ikke at være blot capricieus Variant; kan støtte sig til tydsk *Knocke* Knorren, Klotz, Bengel.

Cort; jeg veed ikke, om det i danske lingvistiske Bøger er noteret, at det er plattydsk Contraction af *Koonraad*.

Kore Kant, Bræmme; cf. norsk *Kvarde*, *Kvare*, *Kvale* («tykt» *l* af *rd*) med samme Betydning, og lignende Ord i svensk Dialect; item plattydsk *Querder* Randeinfassung (høitydsk *Köder*, Mading, antages opstaaet heraf).

Kraabe og Kraaber Afkroge; cf. norsk *Krop* bl. A. «lidet og lavt Værelse, lidet Skjul; egentlig: Rum at krybe ind i» (*kriupa*).

kregle, kives, fra Tydsk; nordtysk Adjectiv *kregel*, *krel*, munter, frisch, ogsaa fertig zum Kampfe, pertinax; i ældste Høitydsk *widar-cregil* obstinatus. Grimms Henførelse til Rod i Verbum *krageln,* krabbeln, modsiges af et gammelnederlandsk *criighel* (samme Betydning), der er uforeneligt med *a* i Roden, men peger paa Slegtskab med *Krig*.

kritten critiserelysten, dadlesyg, o. L. Det kunde synes vanskeligt at skille dette bort fra tydsk Verbum *kritteln,* der dog først findes i Nyhøitydsk, og som Kluge antager «mit An-

deutung an *Critik* entstanden aus einem volkstümlichen *gritteln* zanken, das im Mittel- und Althochdeutschen noch fehlt». Lübben opfører imidlertid plattydsk Verbum *kriten, kreten* zanken, streiten, *Kriit, Kreet* erregen (i ældre Høitydsk betyder *kriizen* stöhnen, kreischen; nu *kreiszen* med Betydning in Geburtswehen stöhnen und schreien), hvortil det her omhandlede Adjectiv maatte kunne høre, hvorledes end *kritteln* etymologisk forholder sig.

Kullitze (. . . *mett andre Kyllingh* . . .), ‚Kortvending' V. 907. Cf. *Rævitze* Hunræv. Om da for **Kuklitze* Hønekylling?; cf. *Kükel-*, *Kickel-*, *Gockel-*, *Gugel-hahn*?

Kyng(e) Intervall, repeterende Sygdomsanfald. Cf. norsk *kyngja* vibrere o. L. («f. Ex. om Klokke»); *Kyng* Klynge o. L., «maaske ogsaa Ryk, Stød, cf. i svensk Dialect *Kyng* Anfald, Dyst». — Rod minder om indisk *gung*·- (sidste *g* mouilleret) summe; *γογ-γυζ-ω* (*-γυζ-* af *gugj-*) knurrer o. L. (?).

Ledye, ledies Lede, ledes, blive kjed. Da derivativt *-i-* ikke kan haves efter den oprindeligt lange Rodstavelse (*leid-*), maa her være betegnet Svækkelse af *d* til *i* (som i norsk *lei* led, og i *Veir* af *Vedr*), men saaledes at Bevidsthed om ældre Skrivemaade førte til alligevel at skrive *d* tillige (som stumt, eller som med Henstilling: udtal *i* eller *d* efter Behag).

liderlig i Betydning lidelig, taalelig (*leidlich*) er naturligvis Sprogfeil, om ikke Skrivfeil.

lirre gjøre Mundbevægelser (f. Ex. om Frøer). Eet med norsk *lidra*, *lira* vrikke o. L., og Stamord til *lirke*. «Cf. islandsk *hlidra* af *hlid* Side».

ett hett Malling «ubekjendt Torturinstrument». Skal vel udtales *Molling*, hyppig Variant for *Mullugh* (islandsk *mundlaug*, Femininum; Genusforvanskning er hyppig i ældre Dansk), Vandfad, der jo med Gløder i var Torturredskab, f. Ex. anvendt af de gudelige Olaf'er til Nordmænds Omvendelse; det anbragtes paa Maven. («Det Samme som Jomfru ɔ: Tommeskrue» kan Malling vist ikke være, da Tommeskrue jo ikke skulde ophedes.)

swerie om Meen vel forvansket for *aa Meen*?

Mæde angives at betyde Le. Er (med *meie*) laant fra Tydsk, og maa ifølge Tydsken (navnlig plattydsk *Mede*) betyde Meining, ikke Le. ‚Man skal ei kaste Mæde i Andens Korn' kan realiter, om end ikke ordret, gjengives: komme med Le i Andens Korn.

nebbe 2 Gange hos Arrebo (Hexaem. P. 101 og 164), efter Nexus snarere: helt formørkes (om Maanen) end: aftage. Ety-

mològi isaafald nem: Rod germanisk *nab-*, *nib-*, som i tydsk *Nebel*, &c; *νεφος*, indisk *nabhas* Mørke, Taage, m. M.; &c. Men da vanskeligt at tro, at Glosen kunde treffes netop hos Arrebo alene, og ellers ikke i germanisk Literatur.

nickende Ney tirrende? cf. tydsk *necken*; eller afvisende? cf. islandsk *hnekkja*? drive tilbage.

Nunne Slags Tagsten (V. S. O.): «Mönch und *Nonne*, abwechselnd convex und concav liegende Dachziegel».

nyffsæ ruske, Iterativum til et **nyve*; cf. norsk *nyfsa* nappe, puffe, samt *nyva* i Betydning knuge, prygle, svinge Ørene, &c.

Plattenslager, slaa En en Plade som formentlige «billedlige» Udtryk ere hverken tydske eller svenske, maa forsaavidt, skjønt selve Ordene ere fremmede nok, være egte danske, opstaaede i det insipide kjøbenhavnske Gadesprog, formodentlig i 18de Aarhundrede, af (nu i Skriftsprog obsolet) tydsk, virkeligt billedlig, Talemaade *Einem Etwas fürplatten*, «richtiger *fürblatten*, auf dem Blatte vorblasen, lockend vorstellen». Item: *blatten*, *blätten* «auf dem Blatt pfeifen, einem Rehbock blatten, die Stimme der Ricke nachahmend». I middelalderligt Høitydsk endnu med enkelt *-t-*: *blaten* «auf einem Blatte pfeifen». Den udbredte tydske Confusion af *b* og *p* maa her have forledet Danske til at tage *platten* for Verbum med Betydning: slaa plat, slaa Plade (Harniskplade), hvortil behøvedes *ein Plattenschläger*. Dansk Beskedenhed og Smag har da atter renonceret paa at se Billedet i «billedlig Talemaade»; kunde naturligvis hverken gjennemføre Tanke paa Harnisk, eller paa Tonsurplatte, endsige paa Ting, der ikke blot ikke laves af *Plattenschläger*, men ikke engang (som Tonsurskaldethed) kaldtes *Platte*, altsaa f. Ex. ikke paa nogen dansk Mønt; Talemaaderne vedbleve at anvendes ganske som den tydske, og uden Indlæggelse af nyt Billede, exempelvis ikke om Falskmøntere, men om dem, der, ved at vække falske Forestillinger, tilnarre sig Penge eller Fordele.

quere knirke, med norsk *kværa* klynke, islandsk *kvara* ralle o. L., gammelhøitydsk *queran* sukke, hører tilhobe sammen med indisk Rod *g'ar-* (mouilleret *g-*) lyde, sprage, o. L., og maaske latinsk *garrire*, *garrulus*.

quere (quirre) male, fordoie. Jeg gjenfinder ikke dette Verbum i Lexica til germaniske Sprog. Dog maa det have været urgermaniskt, siden det phonetisk correct gjenfindes i Indisk: *g'ar-* (mouilleret *g-*) opløses, fordoies, ældes, med Causativum

g'araja- opløse, fordoie, &c. Af samme Rod er *Quern*, maaske *quœr*. Uvissere blive germaniske Ord uden Spor til Labialisering af *k*, som *Korn*, *Karl* (uventelig Spaltning af Roden). — De to anførte Rødder *g'ar-* kunde (ifølge Betydningerne: opløses; knase) gjerne regnes som een.

quette, quettze knuse, af nedertydsk *quetten*, *quettsen*, *quessen*. Formen *quetske* stemmer med *quetschen*. *quœsse* (kvæste) kan passe til anførte *quessen*, men ogsaa til et helt andet Ord: *quese*, Simplex til *quœste*. — Noget Beslegtet udenfor Germanisk er maaske ikke til at finde; muligvis indisk *gadā* Kølle; germaniskt *qu-* kan svare til indisk umouilleret *g-* (f. Ex. i *queman* komme).

quicke pippe: tydsk *quieken*.

Quonst «fartura, hakket Kjød til Fyld». Mon fra først af: forfalskende Fyld? Isaafald plattydsk **Quanst*, Derivatum af *quans*, *quansis* nur zum Schein; *Quant* Tand, auch Windbeutel (i Hollandsk: Plattenslager); *quanten*, *quanzen*, *quanteln* schakkre (oprindelig byde til Auction? *inquantum*?)

Raa, Rue Ligbaare, eller Underlag til den (hvoraf *rue* lægge paa den? pynte Lig?). Kan neppe være = *Ruge* Dynge. Jeg erindrer at have seet Form *Raa*, som dermed er uforenelig, men kunde passe til ældre tydsk *Raawe*, Sideform til *Ruhe*; her da i Betydningen *Ruhestätte*, eller Underlag hvorpaa Noget støttes (se Grimm).

en Rag Taage; cf. norsk *Rake* Væde.

Raggen Fanden? cf. norsk *Ragg* Krabat.

Ribitze Digesvale, hirundo riparia. Neppe til at finde i fremmede Lexica. Dog er Derivationen fra *ripa* plausibel. Kunde Tydsken af *ribes* lave *Ribitzel* (Ribsbusk), maatte ligesaa af *ripa* kunne laves **Ripitze*.

ritse ud: ausreiszen, desertere.

«ritze» ophidse, tilskynde; lavet af *reizen* efter falsk Analogi, da heri *ei* er oprindeligt, ikke, som i *reiszen*, kommer af langt *i*.

en Russ Rastetid; sikkert forvansket af plattydsk *Ruste* Rast.

«sigtet fuld» (Bord med Retter; hos Holberg); *geschichtet*?

skars knap, ringe; gjennem Tydsk eller Engelsk af «*excarpsus*», falsk Form for *excerptus*.

Skofte. Betydningen Prakker, Lurve, Schofelist (se V. S. O.) er neppe figurlig Anvendelse af Betydningen simpleste Sort Brød, et uventeligt (for uskyldigt) Billede, men omvendt den egentlige

Bemærkelse, hos os overført paa saadanne Brød, som vare for lurvede til at bydes gentilt Selskab. Thi Ordet kan vist ikke paa taaleligt raisonnabel Maade blive Andet end de tydske Sprogs *Schoft*, *Schuft*, der (ligesom *Kjeltring*) rettelig betegner ussel Prakker («denn ein erbärmlicher Schuft ist wie der Mensch so der Hund»).

«Skoller Pjalter» i V. S. O. Feillæsning for *Skaller* (Conchylier, nemlig Pilegrims) i T. Reenbergs poetiske Skrifter II P. 126.

«snildløbe» vel forvansket af **snedløbe*: løbe skraat (diagonalt) for at faae Forspring.

«snuw» hurtig. Da i Norsk og Islandsk ikke anføres noget Adjectiv «*snuud*» (kun et islandsk Substantiv *snúd-r* Hurtighed), gaaer det vel bedre an at tænke paa norsk *snøgg* hurtig, pludselig, m. M., svensk Dialectord *snägg*, *snägger*, nedertydsk *snugger*, *snögger*, *snügger* (hvoraf vel svensk *snygg*). Dog vilde *snuw* ikke forholde sig til *snøgg* som (ovenfor) *gluw* til *gløgg* med dettes Snyltelyd *-gg-*, idet de nedertydske Former vise, at *-gg*-her er egte, da indsneget *-gg-* er utydsk. *snuw* hos os maatte da være tilstudset efter falsk Analogi, en helt legitim Formodning. Cf. f. Ex. *ritze* ovenfor.

staage rage, pirke, stikke; ikke for *stage*, men af plattydsk *stoken* = høitydsk *stochen*, engelsk *stoke*.

Stuppel Tilbygning, Klokketaarn, = norsk *Stopul*, islandsk *stöpull*, der med falsk Analogi gjengiver engelsk *steeple* (gammelengelsk *e* treffer i visse Tilfælde sammen med islandsk *ö*, f. Ex. *jörd*, *mjöl*, *höggva*).

Theesth en Søfugl af Alkefamilien, norsk *Theiste* columbus gryla, ligesom andre Alker anseet for ondsindet, pugnax, vel ogsaa svinsk, om end Ross nøies med «fyrig» i Talemaaden *taisten sum aen Taisti* (Adjectiv *teisten* som *alken* ovenfor: kivagtig). I den danske Rimkrønike overføres Substantivet directe paa glubsk Person: *then onde Theesth*. Ross har endvidere Derivatum *Teistell* hvas Person; Adverbium i *teistande idle* yderligt arrig (hvis Hidhøren han, vist med overdreven Betænkelighed, finder uvis). Se samme Anvendelse af Fuglenavn Alke (ovenfor). — Rodstavelsen *theist-* kan være Aflydsform til *thist-* i *Thistel*, nu *Tidsel*, tydsk *Distel*.

tøntele holde for Nar, o. L.,? Cf. plattydsk *betuntelen* forvikle, forvirre.

T(h)øt lille Fruentimmer? Cf. norsk (capricieust varierende)

Tytta, *Tøtta*, *Titta* Kvindemenneske; svensk Dialect *Tutta* (se under *Tudse* i etymol. Ordb.); plattydsk *Dutte* (*ü*?) albernes Frauenzimmer. Germanisk Grundform *thutt-*.

ubehouffuen uciviliseret: *unbehauen*.

Udød ond Død. Maaske for **Uvdød* overdreven Død (med unødig Pine; eller ufortjent). Cf. *useen*, *umichit*, *utunct* &c.

uforbrilled, egtl.: uden Flimren for Øinene? Cf. i Norsk *brigla* flimre (*de brigle før Ogøm* «om subjective Lysphænomener»), *braga* blusse, *Brag* Nordlys; med derivativt *-d-*: *Bragd* Nordlys, og Verber *brigda*, *bregda*, *bragda* svæve &c. (og se *bebreide* i etymol. Ordb.). Indisk Rod *bhrāg'-* (mouilleret *g*) straale; latinsk *flag-rare*; &c.

Uføgle: vel af plattydsk *unvoochlik* (*öö*: høitydsk *unfüglich*) af *Unvooch* (: *Unfug*). (*Uføgle* er vel substantiveret Adjectiv; Citatet, hvoraf grammatisk Beskaffenhed skulde sees, kan jeg ikke mere finde).

uneet, unæt ubenyttelig, ubrugbar. Et af de Tilfælde, hvor et tydsk Ords Existents erfares af Optagelsen hos os; ialtfald Lübben har hverken *unneet* eller *neet*, Adjectiv til Verbet *neeten*, *genieszen*, af Præsensrodform, germanisk *niut-*, dansk *nyyt-*, nu *nyyd-*, plattydsk *neet-*; men *unnütte*, höitydsk *unnütz*, af Rodform *nut-*; og islandsk *neyt-r* (som Molbech henviser til) af Rodform *naut-*. Molbech citerer den endog rent tydske Stavemaade *unnet* med dobbelt *n* (i et dansk Lovsted).

ustalt vanskabt: tydsk *unstalt*, *ungestalt*.

Wele, Wæle Haarvalk, Charpilæg; hører sammen med norsk (og islandsk) *Veele* Stjert, Fuglehale. Men ingenlunde med tydsk *Wedel*, fordum *Wadil*. Nogle (af de Moderneste) sætte det = indisk *wāla* Halehaar; ret forlokkende; men hvorledes her til indisk *ā* skulde svare islandsk *é* (istedetfor *ó* eller *á*), seer jeg ikke. Bedre gik vel an at antage *é* af urgermaniskt *-iuh-*, som af et **Wiuhlia*; hvormed vilde følge Spørgsmaal om Sammenhæng med *Væge*, ældre tydsk *Wieche* viklet Tot, Charpi, der vel kunde være af urgermaniskt *wiuh-* snarere end af *wiuk-*, idet *-k-* ikke kan bevises af svensk *veke*, norsk *Veik*, engelsk *wick*, &c., da den abnorme Vocalcorrespondents tyder paa Laan sydfra, hvormed maatte følge Ændring af uvant, fremmed Consonantlyd. (*Væile* er vel yngre Derivatum af *Væge*.)

wreffue gnede, Imperfectum Pluralis af **wriifue* (som jeg ikke erindrer at have seet), Laan af plattydsk *wriiven* (stundom *riiven*) = høitydsk *reiben*.

vrisse treffes i Betydning vrikke (*wridse, *wridke).

«Yre Kirtel»? kunde vel betegne Kirtel som fugtende, og høre sammen med norsk *Uur* Væde, latinsk *urina*, &c.; *ū* af *wā*, hvis disse Ord virkelig høre sammen med indisk *wār-* Vand. Eller betyder det Udslet, som *Ydde*? da for **Yddre*? begge af *Odd*? (Blegn?).

ysset, jysset, jøsset askefarvet; ordret maaske harefarvet; cf. svensk *jösse* Hare, norsk *Jase* med Femininum *Jos*, hvis Rod (med *ia-* af *e-*, Aflyd til *a-*) forøvrigt vel er den samme som i *Aske*: *as-*, hvoraf indisk *āsa-* Aske, vel og latinsk *aridus* &c. Ogsaa i svensk Dialect angives *yssjug* graaskimlet (hvorimod *hiskjug*, *hyskji*, *hisklig* ere uvedkommende). — Fritzner angiver fra et norsk Document et hapax legomenon: Øgenavn *Hiœsi*, og helder til at tage det for Eet med *Jase* (kunde dog staa for *Hiassi*, et Fabeldyr); altsaa som om et *H-* var bortfaldet af *Jase*, og dette var af samme Rod som *Hare*, *Hase*, hvad ikke berører Spørgsmaalet om Sammenhæng med *jøsset*, da *h-* kunde bortfalde af det ene som af det andet. Videre Vægt kan ikke tilkjendes dette enestaaende *Hiœsi*.

øgris, øires «vaagne og røre sig». Passer formelt til norsk *aukra* «anke atter og atter» (af *auka* forøge) med Gjentagelse opfattet som Forøgen. Om ikke ligesaa i den danske Form: Opvaagnen opfattet som Kommen atter til sig selv?

Ømmel Bagvaskelse, Jalousi; ømle mumle? Cf. norsk *umla*, *ymla* mumle, *ymja* (lignende Betydning). Af helt anden Rod, men ligedan Betydning, er norsk *øma* (cf. *oome* i mine tidligere Notitser). — Nogle henføre *ymte*, forhen ogsaa skrevet *ømte*, til Ord som de anførte, vel plausiblere Derivation end fra *om*.

Til Platons Euthyphron.

Af A. B. Drachmann.

1. Efter at Euthyphron med Sokrates's Hjælp er naaet til den Definition af det Fromme, at det er det som alle Guder elsker (p. 9 d), gjendrives denne Definition af Sokrates i et Ræsonnement, som allerede tidlig har vakt betydelig Opmærksomhed. S. begynder med at spørge om det Fromme elskes af Guderne fordi det er fromt, eller om det er fromt fordi det elskes. Da Euth. ikke kan svare herpaa, forklarer S. sig nærmere. *Τὸ φερόμενον*, siger han, er *φερόμενον, διότι φέρεται*; paa samme Maade *τὸ ἀγόμενον* og *τὸ ὁρώμενον*; derimod kan man ikke sige omvendt, at *τὸ φερόμενον φέρεται διότι φερόμενόν ἐστιν* o. s. v. Det Samme maa gjælde om *τὸ φιλούμενον* og altsaa ogsaa om *τὸ θεοφιλές*, der er = *τὸ ὑπὸ θεῶν φιλούμενον*. Det Gudvelbehagelige er gudvelbehageligt, fordi det elskes af Guderne — ikke omvendt. Derimod gjælder det om det Fromme, at det elskes af Guderne fordi det er fromt — ikke omvendt. De to Ting maa altsaa, da de forholder sig omvendt, være ganske forskjellige fra hinanden (11 a). Nærmere bestemt er det Gudvelbehagelige kun en *πάθος* ved det Fromme, men udsiger ikke noget om dets *οὐσία* (11 a—b).

Dette Ræsonnement indeholder en logisk Feil som ikke synes at være bleven bemærket. Det er allerede paafaldende at de to Ting betegnes som helt forskjellige fra hinanden; thi rent logisk seet er det Gudvelbehagelige simpelthen et videre Begreb, under hvilket det Fromme gaar ind som en Afdeling. (Dette gjælder ogsaa efter Platons Mening; han bestemmer i det Flg. det Fromme som en Underafdeling af det Retfærdige, og har selvfølgelig ikke betvivlet at alt Retfærdigt var gudvelbehageligt.) I saa Fald maa alt hvad der udsiges om det Gudvelbehagelige ogsaa kunne udsiges om det Fromme, men ikke omvendt. Kan man altsaa om det Gudvelbehagelige sige at det er gudvelbehageligt, fordi det elskes af Guderne, maa den tilsvarende Sætning kunne udsiges om det Fromme — hvad Platon bestrider. Det vil i det Følgende vise sig, at begge Sætninger er urigtige; men det vil

lette Undersøgelsen at tage Udgangspunktet fra det andet Sætningspar.

«Det Fromme elskes af Guderne fordi det er fromt» er aabenbart den Sætning hvorpaa det kommer Platon an. Dens Mening maa være: det Fromme elskes af Guderne, fordi det har visse (endnu ikke nærmere bestemte) Egenskaber, som Guderne holder af. I denne Betydning er Sætningen, som Platon ogsaa hævder, rigtig. Parallelsætningen: «det Gudvelbehagelige elskes af Guderne, fordi det er gudvelbehageligt» er imidlertid ligeledes rigtig, naar den forstaaes paa tilsvarende Maade: det Gudvelbehagelige elskes af Guderne, fordi det har visse (endnu ikke nærmere bestemte) Egenskaber, som Guderne holder af. Og dog erklærer Platon denne Sætning for falsk.

Ogsaa det andet Sætningspar maa selvfølgelig forstaaes paa tilsvarende Maade, dersom Platons hele Ræsonnement skal have Gyldighed. Altsaa maa Sætningen «det Fromme er fromt fordi det elskes af Guderne» kunne omskrives til: «det Fromme har visse (o. s. v.) Egenskaber, fordi det elskes af Guderne» — hvad der aabenbart er falsk, som ogsaa Platon siger. Men lige saa falsk er Sætningen «det gudvelbehagelige har visse (o. s. v.) Egenskaber, fordi Guderne holder af det»; og dog skal denne Sætning efter Platon være rigtig. Altsaa: de to første Sætninger er begge rigtige, de to sidste begge falske. Og saaledes maa det ogsaa være; der reflekteres i de opstillede Sætninger, naar de forstaaes som ovenfor, ikke paa de specielle Egenskaber ved det Fromme, der gjør det til et snevrere Begreb end det Gudvelbehagelige; altsaa maa hvad der gjælder om det ene Begreb ogsaa gjælde om det andet. Det Falske i Platons Ræsonnement bliver til at tage og føle paa mod Slutningen, hvor han siger: *τὸ μὲν (τὸ θεοφιλὲς) ὅτι φιλεῖται, ἐστὶν οἷον φιλεῖσθαι· τὸ δὲ (τὸ ὅσιον) ὅτι ἐστὶν οἷον φιλεῖσθαι, διὰ τοῦτο φιλεῖται.* Den sidste Sætning kan kun oversættes: «det Fromme elskes, fordi det er saaledes beskaffent at det maa elskes». Oversættes den første Sætning paa tilsvarende Maade (og den kan egentlig ikke oversættes paa nogen anden Maade), giver den ingen Mening. Man kan overhovedet ikke angive nogen Grund til at en Ting er lig med sig selv.

Feilen i Platons Ræsonnement beroer paa en Tvetydighed, der ligger i selve Brugen af Copula. Sætninger som «det Fromme er fromt», «det Gudvelbehagelige er gudvelbehageligt» kan forstaaes paa to Maader: enten som ovenfor (det Fromme har de

for det charakteristiske Egenskaber o. s. v.), eller saaledes at de betyder: en Ting kaldes med Rette from el. gudvelbehagelig. Af de fire platoniske Sætninger kan de to (det Fromme el. Gudvelbehagelige elskes af Guderne fordi det er f. el. g.) ikke forstaaes paa denne sidste Maade; det kan derimod de to andre, og saa bliver Platons Ræsonnement for deres Vedkommende rigtigt. «En Ting kaldes med Rette gudvelbehagelig, naar den elskes af Guderne» — den Sætning er rigtig; thi den siger blot, at det at elskes af Guderne er den rette Definition paa Begrebet det Gudvelbehagelige; derimod er Sætningen «en Ting kaldes med Rette from, naar den elskes af Guderne» ikke rigtig, fordi der skal mere til at definere det Frommes Begreb. Tillige er dermed Forskjellen ført tilbage til det hvori den virkelig bestaaer: at det Fromme er et snevrere Begreb end det Gudvelbehagelige.

Med Paavisningen af disse logiske Feil er der naturligvis ikke afgjort noget om Rigtigheden af Platons Resultat paa dette Sted, naar man seer paa hvad han i Realiteten har tilsigtet. Hvad han vil, har allerede Grote (Platon I S. 454 f.) rigtigt seet: han vil have Fromhedsbegrebet rationelt, i Modsætning til den populære Opfattelse, der blev staaende ved Gudernes Forgodtbefindende som *ultima ratio*. Denne Tendens kommer klart frem i Dialogens sidste Afsnit, hvor Sokrates spørger: hvad Nytte har Guderne af vore Ofre?, og Euthyphron ganske korrekt svarer: de har ingen Nytte af dem, de vil bare have dem. *Χρέος μὲν οὐδὲν, βούλομαι δ' ὅμως λαβεῖν* — i denne aristophaniske Sætning kunde Platons blodige Kritik af det populære Fromhedsbegreb sammenfattes.

2. Medens endnu Schleiermacher opfattede Euthyphron som væsentlig negativ i Resultatet, har Bonitz (Plat. Studd.[3] S. 227—42) bestemt taget til Orde for, at det er Platons Mening, at Læseren skal finde et positivt Resultat, trods den negative Slutning; og han har fundet almindelig Tilslutning. Som positivt Resultat skulde efter Bonitz følgende Definition af Fromheden fremgaae: Fromheden er «die vollendete Sittlichkeit, nur unter der Form, dass sich der Mensch bewusst ist, hierdurch das dienende Organ für das göttliche Wirken zu sein» (S. 234). Bonitz finder dette Resultat ved at sammenligne Euthyphron med Steder i Staten og Timæus, men søger dernæst at paavise, at man ogsaa ved nøie at passe paa kan udlede det af selve Euthyphron. I Hovedsagen har han vistnok Ret, men der synes at kunne gives en rigtigere Begrundelse af hans Sætning.

Hvad der har bragt Bonitz og andre til saa stærkt at kræve en positiv Løsning af Euthyphrons Problem, er fremfor alt nogle Ord af Sokrates henimod Dialogens Slutning. Sokrates har foreslaaet og Euth. er gaaet ind paa at bestemme det Fromme som en Del af det Retfærdige; Euth. har nærmere bestemt det som den Del der angaaer Gudernes *ϑεραπεία*, og det tvetydige Begreb *ϑεραπεία* er blevet forklaret som = Tjeneste, ikke = Pleie. Efterat man er naaet saa vidt, spørger Sokrates, hvad Guderne da udretter ved at bruge Menneskenes Tjeneste. Dette Spørgsmaal kan Euth. ikke besvare, men opstiller i Stedet en ny Definition paa Fromheden og angiver dens Nytte. Derpaa siger Sokrates: «Du kunde rigtignok have svaret mig meget kortere paa Hovedindholdet af mit Spørgsmaal, Euthyphron, dersom du havde villet. Men du er ikke ivrig for at belære mig, det er tydeligt nok; for ogsaa nu sprang du fra, da du var lige ved det. Havde du svaret mig paa mit Spørgsmaal, saa havde jeg nu haft fuldstændig Besked af dig om Fromheden». Det kan heller ikke negtes at disse Ord, betragtede i og for sig, tyder bestemt paa at en udtømmende Definition af Fromheden ligger lige for Næsen — vel at mærke dersom man kan besvare Sokrates's Spørgsmaal kort og præcist. Definitionen maa altsaa have følgende Form: Fromheden er den Del af det Retfærdige, der angaaer Gudernes Tjeneste, og hvorved Guderne, brugende Menneskene som Tjenere, udretter — ja hvad de udretter, er vist ikke saa helt let at besvare. I hvert Fald er det klart, at Bonitz's Definition ikke tilfredsstiller den Fordring, at indeholde et Svar paa dette Spørgsmaal, og at den overhovedet ikke i sin Form svarer til den Definition, man efter hele Sammenhængen hos Platon maa kræve. Naturligvis har Andre følt dette: Schanz (i sin kommenterede Udg. S. 13) foreslaaer som Svar: «das vollkommen Gute», og Gomperz (Gr. Denker II S. 292) har i Hovedsagen sluttet sig til ham. Dette Svar tilfredsstiller dog ikke rigtig. Sokrates har som Paralleler henvist til, at Feltherren jo ved at bruge Menneskers Tjeneste frembringer et Resultat, nemlig Seir i Krigen; Landmanden paa samme Maade Næring af Jorden. I Sammenligning med disse Bestemmelser er «det fuldkommen Gode» noget vag, foruden at den klinger mere moderne-philosophisk end egentlig platonisk.

Man har, som det synes, i alle disse Undersøgelser overseet en Ting. Naar man har faaet Fromheden bestemt som den Del af det Retfærdige, der angaaer Gudernes *ϑεραπεία*, og endvidere

faaet $\vartheta\varepsilon\varrho\alpha\pi\varepsilon\acute{\iota}\alpha$ forklaret som «Tjeneste», saa er dermed givet en fuldstændig Definition af Fromheden, d. v. s. Begrebet er tilstrækkelig afgrændset mod alle andre Begreber. Spørges der dernæst videre, hvad Guderne udretter med vor Tjeneste, saa er dette ikke mere noget Spørgsmaal om Fromhedens Definition, men om det definerede Begrebs Indhold og navnlig om dets Værdi; paa dette sidste ligger sikkert Vægten. Med andre Ord: Euthyphron indeholder en fuldt færdig Definition af Fromheden. Tilmed er dette (som allerede Bonitz har bemærket) en Definition, som dels er opstillet af Sokrates — han har selv foreslaaet at bestemme det Fromme som en Del af det Retfærdige —, dels udtrykkelig godkjendt af ham — da Euth. siger, at det Fromme er den Del af det Retfærdige, der angaaer Gudernes $\vartheta\varepsilon\varrho\alpha\pi\varepsilon\acute{\iota}\alpha$, siger Sokrates: «Jeg troer du har Ret». Det er altsaa urimeligt at søge efter nogen anden Definition af Fromheden i Euthyphron end den givne, da denne maa antages at være Platons egen.

Man kan imidlertid gaae et Skridt videre. Bonitz har med Rette hævdet at «det Retfærdige» i Euthyphron nærmest maa tages i Betydningen «det moralsk Gode» — et Begreb for hvilket Platon jo ikke havde noget *proprium*. Gaaer man ud herfra, saa ligger der i Definitionen: det Fromme er en Del af det Retfærdige, uden videre, at Fromhed bestaaer i at gjøre det Gode. Naar der dernæst tilføies, at Fromhed angaaer Gudernes Tjeneste, og dette tydelig forstaaes i Betydningen, at Fromhed bestaaer i at Mennesket tjener Guderne, saa har man Definitionen: Fromhed er at gjøre det Gode som Gudernes Tjener. Denne Definition adskiller sig aabenbart kun i Ordlyden fra Bonitz's, at Fromhed er «die vollendete Sittlichkeit, nur unter der Form, dass sich der Mensch bewusst ist, hierdurch das dienende Organ des göttlichen Willens zu sein» — idet jeg ikke antager at der kan lægges Vægt paa Begreberne «vollendet» og «bewusst» i Modsætning til den platoniske Definition, men tvertimod at de uden videre kan underforstaaes hos Platon. Der bliver herefter lidt komisk i, at Bonitz har ledt med Forstørrelsesglas i Euthyphron efter en Definition der staaer der med rene og klare Ord.

Vilde man alligevel tvivle, om Platon nu ogsaa har været sig dette Indhold af sin egen Definition klart bevidst, saa er det tilstrækkeligt at henvise til det af hans Værker, der utvivlsomt staaer Euthyphron nærmest, ja ligefrem er det positive Sidestykke til den. Som Euthyphron indeholder en Kritik af det populære Fromhedsbegreb, saaledes indeholder Apologien en Fremstilling

af den sande Fromhed — ganske vist ikke i begrebsmæssig Udførelse, men i en kunstnerisk Fremstilling, der intet lader tilbage at ønske i Retning af Klarhed. Der lægges i Apologien stor Vægt paa at fremstille Sokrates som den i Sandhed Fromme; og hans Fromhed bestaaer ene og alene i, at han gjør det Gode i Gudernes Tjeneste (naturligvis med klar Bevidsthed om hvad han gjør, dersom man vil have dette Moment med). Overensstemmelsen gaaer saa vidt, at der i Apologien om Sokrates bruges Udtrykket *τοῦ ϑεοῦ λατρεία* (23 c), der ganske svarer til Udtrykkene *ὑπηρέτης* o. s. v. i Euthyphron. Man har ogsaa her ikke seet Skoven for lutter Træer, naar man efterviste Platons Fromhedsbegreb ved Hjælp af enkelte Steder i Staten og Timæus og lod Apologien ligge.

Man maa altsaa gaae ud fra, at et positivt Begreb om Fromheden ikke blot ligger bagved Euthyphron, men er ligefrem udtrykt i den, og at dette Begreb (efter Platons Forstaaelse) er det ovenfor angivne. Vender man med dette *in mente* tilbage til Sokrates's Spørgsmaal: hvad Guderne udretter eller frembringer ved at bruge Menneskene som Tjenere, saa maa det siges at være et underligt Spørgsmaal. Svarer man «det Gode», saa er dette Svar jo allerede indeholdt i Definitionen, saa Spørgsmaalet er overflødigt. Spørges der derimod efter en bestemt afgrændset Del af det Gode — og saaledes leder Sammenhængen hos Platon til at forstaae Spørgsmaalet —, saa kan der ikke gives noget Svar; thi Fromheden er jo netop ikke begrændset til en bestemt Gruppe af gode Handlinger, men kan være tilstede i enhver god Handling. Spørgsmaalet kan altsaa efter den egentlig platoniske Definition af Fromheden ikke besvares saaledes, som Platon forlanger det besvaret.

Heraf kan kun drages den Slutning, at Spørgsmaalet i Virkeligheden ikke refererer sig til denne Definition. Man maa erindre, at Definitionen: det Fromme er den Del af det Retfærdige der angaaer Gudernes Tjeneste, er fundet i Overensstemmelse med Repræsentanten for den populære Fromhed og meget vel kan forstaaes udfra dennes Standpunkt, saaledes at der ved Fromhed tænkes paa de specielle gudstjenstlige Handlinger. At Euthyphron forstaaer det saaledes, viser han klart i sit Svar, hvor han bestemmer Fromheden som Indsigt i at gjøre Guderne til Behag i Bøn og Offer, aabenbart uden dermed at ville give en ny og fra den fundne forskjellig Definition. Den populære Fromhed kan ogsaa meget vel besvare det Spørgsmaal, hvad Nytte de guds-

tjenstlige Handlinger er til. Euthyphron gjør det selv i sit Svar: de bevarer (σῴζει) baade private Huse og Statssamfund, siger han; strengere udtrykt maatte man sige, at de skaffer os de Goder, over hvis Tilveiebringelse vi ikke selv er Herre. Derimod kan den populære Fromhed ikke svare paa Spørgsmaalet i den Form hvori det stilles af Platon: hvad frembringer Guderne ved at bruge Menneskene som Tjenere; og det uagtet den lader Guderne bruge Menneskene til Tjenere paa en ganske bestemt og fra anden Tjeneste forskjellig Maade, saa at man skulde vente at denne Tjeneste ogsaa havde et bestemt, specielt Formaal. Naar altsaa Platon lader Sokrates stille Spørgsmaalet i en Form, hvori det ikke kan besvares af Euthyphron, og lader denne udtrykkelig erklære sig renonce med Hensyn til Svar, saa er det sikkert hans Hovedformaal at vise, at den populære Religiøsitet overhovedet ikke kan besvare Spørgsmaalet. Til Overflod understreges dette i det Følgende gjennem Paavisningen af Offertjenestens Meningsløshed. Slutningen af Dialogen viser, at skjønt Euthyphron har faaet den rette Definition af Fromheden, saa kan han dog ikke stille noget op med den, fordi han *in concreto* tænker paa noget der slet ikke gaaer ind under den rette Definition, nemlig paa den udvortes Gudstjeneste.

Er dette rigtigt, saa maa de Bemærkninger af Sokrates, hvorpaa man fremfor alt har støttet Antagelsen om et positivt Resultat der ikke var udtrykt i Dialogen selv, opfattes ironisk — d. v. s. saaledes at de understreger, at Euth. efter sit Standpunkt burde kunne besvare Spørgsmaalet, samtidig med at det er klart for enhver, at han umulig kan det. Jeg seer ikke at der er noget til Hinder for denne Antagelse; og det forekommer mig at den bestyrkes ved Udtrykket i 13 e: *Εἰπὲ δὴ πρὸς Διός, τί ποτ' ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ πάγκαλον ἔργον, ὃ οἱ θεοὶ ἀπεργάζονται ἡμῖν ὑπηρέταις χρώμενοι;*. Naar Guderne bruger Menneskene i speciel Tjeneste, skulde man synes at der maatte komme noget Mageløst ud deraf; og der kommer — slet ingen Ting. Med fuld Ret slutter Gomperz sin Fremstilling af Indholdet af Euthyphron med et Citat af Kants «Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft»; der er i Virkeligheden den nøieste Overensstemmelse mellem de to Skrifter, kun at Platon antyder og lader underforstaae, hvad Kant direkte udtaler. «Es gibt keine besondere Pflichten gegen Gott in einer allgemeinen Religion; denn Gott kann von uns nichts empfangen» — i disse faa Ord af Kant er Indholdet af Euthyphrons sidste Parti sammenfattet.

Apologien og Euthyphron.

Af Ing. Hammer-Jensen.

Der har alle Dage været en stor Tilbøjelighed til at knytte Euthyphron og Apologien sammen, saaledes at Apologien betragtedes som en Fortsættelse af Euthyphron; paa det sidste er man dog ved at komme bort herfra, og fx. Dr. Ræder sætter i sin ny Bog «Platons philosophische Entwickelung» Euthyphron et godt Stykke inde i Platons Produktion, mens han er tilbøjelig til at sætte Apologien som Platons første Arbejde. Følgende Betragtning af Euthyphron skulde tjene til at knytte den gamle Forbindelse med Apologien, men rigtignok saaledes at det paa den ene Side indrømmes at Euthyphron ingenlunde kan høre til Platons tidligste Skrifter, paa den anden Side paastaas at Apologien er skrevet umiddelbart før Euthyphron.

Læser man Euth. 2 A—3 E, mener jeg ikke man kan nægte at man her har en Recapitulation af Apologien: der er Hovedanklageren, den officielle Anklages to Punkter: Fordærvelsen af de unge og Indførelsen af ny Guder, hvoraf det første egentlig er underordnet det sidste, men de to Punkter gøres i Grunden selvstændige her ligesom i Apol., der er Omtalen af *τὸ δαιμόνιον*, Hentydningen til den *διαβολή* der i Følge Apol. egentlig har fældet Sokrates, Berøringen af Sokrates' Levevis: hans Talenløs med enhver uden at tage Penge for det. En Recapitulation synes jeg man har Ret til at kalde det, naar man tager i Betragtning hvor kort og præcist det er antydet her som er udførligt udviklet i Apol. Den rigtige Forstaaelse af hvad her siges kan man ligefrem ikke faa uden Apol. som Forudsætning. Det er navnligt klart paa to Punkter. 2 C nævnes ironisk Sokrates' *ἀμαθία* som Meletos' Grund til at anklage ham; det forklares ikke nærmere, og intet Menneske kan forstaa at man rejser retslig Anklage mod en Mand for Uvidenhed — naar man ikke mindes Apol. 25 C—26 A; *σοφός* om Meletos forklares ved samme Sted. Og den bitre Haan der ligger i Omtalen af Meletos som Politiker 2 D—3 A vil man umuligt kunne faa fat paa (og saa bliver dette Stykke ganske flovt), hvis man ikke husker Krydsforhøret i Apol.

24 C. Saa der kan vel ingen Tvivl være om at Apol. forelaa da Euth. blev skrevet.

Men hvad var Platons Hensigt med at indlede Euth. med denne Recapitulation af Apol.? Det kan kun have været at henvise til Apol., fordi han ønskede at Læserne skulde have denne in mente; men saa var der heller ikke anden Fremgangsmaade for ham end den indirekte han har brugt her, dels fordi Skriftet er en Dialog hvori Sokrates optræder, dels fordi Euth. foregaar før Apol. Og Grunden til at han ønskede at Læserne skulde genkalde sig Apol. er heller ikke svær at se: paa den ene Side vilde han ved at reproducere Stemningen fra Apol., det Syn paa Sokrates man fik gennem denne, give en betydningsfuld Baggrund for Sokrates' Optræden og Ord her lige før Processen; paa den anden Side, og ikke mindst, skulde Apol. hjælpe til at faa fat paa det positive philosophiske Resultat der er i denne Dialog: 14 C bebrejder Sokrates Euthyphron at han rendte fra det, just da han var lige ved at klare Spørgsmaalet: hvad er Fromhed. Ser man tilbage for at se hvad Platon mener med det, vil man — hvis man husker Apologiens indirekte Fremstilling af Fromhedens Begreb i Sokrates' Person, og særlig 23 C, 28 E, 30 A, hvor Sokrates ligefrem taler om sin Trældom for Guden — standse ved 13 D, hvor Fromhed bestemmes som et Trælleforhold (ↄ: et absolut Underordningsforhold) overfor Guderne.

Der var altsaa Grund nok for Platon til at minde om Apol. som han tidligere havde skrevet. Ja, jeg tror ikke blot han havde skrevet den tidligere, men lige før Euth. For det første synes det mig langt det naturligste at Platon forudsætter saa meget af Apol. i frisk Minde hos sine Læsere, egentlig mere end han har Lov til, saa længe han endnu selv er helt i Apologiens Tankegang og Forestillingskreds. For det andet kunde han, netop ovenpaa sin Gaaenudenom Sokrates' Forhold til Guderne i Apol., ønske at uddybe dette Spørgsmaal, idet han tog det op til Behandling igen. For det tredie er der saadanne Smaating som det at *ἀηδές* med en Nægtelse i den ironiske Betydning: ganske morsom (ikke: behagelig, rar, pæn, som det plejer at betyde) kun findes hos Platon her og Apol. 33 C og 41 B. *διάγω* uden Obj. og med Part. i Betydn. tilbringe Tiden med det Participiet udsiger, som her 3 E, staar hos Platon foruden Ap. 41 B kun Phædr. 276 D, ellers forbinder Platon det altid, som naturligst er, med Obj. (*χρόνον* ell. *βίον*). 8 C tales om Folk som for Retten *πάντα ποιοῦσι καὶ λέγουσι*; som Schanz (i Commentaren)

bemærker er ποιεῖν her overflødigt, det drejer sig udelukkende om hvad de siger; men Ap. 38 D, 39 A er der Tale om at bekvemme sig til πάντα ποιεῖν καὶ λέγειν for Retten, nemlig slæbe frem med sine Slægtninge og selv gebærde sig medynksvækkende. — Der er pudsigt nok ikke én Sammenligning eller Lignelse i Apol. hvor der ikke forekommer Heste, det Dyr plejer Platon ellers ikke at bruge til Exemplificering, foruden Gorg. 516 A forekommer det vist kun Rep. 413 D, Legg. 666 E, 701 C, 708 D, disse Steder brugt paa en hel anden Maade end i Apol.; men 13 B her: sig mig fx.: det er jo ikke enhver der forstaar sig paa at passe Heste, lyder ganske som en Genklang af Apol. 25 B. 5 A her bruges ordret det samme ejendommelige Udtryk om Euth. som Apol. 35 A om Sokrates: διαφέρειν τινὶ τῶν πολλῶν ἀνθρώπων. Disse Smaating synes jeg ogsaa styrker den Antagelse at Platon havde Apol. i Hovedet, da han skrev Euth. (I Parenthes bemærket er hele Euth. da en Prøve κατ' ἐξοχήν paa en Undersøgelse af en der bildte sig ind grumme godt at vide hvad han ikke vidste, og dette fremhæves gentagne Gange, fx. 15 E med et Udtryk fra Apol.: οἴει εἰδέναι.)

Og saa er der endelig Forholdet mellem Retfærdighed og Fromhed.

Sokrates selv erklærede som bekendt at Dyden er én, for saa vidt som alle Dyder er Viden; m. H. t. Fromhed og Retfærdighed mente han endvidere at der var stor Lighed mellem disse Dyder ɔ: i Henseende til deres Videns Art; det fremgaar af Prot. 331 B sammenholdt med Xen. Mem. IV 6 hvoraf ses at Sokrates har sagt noget lignende som at Fromhed er overfor Guderne hvad Retfærdighed er overfor Menneskene; men at Sokrates skulde have indordnet Fromhed under Retfærdighed findes der aldrig noget Spor af. Det er uden Tvivl Platons eget Paafund. Og hermed passer at den Definition hvori dette Underordningsforhold udtrykkes er lagt Euthyphron, ikke Sokrates i Munden, og at denne Definition, der (som Schanz i sin Commentar bemærker) kun har ren formel Betydning, indføres med en spidsfindig Vidtløftighed der tydeligt viser at dette er noget nyt der er gaaet op for Platon. Og nu tror jeg at man i Apol. kan se hvorledes Platon kom til denne Definition: Fromhed er den Del af Retfærdighed, der har Gudernes Tjeneste som Genstand, den anden Del, den egentlige Retfærdighed, har Menneskenes Tjeneste som Genstand.

I Apol. der er et Forsvar mod en Anklage for ἀσέβεια

skulde man vente at høre megen Tale om Fromhed og dens Modsætning, men tværtimod — Ordene ὅσιον (35 C), ἀνόσιον (32 D), og εὐσεβεῖν og ἀσέβεια (35 C) nævnes kun hver én Gang og det en passant og ganske tonløst, derimod er der en anden Dyd som der stadig tales om — alt drejer sig om δίκαια ἢ ἄδικα πράττειν. Det stammer fra Anklagens Ordlyd, der 24 B formuleres saaledes: Sokrates ἀδικεῖ dels ved at forse sig overfor Guderne, dels ved at forse sig overfor de unge; her har vi akkurat det omvendte af Definitionen i Euth., især naar vi tager i Betragtning at sidste Del af Anklagen gendrives (24 C—26 A) saaledes at der slet ikke tages særligt Hensyn til unge Mennesker, men at der handles om Mennesker overhovedet. Dette Anklagens spaltede ἀδικεῖ optager Platon og bruger — ikke som det stod, som et almindeligt og farveløst Udtryk fra den daglige Tale, men som det lød for hans Øre, med philosophisk Klangfarve — saaledes bruger han det som Grundlag for en stor Del af sit Forsvar. 28 B staar at det er en brav Mands Pligt ikke at bryde sig om Døden, men kun om δίκαια πράττειν, og at Sokrates gjorde saaledes vises 28 E, dels ved hans Lydighed overfor Befalingsmændene i Krigen, dels ved hans Lydighed overfor Guden. Og i Samklang hermed forklares ἀδικεῖν 29 B: ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώπῳ. Klaret sig Forholdet mellem ὅσιον og δίκαιον har Platon endnu ikke, det er kun de første Skridt henimod Definitionen i Euth. vi ser, saaledes ogsaa 32 D hvor ἄδικον og ἀνόσιον sidestilles, men ἀνόσιον er ganske ubetonet, og i det følgende Stykke nævnes det retfærdige tre Gange, saaledes at det ogsaa indbefatter det fromme, mens det fromme slet ikke mere nævnes. Jeg synes man i Apol. ser hvorledes Definitionen: «Fromhed er den Del af Retfærdigheden der vender mod Guderne, mens den Del der vender mod Menneskene er den egentlige Retfærdighed», begynder at blive til for Platon, og Euth. ogsaa saaledes viser sig som en Fortsættelse af Apol.

Hermed vil jeg ingenlunde sætte Euth. som Platons næstførste Dialog; jeg vil naturligvis ikke nægte at de smaa Dialoger som Charmides og Hippias, og Laches med Protagoras maa gaa forud for Euth. — og følgelig ogsaa forud for Apol. efter min Antagelse. Men det synes jeg egentlig ikke er saa galt. Rent subjektivt set, fra et æsthetisk-kunstnerisk Standpunkt, synes jeg aldeles ikke Apol. gør Indtryk af at høre til Platons første Dialoger. Objektivt er det vanskeligt at faa noget Holdepunkt,

og dog er der én Ting som bestemt tyder paa at Apol. ligger efter Protagoras og dermed efter adskillige platoniske Dialoger.

Dialogen Protagoras kender ligesom Sokrates kun ét Onde, én Udyd, nemlig Uvidenhed, og kun ét Middel derimod: Belæring. Apol. 28 A kender ogsaa Syndere der trænger til Straf, *κολάσεως δεομένους*, i Modsætning til dem der som Sokrates fejler ufrivilligt og trænger til Belæring. Sokrates er slet ikke mere overbevist om at alle fejler ufrivilligt, han paaviser at det maa være saaledes i hans specielle Tilfælde, men den almindelige Sætning: *οὐδεὶς ἑκὼν ἁμαρτάνει* fra «Protag.» er der ikke Spor af, hvor megen Grund der end kunde være til at komme med den. Naar Sokrates dyrt forsikrer (37 A) at han aldrig har fejlet frivilligt, mener han at behøve flere Dage for at bevise det ɔ: han vil forklare og forsvare hele sin Livsførelse; til at bevise den almindelige Sætning at ingen fejler frivilligt behøver han i Prot. knapt ti Minutter; det vil sige: vi er kommet et Skridt længere bort fra det sokratiske, henimod en mere realistisk Psychologi. Om dette er Platon bevidst eller ej er et Spørgsmaal, men i hvert Fald er han i Apol. ikke længere helt i den sokratiske Tankegangs Magt, som han endnu er det i Protagoras.

Dette gør at jeg ikke synes at det er nogen vovet Paastand: at Apologien er skrevet umiddelbart før Euthyphron og ikke hører til Platons tidligste Dialoger.

Ad Herodotum.

VII 36. *ἐζεύγνυσαν δὲ ὧδε· πεντηκοντέρους καὶ τριήρεας συνθέντες κτλ.... διέκπλοον δὲ ὑπόφαυσιν κατέλιπον τῶν πεντηκοντέρων καὶ τριχοῦ, ἵνα καὶ ἐς τὸν Πόντον ἔχῃ ὁ βουλόμενος πλέειν πλοίοισι λεπτοῖσι καὶ ἐκ τοῦ Πόντου ἔξω*] Integra haec verba servanda sunt, abjecta Petavii nimio usa temporum favore conjectura, verbum q. e. *τριηρέων* ante *τριχοῦ* inserentis. Nam pons cum e majoribus et minoribus componitur navibus, nescio, quid vel aptius vel aliud fieri possit quam ut majores in alto, minores in vadosis locis ponantur; nec nihil interest, utrum medio in freto interrupta navium series summa vi aquarum validius prematur, an in brevi utroque litore exiguum relinquatur spatium vacuum. Diserte autem Herodotus testatur, levium navium causa spatia vacua esse relicta: igitur in brevibus. Recte ergo Herodotus in pentecontoris tantum patuisse vult transitus; qui cur tres ac non duo præbiti sint navigantibus — unus igitur alterius pontis, alterius duo —, causa esse videtur natura loci, vid. Strab. 591, unde, si antiquiora licet e recentioribus colligere, naviculis apparet inter Sestum et Abydum frequentantibus duos ejus pontis transitus opus fuisse et quidem utrumque prope ab litore.

Fr. Orluf.

Anmeldelser.

Alciphronis rhetoris Epistularum libri IV. Edidit *M. A. Schepers.* Lipsiae 1905, Teubner. XXVI + 225 SS.

Die rhetorischen Briefe Alkiphrons sind in den Hssn merkwürdig zersplittert und sind daher erst nach und nach bekannt geworden. Die ed. princeps, die Aldina der Epistolographen von 1499, enthält deren nur 44, Bergler fügte 1715 hierzu 72 neue, und seit Seilers Ausgabe 1853 zählte man 118 einigermassen vollständige Briefe und 6 Fragmente, auf 3 Bücher vertheilt. Die Buchtheilung war ziemlich willkürlich — das 3. Buch hatte Bergler aus den von ihm zum ersten Male herausgegebenen Briefen gebildet, und die beiden später gefundenen wurden hinten angehängt —, aber Reste einer Gruppentheilung in Fischer-, Bauern-, Parasiten- und Hetärenbriefe waren noch erhalten. Die vorliegende neue Ausgabe hat den Bestand nicht vermehrt; im Gegentheil sind 2 Fragmente ausgeschieden als dem Alkiphron nicht gehörend. Die Reihenfolge dagegen ist durchgreifend geändert (eine Tabelle S. 158 ermöglicht die Auffindung älterer Citate), und die Gruppentheilung ist nach Anleitung der Hssn consequent durchgeführt. Dass B. II (*ἐπιστολαὶ ἀγροικικαί*) eine Einheit bildet, geht daraus hervor, dass es für sich unter diesem Titel erhalten ist in Vindob. B, der ältesten aller Alkiphronhssn., nach dem beigegebenen Facsimile spätestens aus dem XII. Jahrh. (Schepers schwankt zwischen XII. u. XIII. Jahrh.), die allein II 1 und II 31—39 erhalten hat; dagegen fehlt II 5, dessen Platz aber durch sämmtliche übrigen Handschriftenclassen gesichert ist; er fehlt also nur durch Zufall in B. Ob aber die *ἐπιστολαὶ ἀγροικικαί* in der vorauszusetzenden Gesammtausgabe der Briefe gerade die zweite Stelle einnahmen, ist sehr zu bezweifeln. Von den drei Hssngruppen, die der Hgb. neben B unterscheidet (x x^1 x^2), hat nur x^1 die Reihenfolge I—II—III, x hat III—II—I, x^2 I—III—II—IV, und auch in der selbständigen Hs Paris. N saec. XIII folgt der Anfang von III unmittelbar auf I. Danach scheint also II ursprünglich nach III (*ἐπ. παρασίτων*) seinen Platz gehabt zu haben. Wie die Umstellung von I in x entstanden sein mag, kann cod. Neap. III AA 14 erläutern, wo auf einen Auszug aus III (in geänderter Reihenfolge) mit einer anderen Hand I 1—12 folgen. Für die in x und x^1 häufigen Auslassungen und Umstellungen einzelner Briefe ist meistens kein Grund nachweisbar. Wenn sie alle beide Buch IV (*ἐπ. ἑταιρικαί*) weglassen, liegt es offenbar daran, dass der zuweilen etwas schlüpfrige Inhalt diese Briefe für den Unterricht weniger brauchbar machte. Buch IV ist nur in der Gruppe x^2 erhalten, die offenbar auf ein zufällig verstüm-

meltes, ursprünglich aber vollständiges Exemplar zurückgeht; es fehlten darin I 12 nebst dem Schluss von I 11 und dem Anfang von I 13, die ersten 35 Briefe von III nebst dem Anfang des 36, der Schluss von 41. und der ganze 42. nebst II 1 und dem Anfang von II 2, der Schluss von II 8 und der ganze Rest von II nebst dem Anfang von IV 1, Schluss von IV 12 und Anfang von IV 13. In einer Hs. der Gruppe (Paris. 3050) sind alle defecten Briefe hinter den vollständigen zusammengestellt, meist mit Randbemerkungen über die Lücken (*λείπει τὸ ἑξῆς. ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης οὐχ εὕρηται ἐν τῷ ἀρχετύπῳ· ὅθεν γραπτέον, ὡς ἔκειτο,* u. ä.); der Schreiber verfährt also selbständig (es ist eine Renaissancehs des XV. Jahrh.), und daher sind die Stellen, die Schepers S. IX Anm. 2 gegen die Abhängigkeit der Hs. von Paris. 3021 anführt, nicht ganz überzeugend; wo Paris. 3050 allein annehmbares hat (S. 105, 7; 120, 22; S. 107, 1 ist gleichgültig), kann es durch Coniectur gefunden sein; beweiskräftiger sind die Stellen, wo Paris. 3050 nicht nur mit den beiden übrigen Hssn der Gruppe sondern auch mit anderen Textquellen übereinstimmt (S. 20, 10; 134, 17; 138, 12). Wenn Paris. 3050 wirklich unabhängig ist, ergiebt sich aus diesen Stellen eine nähere Verwandtschaft der drei anderen Hssn der Gruppe (Paris. 3021, Flor., Vat. 2), von denen Flor. dem Paris. 3050 wiederum näher steht (S. 135, 11; 138, 7). Auch von den S. XIX Anm. angeführten Stellen, die beweisen sollen, dass Marc. VIII 2 von Harleianus unabhängig ist, sind eigentlich nur S. 3, 5 und 79, 11 von Belang.

Irgend etwas wesentliches ist jedoch gegen die Gruppentheilung des Herausgebers nicht einzuwenden. Ueberhaupt verdient die textkritische Grundlage der neuen Ausgabe alles Lob. Der Hgb. hat sämmtliche bekannten Hssn untersucht und die massgebenden collationirt, mehrere zum ersten Mal; aber auch für die schon benutzten war eine Neuvergleichung dringend nothwendig, wie S. VII ff. für Paris. 1696 und S. XII für Vindob. B durch Beispiele gezeigt wird. Auch sind die Quellen der früheren Ausgaben vollständig aufgehellt; namentlich ist es dem Hgb. gelungen nicht nur das Exemplar aufzufinden (Leid. 67 L), woraus Bergler und nach ihm Seiler die Lesarten einiger vaticanischen Hssn angeführt haben, sondern auch diese Hssn selbst nachzuweisen (S. XIII ff.); zwei derselben scheiden jetzt aus (wie natürlich auch Leid.) als Abschriften noch erhaltener Hssn, und dasselbe Schicksal trifft noch 4 andere Hssn, die bisher den Apparat belasteten.

Aus dem gesagten geht hervor, dass die Ausgabe zum ersten Mal das handschriftliche Material gesichtet und erschöpfend vorlegt, und in dem Sinne ist die Arbeit höchst dankenswerth und ohne Zweifel abschliessend. Dagegen wird die Textgestaltung noch zu thun geben. Der Text ist sehr verdorben und hat eine

Unzahl von Verbesserungsvorschlägen hervorgerufen, z. Th. allerdings glänzende, aber auch sehr viel Spreu. Nach meiner Ansicht hätte der Hgb. manche Aenderung besser unerwähnt gelassen, die jetzt seine adnotatio critica beschwert und unübersichtlich macht; man muss jetzt mühsam die Lesarten der Hssn aus dem Wust der Coniecturen herausfischen. Im Allgemeinen verfährt der Hgb. ziemlich conservativ. Namentlich ist es entschieden zu billigen, dass er nicht mit Cobet die richtigen attischen Formen gewaltsam durchgeführt hat; der Atticismus Alkiphrons ist ja doch nur ein geborgtes Gewand, und seine Flecken zu entfernen hiesse geradezu die Sprachgeschichte um ein Document zu betrügen. Die Schwäche für Streichungen, die so vielen holländischen Philologen vom Meister her anhaftet, hat der Hgb. nicht ganz überwunden. Warum muss z. B. *τῶν ἠόνων* S. 16, 11 fort (Hercher)? Dass S. 70, 17 *λύειν τὰ πρυμνήσια* ohne Genetiv steht, beweist doch nichts, und das Wort sieht wahrlich nicht nach einem Glossem aus. Ebenso wenig verstehe ich z. B. die Streichung von *πρός* S. 42, 13; «er giebt sich Vergnügungen hin an den Friseurläden», treibt sich müssig da herum, ist sogar ein besserer Gegensatz zu *τὰ δὲ αὔλια ἔρημα* als «er freut sich über die F.» S. 84, 3—4 streicht der Hgb. mit Cobet und Meineke *τῆς οἰκίας* und *ἐκβληθέντα*; wie Jemand darauf kommen sollte diese recht überflüssigen Wörter zu interpoliren, ist nicht abzusehen, und wenn man *τῆς οἰκίας* zu *ἐκπεσεῖν* nimmt und *γυμνὸν . . . ἐκβληθέντα* verbindet, scheint die Stelle mir tadellos. Von den wenigen eigenen Coniecturen des Herausgebers gehen einige auf ebenso unnütze Streichungen aus, z. B. S. 18, 8; 42, 14. Umgekehrt wird S. 95, 9 mit Polak ein gänzlich überflüssiges *τόν* eingeschaltet.

Eins vermisst man sehr in der für den Zusammenhang der Hssn sonst so ergiebigen Vorrede, eine durch reichliche Beispiele gestützte Charakteristik und Würdigung der verschiedenen Hssngruppen; von der Werthschätzung der einzelnen Gruppe hängt ja doch nicht nur die Wahl der Lesart ab, wo mehrere Gruppen vertreten sind, sondern auch die Art der Textbehandlung, wo der Text auf einer Gruppe beruht. Einige Beispiele sollen dies erläutern. Die auch vom Hgb. anerkannte Vortrefflichkeit von Vindob. B zeigt sich z. B. an Stellen wie S. 45, 10 *δάσος*] B, *βάθος* x, *βάρος* x^1; 46, 13 *τὸ τῆτες*] B, *ταῖς θήτταις* xx^1; 49, 2 *ἦν τοῖς ἀρνουμένοις τοὐπιτίμιον* B, *ἦν τοῖς ἀρνουμένοις ἐπέχεον* xx^1. Die beiden zuletzt angeführten Stellen sind augenscheinlich in xx^1 durch eine gemeinsame, ungewöhnlich freche Interpolation verdorben; vgl. S. 44, 15 *οἷ κακῶν σαυτὴν ἐνέσεισας*] B, *οἵων κακῶν σαυτὴν ἔνδον ἔθηκας* xx^1. Die erste Stelle dagegen sieht mehr darnach aus, dass ein blosser Schreibfehler in x (*βάθος* ist sinnlos) in x^1 falsch corrigirt worden; zweifellos ist das der Fall S. 45, 13 *λημῶσαν*] B, *ληρῶσαν* x,

λῃροῦσαν x^1 und S. 44, 14 *κάχρυς*] B, *κέχρους* x, *κέγχρους* x^1. Jedenfalls werfen solche Interpolationen ein bedenkliches Licht auf xx^1 und machen einen möglichst engen Anschluss an B rathsam. So schreibt der Hgb. S. 44, 14 *ἀναγκάσω* mit B, obgleich die Entstehung der Lesart von xx^1 *ἀναπείσω* schwer zu erklären ist (es könnte vielleicht als Ironie verstanden werden). Viel sicherer scheint es mir, dass S. 45, 8 mit B *πάντα γὰρ ὁμοῦ* (alles mit **einem** Schlag) gelesen werden soll, nicht *πάντα γάρ μου* mit xx^1, was Schepers vorzieht, S. 47, 1 *κοσσύφους* mit B, nicht *κοψίχους* mit xx^1 (das gilt als besonders attisch); auch S. 46, 16 ist *ἀργῶς δὲ καταζῆν* (B) vorzuziehen (*ἀργὸν δὲ καθίζειν* xx^1). Die vielgeplagte Stelle S. 49, 2 ff. scheint mir mit der Lesart von B einfach in Ordnung: *ἔστεργε· συνεχῶς δὴ περιφερομένης τῆς κύλικος ἦν τοῖς ἀρνουμένοις τοὐπιτίμιον* (ihre Strafe)· *ἔδει γὰρ αὐτοὺς εἰς τὴν ὑστεραίαν ἑστιᾶν, εἴ τις ἠρνεῖτο τὴν κύαθον — πιὼν οὖν* usw. Die Anakoluthie, wonach *ἐμπεσών* S. 48, 15 mit *πιὼν οὖν* nach der langen Parenthese wieder aufgenommen wird, muss der Kater entschuldigen, worüber der Briefschreiber jammert. Dass *εἴ τις ἠρνεῖτο τὴν κύαθον* in xx^1 fehlen, beweist nichts gegen die Echtheit, da sie auch das folgende *πιών—βαστάσας* Z. 4 weglassen.

Dass im II. Buch B neben xx^1 da ist, giebt eine treffliche Gelegenheit dazu den gegenseitigen Werth von x und x^1 an B zu messen, was für die Theile wichtig ist, wo x und x^1 die Grundlage bilden. Nach dem obigen scheint x^1 die unzuverlässigere zu sein; vgl. S. 47, 15 *ἄγειν* Bx, *δεῖν* x^1, was nur ein verunglückter Besserungsversuch des allerdings corrupten *ἄγειν* ist (vielleicht ist *ἀ⟨κμὴν ἄ⟩γειν* zu lesen). S. 48, 5 hat x allein *παρ' ἐμοί* st. *πρῴην ἐπίτεξ εἶναι νομιζομένη*, was darauf deutet, dass sie auf ein lückenhaftes, theilweise unleserliches Exemplar zurückgeht; vgl. S. 84, 13 *ὑποδήματα* — 15 *ἀπῄτει*] *οὐδὲ προσέβλεψεν* x; 89, 8 *τοὐμοί* — 9 *ἀποκαθαίρων*] *περιχυθείς* x; 95, 5 *Ὥρας*] *ἄλλας* x (*Ὥρας αὐτάς* x^1, was aufzunehmen ist). Charakteristisch S. 16, 1 *κατ' ἐξωλείας*] *κατ' ἐξωλε* . . . Paris. 3021, 3050, *κατεξώνας* die beiden anderen Repräsentanten der Gruppe x^2, *κατέξων* Paris. N, *κατ'* x^1, *κατὰ τέλωνας* x, die ohne Rücksicht auf den Sinn nur irgend etwas aus den undeutlichen Buchstaben zu machen bemüht ist. Jedoch kann sie von wirklichen Interpolationen nicht ganz freigesprochen werden, so S. 2, 3 *αἰθρίας*] *εὐδίας* x; 2, 11 *τὰς ἀσίλλας*] *τὰς ὕλας* x (*τὰς εἵλας* die übrigen Hssn). Ganz unbegreifflich ist S. 90, 4 die Einschaltung von *γραμματικός* nach *Μιλτιάδης* (im Text deutlich als der berühmte bezeichnet).

Viel schlimmer hat aber, wie schon angedeutet, die Interpolation in x^1 um sich gefressen; vgl. z. B. S. 76, 8 *κεῖσθαι*] *πατεῖσθαι* x^1 (der eine Vertreter von x hat *ὑεῖσθαι*); 83, 12 *Ἀρητάδης*] *Ἀρπτάδης* x (*Π* und *Η* verwechselt), *Ἁρπάδης* x^1

(von hier an nur durch Paris. 1696 vertreten); 87, 2 *σκέπειν*] *στέφειν* x^1; 91, 19 *μαλακώτερος*] *κακώτερος* x^1; 98, 15 *ἀμογητί*] *ἀμηγέπῃ* x^1 usw. Daher hätte S. 3, 13 das überflüssige *κομίζειν* aus x^1 allein nicht aufgenommen werden sollen.

Dagegen scheint x^2 die Vorlage getreu wiederzugeben (vgl. S. 104, 12 *ὁ Γέλωνος τοῦ*] *ὦ γέλλων ὀστοῦ* x^2), und im II. Buch geht sie gewöhnlich mit B gegen xx^1; wegen der Beschaffenheit von xx^1 ist S. 27, 15 *ἄξιον* mit Bx^2 der Lesart von xx^1 *ἀντάξιον* vorzuziehen. S. 105, 10 *ἐμοί*] *ἡμῖν* x^2 (allein) scheint eher Zufall als böser Wille zu sein. Die Art von x^2, soweit sie in den andern Büchern controlirt werden kann (namentlich durch B), beruhigt über den Zustand des Textes von IV, der auf x^2 allein beruht, und mahnt zu Vorsicht im Conjiciren in diesem Theil.

Die meisten der Hssn, die für Alkiphron in Betracht kommen, sind Briefsammlungen aus dem XIII.—XIV. Jahrh. (ein der Ausgabe beigegebenes Facsimile aus Paris. N saec. XIII bringt die Gelehrtenschrift dieser Zeit sehr gut zur Anschauung in ihrer Verschiedenheit von der geschulten Kalligraphie der älteren Periode, die durch das oben erwähnte Facsimile aus B vertreten ist). Sie dienten damals als Schulbücher beim rhetorischen Unterricht. Uns sind diese Briefe hauptsächlich dadurch interessant, dass sie auf die neuattische Komödie zurückgehen, wie die engverwandten Hetärengespräche Lukians; so geben sie öfters hübsche und lehrreiche Bildchen aus dem täglichen Leben in Attika im IV. Jahrhundert. Aber gerade ihre Herkunft verleiht ihnen ein noch grösseres litterarhistorisches Interesse: bei den gerade jetzt wieder in Angriff genommenen Untersuchungen über die Quellen der römischen Elegie spielen sie als Vertreter der verlorenen Komödie eine Rolle mit. Ausserdem ist für die Aufklärung ihrer eignen litterarischen Stellung und ihres Verhältnisses zu verwandten Erscheinungen (z. B. zu Lukian) noch manches zu thun; steht es doch nicht einmal fest, in welchem Jahrhundert Alkiphron unterzubringen ist (vgl. E. Rohde Der gr. Roman[1] S. 343).

Für solche Untersuchungen bietet die sorgfältige neue Ausgabe eine zuverlässige Grundlage. Der Sprachschatz Alkiphrons, der in W. Schmids Atticismus fast keine Beachtung gefunden hat, ist in einem ausführlichen Index (S. 159—225) verzeichnet.

J. L. Heiberg.

Anonymer Kommentar zu Platons Theaetet nebst drei Bruchstücken philosophischen Inhalts. Unter Mitwirkung von J. L. Heiberg bearbeitet von *H. Diels* und *W. Schubart* (Berliner Klassikertexte. Heft II). Berlin 1905, Weidmann. XXXVII + 62 S. 4°.

Det er et i flere Retninger meget interessant Arbejde, hvoraf der her bydes os en *editio princeps* paa Grundlag af en i 1901 i Kairo indkjøbt Papyrusrulle. Medens de fleste af de hidtil fundne Papyri med litterært Indhold have indeholdt rent private Afskrifter af Litteraturværker, ofte endda skrevne paa Bagsiden af Dokumenter, der ikke længere havde nogen Værdi for Ejeren, have vi her et virkeligt Boghandlerexemplar, desværre dog langtfra fuldstændig bevaret. Foruden at der naturligvis er mange Huller i Texten, mangle baade Begyndelsen og Slutningen, saa at Forfatterens Navn og Levetid er os ubekjendt. Haandskriftet synes imidlertid efter Skriften at dømme at stamme fra det 2det Aarh. e. Chr., og Forfatteren er vist heller ikke saa meget ældre. Diels sammenstiller i sin Indledning nogle Punkter af Kommentaren med, hvad der vides om Platonkommentatoren Albinos, der levede i det 2det Aarh., og mener, at dens Forfatter ligesom denne hørte til Kommentatoren Gaios's Skole.

I Modsætning til andre antike Kommentarer til Platons Skrifter udmærker denne Kommentar sig ved stor Jævnhed og Nøgternhed, der ofte falder i det Trivielle. Forklaringen gives hyppig i Form af en vidtløftig Omskrivning, i andre Tilfælde med Anvendelse af peripatetisk eller stoisk Terminologi; af Nyplatonisme findes der derimod intet Spor. Det kan næppe være noget længere Stykke, som mangler ved Kommentarens Begyndelse; thi det opbevarede Stykke begynder med indledende Bemærkninger til hele Dialogen, og derefter fortsættes med Forklaringer til enkelte Steder, som skrives helt ud med Anførselstegn, forfra og til p. 153 E; af Resten haves desuden enkelte Brudstykker. Strax i Begyndelsen gives den ejendommelige Oplysning, at der foruden den opbevarede Indledning til Dialogen, hvori Eukleides og Terpsion tale om den unge Theætet, ogsaa existerede en anden, som begyndte med Ordene *Ἆρά γε, ὦ παῖ, φέρεις τὸν περὶ Θεαιτήτου λόγον*; men den var uægte. De derpaa følgende Forklaringer indskrænke sig væsentlig til at behandle de enkelte Steder i Rækkefølge, og de ere i Reglen ikke synderlig dybtgaaende; undertiden kaster Kommentatoren dog Blikket noget videre ud og belyser Stederne ved Jævnførelse med Steder af andre platoniske Dialoger. Saaledes sætter han ganske rigtigt Sokrates's maieutiske Methode, der omtales i «Theætet», i Forbindelse med Platons Lære om, at Erkjendelse beroer paa Erindring. Mindre rigtigt turde det være, at han i «Menon» (p. 98 A) finder Svaret paa det Spørgsmaal, hvad Viden vil sige, som i

«Theætet» forbliver ubesvaret. Naar Viden i «Menon» bestemmes som sand Forestilling, der er fastbundet ved en Beregning af Aarsagen (αἰτίας λογισμῷ, som i Kommentaren er forvansket til αἰτίᾳ λογισμοῦ), saa er denne Bestemmelse i Virkeligheden saa nøje beslægtet med den Definition, der i Slutningen af «Theætet» vises at være utilstrækkelig, at vi ikke tør antage, at Platon ved dens Hjælp har kunnet faa Bugt med de store Vanskeligheder, der rejses i «Theætet». Vi have altsaa allerede her i denne Kommentar et af de saa ofte gjentagne Forsøg paa at tilvejebringe Harmoni imellem de forskjellige Skrifter af Platon.

En betydelig Del af Kommentaren er af mathematisk Indhold, idet ogsaa det Sted behandles, hvor Platon søger at fastslaa et almindeligt Udtryk for det Forhold, der maa være mellem forskjellige Kvadraters Areal, naar deres Sider skulle være kommensurable, eller med andre Ord at udrede Forskjellen mellem Kvadrattallene og de «aflange» Tal. Medens Platon udtrykker sig ganske kortfattet herom, er Kommentaren meget vidtløftig, og ogsaa Platons korte Bemærkning, at den samme Betragtning kan gjøres gjældende med Hensyn til Kuber eller Kubiktal (καὶ περὶ τὰ στερεὰ ἄλλο τοιοῦτον p. 148 B), giver Anledning til en lang Udredning. Fremstillingen er imidlertid ganske klar og oplyses ved Tegninger, hvis Nøjagtighed dog lader en Del tilbage at ønske; men det er vel næppe Kommentatorens egen Skyld. — Med Hensyn til Indholdet er der endnu blot Grund til at betone, at Kommentatoren har seet, at den Sansningstheori, som Platon konstruerer paa Grundlag af Protagoras's Paastand, at Mennesket er alle Tings Maal, stemmer med Kyrenaikernes Lære, som netop ogsaa moderne Forskere have ment at Platon her har for Øje.

Da de kommenterede Platonsteder alle anføres ordret, har Kommentaren selvfølgelig ogsaa en stor textkritisk Interesse. Der viser sig nu her det samme Phænomen, som ogsaa er traadt frem ved tidligere Papyrusfund, at der kastes et svært Lod i Vægtskaalen til Fordel for de «ringere» Haandskrifter. Det er særlig W (Vindobonensis suppl. phil. Gr. 7), som forøvrigt ogsaa Burnet har givet en betydelig Indflydelse paa Textens Fastsættelse, der viser sig at maatte drages frem i første Række ved Siden af B og T, som Schanz alene stolede paa. Hvor Papyrushaandskriftet stemmer med W, have de i Reglen Ret (f. Ex. p. 150 C: ἀποφαίνομαι for ἀποκρίνομαι; p. 150 D: καὶ τεκόντες for καὶ κατέχοντες). Forøvrigt frembyder Pap. gjennemgaaende en fortræffelig Platontext og har paa flere Steder bevaret den rigtige Læsemaade, hvor de senere Haandskrifter alle ere forvanskede. Diels bemærker vel, at «kun» fem Læsemaader (πλινθουλκῶν p. 147 A; ἀπέρατον p. 147 C; ἐνίοις [ἔνιοι W: ἐνίοτε BT] p. 151 B; αἰσθάνεται [saaledes Ast] med Udeladelse af det følgende ἐστιν p. 152 B; Udeladelse af ἑνὸς p. 152 D) fortjene Optagelse i Texten; men det er ogsaa al Ære værd. Paa andre

Steder har Pap. naturligvis ogsaa Textfejl, hvoraf det har adskillige tilfælles med vore andre Haandskrifter; heraf maa særlig mærkes p. 152 E: *ἐξαίσιοι οἱ σοφοί* Pap.: *ἐξαίσιοι σοφοί* BW: *ἑξῆς οἱ σοφοί* T e corr. Stob. Den sidste Læsemaade, som sikkert skyldes Konjektur, følges af de moderne Udgivere; Diels formoder *ἐξ αἰσίου* (under gunstige Varsler) for *ἐξαίσιοι*. Endelig bør det bemærkes, at p. 149 D bliver Haandskrifternes *καὶ ἐὰν νέον ὂν δόξῃ ἀμβλίσκειν ἀμβλίσκουσιν*, som Udgiverne anse for fordærvet (*νόμιμον* Schanz for *νέον ὄν*), bekræftet af Pap., som i Kommentaren giver en meget plausibel Forklaring (*τὸ νέον ἀντὶ τοῦ μὴ τέλειον*: ufuldbaaret).

De tre smaa philosophiske Fragmenter, som ere føjede til Udgaven, og hvoraf det ene indeholder et forkortet Udtog af et Stykke af Platons «Love», behøve ikke nogen videre Omtale. Udgaven er ledsaget af to phototypiske Tavler.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XVI. Cambridge Mass. 1905, Harvard University. 164 S.

Dette Bind indeholder fire Afhandlinger. Den første, af Clement Lawrence Smith, er der ikke nogen Grund til at gaa nøjere ind paa; den giver sig af med en kritisk Undersøgelse af nogle Suetonhaandskrifter. — To Afhandlinger have det græske Drama til Gjenstand. Chandler Post behandler Aischylos's dramatiske Kunst. Han fremhæver først tre Vanskeligheder, som maatte frembyde sig for Digteren. For det Første stilledes der til det antike Drama den Fordring, at det ikke skulde behandle en længere Kjæde af Begivenheder, men kun en enkelt Katastrophe, saa at Digteren havde den Opgave — som i vore Dage Henrik Ibsen atter og atter har stillet sig i sine Skuespil — paa een Gang i Løbet af Tragedien at gjøre Tilskuerne bekjendte med Forhistorien og samtidig lade Handlingen skride videre frem. Dernæst frembød for den antike Digter den mangelfulde Iscenesættelse, som kun i ringe Grad var egnet til at vække Illusion hos Tilskuerne, en særlig Vanskelighed, idet Digteren var nødt til at forsøge gjennem sine Personers Tale at frembringe en Del af de Virkninger, som i vore Dage Dekoratør og Maskinmester ere i Stand til at frembringe. Endelig havde Digteren endnu den vanskelige Opgave at omforme de i Mytherne overleverede Personer paa en saadan Maade, at der fremkom virkelig dramatiske Charakterer. Ved en Gjennemgang af de syv bevarede Tragedier af Aischylos i den antagne chronologiske Orden søger Forfatteren nu at vise, hvorledes Digteren snart lægger Vægten paa det ene,

snart paa det andet af de ovenanførte Punkter, indtil han i sine sidste Stykker naaer til at overvinde alle Vanskelighederne. Udførelsen heraf er ganske fin, men kan ikke siges at bringe noget særligt Nyt. — Dette gjælder derimod en Afhandling af Kendall Smith om de tragiske Skuespilleres Fodbeklædning. Han paaviser her, at Brugen af Sko med Saaler paa 6—10 Tommers Tykkelse (κόθορνοι eller ἐμβάται) er indført langt senere, end det sædvanlig antages. Han viser først, at de Ord, hvorved saadanne Sko betegnes, i den ældre Tid slet ikke havde denne Betydning. Saaledes betyder κόθορνος hos Aristophanes og andre ældre Forfattere en Damesko eller -støvle og har først senere faaet den nu mere kjendte Betydning. Dernæst viser han, at der i de overleverede Tragedier forekommer en Mængde Situationer, som vilde være umulige, hvis Skuespillerne bar Fodtøj af saa upraktisk Art. Det forlanges af dem, at de skulle løbe, danse, falde om og rejse sig igjen, krybe henad Jorden, knæle ned paa det ene Knæ o. s. v. Især i den sidste Situation vilde Skuespilleren unægtelig gjøre en latterlig Figur. Endelig paavises det ogsaa af de overleverede Kunstværker, at de tyksaalede Sko i ældre Tid ikke hørte til de tragiske Skuespilleres Udstyr. Resultatet bliver, at de ikke blot ikke have været anvendte i det 5te og 4de Aarhundrede, men heller ikke i den hellenistiske Tid; de skrive sig derimod først fra Romertiden. Dette Resultat er ganske i Overensstemmelse med de nyere Undersøgelser om Theaterbygningens Udvikling. Det vil vel endda næppe være for dristigt at opstille den Formodning, at Indførelsen af Kothurnen ligefrem er en Følge af Indførelsen af den forhøjede Scene. Denne maatte jo nemlig have til Følge, at de forrest siddende Tilskuere ikke kunde se Skuespillerens Fødder, naar han ikke opholdt sig helt fremme paa Scenen. Denne Ulempe kunde Kothurnerne tildels raade Bod paa.

Bindets længste Afhandling, som skyldes Hanns Oertel og Edward Morris, er af sproghistorisk Indhold og behandler den indoeuropæiske Bøjnings Natur og Oprindelse. Forfatterne operere ud fra de Synspunkter, som i de sidste Decennier ere blevne de herskende, og som i flere Henseender ere de tidligere anvendte stik modsatte. De polemisere imod den tidligere yndede Theori, hvorefter de indoeuropæiske Sprogs Bøjning skulde have udviklet sig af en tidligere Sprogforms Agglutination, og hævde, at der imellem de agglutinerende Sprog og Bøjningssprogene er et saa skarpt Skjel, at en Udvikling fra det ene System til det andet ikke kan tænkes at have fundet Sted. Derimod slutte Forfatterne sig nærmere til den saakaldte Adaptationstheori, ifølge hvilken de forskjellige Bøjningsendelser først efterhaanden ere blevne tilpassede til de forskjellige Betydninger, som paa Sprogets mere udviklede Trin ere knyttede til dem. Det benægtes saaledes, at der til de enkelte Endelser oprindelig har været knyttet en be-

stemt Betydning, og at Brugen af vedkommende Endelser efterhaanden har bredt sig saaledes, at man har anvendt dem ogsaa i mere eller mindre beslægtede Tilfælde. Det hævdes tværtimod, at samme Endelser ofte fra Begyndelsen have været brugte i vidt forskjellige Tilfælde, medens Brugen først efterhaanden har koncentreret sig om visse bestemte mere eller mindre beslægtede Betydninger. Imod den sædvanlige Antagelse, at i Latin Konjunktiv og Optativ ere faldne sammen, hævdes det, at Adskillelsen mellem disse to Maader i Græsk og Sanskrit skyldes en Differentiation, idet de forskjellige Endelser i Tidens Løb ere blevne tilpassede hver til sin Gruppe af Betydninger.

Hans Ræder.

Studier i modern språkvetenskap, utgifna af Nyfilologiska Sällskapet i Stockholm. III. Upsala 1905. IX + 269 s.

Ligesom de to foregaaende i 1898 og 1901 udgivne bind indeholder dette arbejder vedrørende germansk og romansk filologi og bringer bud om stadig vedvarende ivrig forskning paa disse omraader hos vore naboer. Af de otte afhandlinger falder fire ind under det første, fire ind under det andet af de nævnte omraader. Desuden findes en oversigt over de germanistiske og romanistiske arbejder, der er forfattede af svenske i aarene 1902—1905.

De germanistiske bidrag er følgende:

J. O. G. Kjederkvist: ‚Sydvästengelskt och västsachsiskt r' (s. 109—124), en grundig og overbevisende fremstilling af de ejendommelige vokallyd, der i sydvestlige engelske dialekter er udviklet af r.

Ruben G:son Berg: ‚Några anteckningar om några fall af attraktion i några svenska arbeten' (s. 125—154). Denne höjst interessante og lærerige afhandling giver en overraskende righoldig samling af exempler paa grammatisk attraktion hos ældre og nyere svenske forfattere og giver til hovedresultat, at følelsen for endelsernes betydning i det svenske sprog er stærkt afstumpet.

Otto Rohnström: ‚Öfversikt öfver tyska språkläror utgifna i Sverige mellan åren 1669 och 1874, med särskild hänsyn till deras framställning af ljudläran' (s. 155—191).

Elias Grip: ‚Über sonantische Nasale in der deutschen Umgangssprache' (s. 193—203), behandler vokalens forstumning i endelsen *-en* og de forskellige behandlinger af det derved opstaaede stavelsedannende *n* efter den foregaaende lyds beskaffenhed: *leben* > *lebm*, *denken* > *denkŋ* osv. Skønt der i hovedsagen ikke fremføres noget nyt, findes der dog mange interessante og sikkert rigtige angivelser hvad forskellige enkeltheder angaar.

Æmner fra den romanske filologis omraade behandler:

Carl Wahlund: ‚Un acte inédit d'un opéra de Voltaire' (s. 1—59). Forf. meddeler efter haandskrifter, der findes i Stockholm, tredje akt af en hidtil ukendt version af Voltaires operatext «Samson» og knytter dertil en række bemærkninger, der former sig til en hel afhandling om Voltaires dramatiske forfatterskab. Trods det store lærde apparat, der helt igennem præges af forfatterens bekendte egenskaber, læses den med stor interesse, noget der ikke mindst gælder de mange fortræffelige noter.

Fr. Wulff: ‚*Pon freno al gran dolor che ti trasporta*' (s. 61—70), en undersøgelse af forskellige omarbejdelser af denne strofe af Petrarcas canzone *Che debb'io far* —, hvorved søges vist, at den endelige redaktion ikke skyldes Petrarca selv, men hans sekretær.

A. Malmstedt: ‚Des locutions emphatiques' (s. 71—107). Forf., der i andet bind af disse ‚Studier' skrev en værdifuld afhandling «Sur les propositions relatives doubles», behandler her et andet afsnit af relativsætningernes syntax paa fransk, idet han undersøger forbindelser som *c'est moi qui l'ai fait, c'est lui que je cherche, c'est là qu'il demeure* og søger at løse de virkelige eller indbildte problemer, der knytter sig til opfattelsen af disse forbindelsers natur. Resultatet af den omhyggelige og grundige undersøgelse forekommer mig at være ganske sikkert og er dette, 1) at *moi* (*lui* etc.) i de to første sætningstyper virkelig er prædikat og ikke som man har ment subjekt, saa at *qui* egl. ikke viser tilbage til pronominet, men fra først af er substantivisk (= *qui l'a fait, c'est lui*), hvorfor verbet oprindelig har staaet i 3. pers. som i det ofte citerede sted hos Molière: *ce n'est pas moi qui se feroit prier* (cf. *Si c'était nous qui jureraient comme ça* Gyp, Jacquette et Zouzou 91, vulgært) — og 2) at *que* i de to sidste tilfælde indleder en relativsætning og ikke en *at*-sætning. Foruden paavisningen heraf indeholder afhandlingen en mængde gode iagttagelser og bemærkninger samt en værdifuld sammenligning med tilsvarende udtryk i de germanske sprog, blandt hvilke forfatterens modersmaal særlig frembyder mange paralleler til de franske.

Skulde man indvende noget mod afhandlingen, maatte det nærmest blive det, at man gærne havde set spørsmaalet behandlet lidt fyldigere i enkelte retninger. For det første savner man efter paavisningen af, at *c'est moi qui l'ai fait* egl. er *qui l'a fait, c'est moi*, en forklaring af, hvorfor udtrykket ikke har beholdt denne skikkelse. Svaret herpaa faar man ved at lægge mærke til en vending, som forf. kun anfører to exx. paa, men som er ganske almindelig, næmlig *c'est moi le coupable* ‚jeg er den skyldige' (andre exempler er: *c'est moi le maître* Zola, Terre 295; *c'est vous l'assassin* Z. Fécondité 393; *ce sont les vieilles les plus gaies* Marni, Celles qu'on ignore 141; *c'était lui le vrai mari* Daudet, Fromont 222; sml. ogsaa *C'est Malherbe*

le premier qui a posé la règle moderne Darm. Gr. hist. IV 11). Disse udtryk er naturligvis ikke at opfatte som forkortelser af de tilsvarende med relativsætning, men de forholder sig til *le coupable c'est moi* som *c'est moi qui l'ai fait* til *qui l'a fait, c'est moi.* At den sidste ordstilling ikke er bevaret, kommer netop af den emfatiske anvendelse. Den talende afvejer ikke sine ord med hensyntagen til tilhørerne, men udsiger en dom om det foreliggende, kommer saa i tanker om, at tilhørernes tanker maaske ikke har fulgt de samme baner, og tilføjer derfor strax et ord, der skal betegne den eller det, hans udsagn gælder. Noget saadant kan iagttages paa mangfoldige punkter. Sml. f. ex. *c'était exaspérant, cette promenade militaire au travers du champ de bataille* Z. Débâcle 318 i stedet for det roligere *cette promenade . . . était exaspérante*; *ça creuse, les émotions* D. Fromont 370; *ce n'est guère bon à respirer, l'air de cette chambre* Z. Joie de vivre 171; *ça ne sert à rien, d'injurier ses adversaires* Z. Travail 262; *où sont-elles, les minettes?* Lavedan, Les beaux Dimanches 5. Sml. dansk: *han er en brilliant fyr, Petersen* (nb. udtalt saaledes, at det sidste ord ikke bliver «vokativ»).

Det er derfor i sin orden, at man undertiden finder komma sat foran tilføjelsen i de ovenfor nævnte udtryk, som f. ex.: *ce n'est pas elle, la coupable* Mirbeau, Les 21 jours d'un neurasthénique 304; sml. ovenfor exemplet med infinitiv, hvor det er nok saa almindeligt ikke at antyde nogen pause (*ça l'exaspérait de sentir la maison déjà mangée* Z. Assomm. 369). Det hedder derfor sikkert fra først af *c'est moi, qui l'a fait.*

Det havde ogsaa været interessant at faa en fuldstændig oversigt over alle de tilfælde, i hvilke en relativsætning følger efter *c'est* + prædikat og i sammenhæng dermed en nærmere redegørelse for, hvilke udtryk der er «emfatiske» og af hvilken grund. Forf. gør kun tilløb dertil, idet han bl. a. anmærkningsvis anfører sætninger som *Est-ce mon père qui t'a battu?* ‚Har min fader slaaet dig?' (cf. *Maman! — Quoi? — Alfred qui pleure.* Marni, A table 224). Jeg skal imidlertid ikke her komme nærmere ind herpaa og fremfører overhovedet kun disse smaaanker fordi forf. ellers har behandlet æmnet saa tiltalende med bestemt tagen afstand fra visse forskeres hang til kunstlede forklaringer. Endnu skal kun tilføjes, at en bemærkning s. 100 kunde opfattes saaledes, at relativet altid kan udelades i dansk, selv om det er subjekt; det gælder imidlertid i dette sidste tilfælde kun, naar et af ordene *her* eller *der* vilde komme til at staa lige efter relativet som netop i det anførte exempel.

Det sidste bidrag i bogen skyldes den romanske filologis Nestor i Sverige *P. A. Geijer*: ‚Gaston Paris, några minnesblad', en sympatetisk levnedsskildring med en karakteristik af den store romanists forfatter- og lærervirksomhed.

Kr. Sandfeld Jensen.

Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte. Herausg. von *W. Wetz* u. *J. Collin.* Neue Folge. Bd. 16, Heft 1. Berlin 1905, Felber. 96 S.

Det er et allerede velkendt og anset Tidsskrift, som hermed begynder et nyt Bind. Hæftets Indhold er afvekslende og interessant: foruden et Par mindre Anmeldelser indeholder det fem Afhandlinger og Essays, hvoriblandt mere end een virkelig oplysende og tankevækkende.

Først har A. Ludwig gjort det fortjenstfulde Arbejde at oplyse litterærhistorisk Interesserede om Udbyttet af de Kildestudier, der i den seneste Tid ere foretagne med stor Flid af spanske Lærde for at tilvejebringe nye Data angaaende Cervantes' Levned, til Supplering af Navarrete's Biografi, som 1892 allerede suppleredes ikke saa lidt ved Fitzmaurice-Kelly's. Det er da navnlig Pérez Pastors voluminøse Samling af Aktstykker i 2 Bd. (1897 og 1902), hentet fra alskens Arkiver i Spanien, der ligger til Grund for hans biografiske Oversigt (1ste Bd. af Pastor's «Documentos» er dog allerede benyttet i den spanske Udg. af Fitzmaurice-Kelly's Litteraturhistorie). Ludwig har her udført noget Lignende som E. Cotarelo i sine «Efemérides Cervantinas», der udkom i Madrid 1905 i Anledning af «Don Quijote»-Jubilæet. Cotarelo's Arbejde er anderledes omfattende, foruden at være ligesaa omhyggeligt som det tyske, idet C. giver en hel Aarbog over alt hvad der vedrører Digteren og hans Slægt. Men dette skal ingenlunde forringe L.'s Fortjeneste, da han har forstaaet særdeles vel at uddrage det vigtigste af den Masse Stof, der især er ophobet hos Pastor, og gøre det tilgængeligt for en større Kres. — Et Par Bemærkninger kan der dog være Grund til at fremsætte. De skarpsindige og ret plausible Konjekturer af Blanca de los Rios (i «España moderna» 1899) om Cerv.'s Studier i Salamanca efter Hjemkomstsn fra Algier citeres af Cotarelo, men ikke af Ludwig; til Gengæld nævner denne Pater Juan Gil's Erklæring af 5. Marts 1581 om Digterens Forhold som Soldat, medens Cot. ialtfald ikke fremhæver den tilbørlig. At Moderen til Cerv.'s Datter Isabel skulde hedde «Ana Franca», fordi hendes egen Fader hed Villafranca til Efternavn, er aabenbart grebet ud af Luften, og Cotarelo har upaatvivlelig Ret i at sige, at «Franca» ikke er andet end en Forkortelse i Skrift af «Francisca». Om Historien med Cerv.'s Niece Costanza og D. Pedro de Lanuza (se Cot. under Aar 1596) kunde Ludwig gerne have haft en Notits: der er kuriøse Oplysninger om den Sag hos Pastor. Ligeledes har L. glemt at anføre, at Digteren i 1588 skrev to Canzoner om den store Armada; de ere fremdragne i «Homenaje á Menéndez Pelayo» 1899. I Modsætning til Pastor tror L. paa Cerv.'s Ophold i La Mancha mellem 1599 og 1602, og at dette har faaet Betydning for «Don Quijote»;

intet af de Dokumenter, som Pastor meddeler, modbeviser det, siger han — med Rette, synes mig. Men den Periode, hvori Cerv. kan have været der, indsnævres rigtignok endel ved et Aktstykke, som J. M. Asensio skal have udgivet — siger L. — ifølge Rius' Cervantes-Bibliografi, og hvoraf fremgaar, at i Maj 1600 opholdt Digteren sig i Sevilla. L. har ikke kunnet finde Aktstykket i Asensio's Bog om Cerv. fra 1864, — forstaaeligt nok, thi Cotarelo meddeler Stedet hvor A. i Virkeligheden har udgivet det, nemlig i det sevillanske Tidsskrift «El Ateneo» for 1. Dec. 1874. At antage 1604 som det egentlige Udgivelsesaar for «Don Quijote»'s 1ste Del forkaster L., ligesom Fitzmaurice-Kelly og Cotarelo, trods Pastor's Forsøg paa at hævde Antagelsen.

Et andet Bidrag af Interesse er E. Kayka's, om Kleist's «Amphitryon». Han søger ganske vist at skrue dette underlige, oprigtig talt temmelig forfejlede Stykke af «Prinz Friedrich von Homburg»s geniale Forfatter op til at være et Mesterværk af guddommelig Humor og inderlig Fordybelse i den græske Aand, medens de fleste almindelige Dødelige rimeligvis ville finde, at Digteren — en Indvending citeret af Kayka selv til Gendrivelse uden at følges af nogen virkelig saadan — vakler mellem et tungt pathetisk og et ironisk Standpunkt og saaledes ingen æsthetisk Helhed naaer. Den tyske Kritiker gaar saa vidt i sin overstrømmende Begejstring, at han betegner Molière's vittige og formfuldendte Kunstværk simpelt hen som en «frivol Farce», der skal fremkalde «ausgelassenes Gelächter», og vil se ganske bort fra Benævnelsen «ein Lustspiel nach Molière», som Kleist's «Amphitryon» dog sandelig bærer med Grund, da alle Sosia-Scenerne med en enkelt Undtagelse, foruden nogle af de andre, ere næsten ligefrem Oversættelse af den franske Komedies, omend forsynede med visse grovere Tilsætninger: drøje Skældsord, Eder og svær tysk Mad («stegt Pølse og opvarmet Kaal»). Men naar Kayka tager til Genmæle mod en Opfattelse, der synes anslaaet af selve Goethe og især er udviklet af Julian Schmidt (ogsaa G. Brandes er inde paa den i «Den romantiske Skole i Tyskland»), nemlig at Kleist's Stykke symboliserer Dogmet om Kristi Fødsel, saa lader det unægtelig til, at han kan dokumentere dens Urigtighed. Den stammer, siger han, fra Mystikeren A. Müller, og Kleist har ligeoverfor denne Ven selv fralagt sig en saadan Intention. En anden Sag er det saa imidlertid, at Digteren i sin Stræben efter at uddybe Æmnet er kommen ind paa hedensk eller almindelig-religiøs Mystik, og under Henviisning til Wilamowitz om Euripides' «Herakles» vil Kayka her paapege «eine innere Verwandschaft zwischen der griechischen und christlichen Heilsgeschichte», — den græske skal just være Mythen om Herakles.

Til den dramatiske Digtnings Historie hører ogsaa A. Glock's Afhandling om Forholdet mellem de romerske *Mimi*, Middelalde-

rens Spillemænd (særlig i de germanske Lande) og det nyere Drama. Han siger, at Ingen endnu har rigtig prøvet Kilderne desangaaende, og af den Sammenstilling, han derpaa foretager, mener han at kunne uddrage det Resultat: at Mimerne som dramatisk Kunstart allerede vare uddøde omtr. i 6.—7. Aarh., at Benævnelsen «Mimus» vel siden bruges om dem, der ellers kaldes «Spielleute», *Scurræ*, *Joculatores* o. desl., men at disse Folk ikke gav sig af med dramatisk Fremstilling. — Den nulevende engelske Litteraturhistoriker Courthope fremhæves i et klart og velskrevet Essay af Ph. Aronstein som et i mange Henseender heldigt Forbillede for tysk Litteraturforskning, der er tilbøjelig til at forfalde enten til allehaande mekanisk og betydningsløst Detailpilleri eller til luftigt Gætteværk. Courthope's fortrinlige Methode og Fremstilling, naar han behandler de sociale og politiske Forholds Indflydelse paa Litteraturudviklingen, roses stærkt, medens det paa den anden Side hedder, at det personlig Kunstneriske mægter han ikke at opfatte og skildre nær saa godt. — Lidt af den Dadel, som i Aronsteins Essay er udtalt over en Del af Tysklands Litteraturhistorikere i vore Dage, kan maaske siges at ramme K. Bruchmann's Betragtninger over «Sprog og Litteratur», foranledigede ved Grube's kinesiske Litteraturhistorie: de ere af og til noget vidtsvævende og vanskelige at finde en Kærne i, skønt de ikke mangle gode Enkeltbemærkninger.

E. Gigas.

Ciceros Rede für den Dichter Archias, für d. Schul- und Privatgebrauch erkl. v. *Friedr. Richter* u. *Alfr. Eberhard.* 5te Aufl., bearb. v. *Herm. Nohl.* Leipzig u. Berlin 1905, Teubner. 39 S.

De Richter-Eberhardske udgaver «*für den schul- und privatgebrauch*» er jo et velkendt og meget benyttet hjælpemiddel ved læsningen af Cicero's taler. De giver en stor fylde af oplysninger, både reale og grammatisk-stilistiske, og de er ingenlunde overflødige ved siden af de Halm'ske kommentarer, som undertiden kan være lidt lunefulde med, hvad de medtager og hvad de forbigår. Det foreliggende 5te oplag af talen *pro Archia poeta*, bearbejdet af Hermann Nohl, behøver derfor ikke mange anbefalinger med på vejen; bogen holder, trods adskillige mindre forandringer i kommentaren, trolig det gamle spor. Jeg skal derfor indskrænke mig til at nævne nogle få steder, som der synes mig at være grund til at dvæle lidt ved.

Ved ordene *quod sentio quam sit exiguum*, straks i be-

gyndelsen af talen, siger kommentaren, at *quod* sandsynligvis er nominativ, og havde *sentio* stået sidst, var det sikkert nominativ. Det sidste er vist utvivlsomt rigtigt, det første næppe. Jeg henholder mig til Dansk, hvor man jo på ganske tilsvarende måde kan svejse en relativ-sætning sammen med en anden sætning, f. eks. «mit talent, som jeg vel véd kun er ringe». Hvis «som» føltes som nominativ, måtte vi kunne sætte «der» i stedet, og det kan vi ikke. Noget andet er, at sammensvejsningen måské kun af den grund kan være tilladelig, fordi man har relativ-former, der både kan være nominativ og akkusativ. Hvis man, hvad jeg ikke véd, har mange tilfælde i Latin, hvor *quod*, eller i flertal *quae*, står både som objekt og subjekt, og ikke har eksempler fra de to andre køn, hvor kasusforskellen ses, vil jeg betragte denne forklaring som den rigtige, hvorved man da må sige, at *quod* (og vort «som») både er nom. og akk. Men er den urigtig, taler sandsynligheden for, at *quod* er akkusativ, ikke mindst hvis man tænker sig en påvirkning fra Græsk.

Lidt længere nede i § 1, ved ordene *vel in primis*, angives, at *vel* ikke er forstærkende. Er det nogensinde det? Et *vel* foran en superlativ o. lign. betegner jo blot, at udtrykket ganske vist er stærkt, men dog ikke for stærkt (= «jeg tør sige»). Det er en smagssag, om man vil kalde den tilføjelse forstærkende eller formildende. — § 11: *Census nostros* forklares underligt som vor (ɔ: Arkhias's) indførelse på de Romerske skattelister. Den sædvanlige forklaring, «vore (ɔ: de Romerske) skattelister», er naturligere. — § 18: Hvorledes kan *revocatum* være bevis for, at Arkhias gav offentlige forestillinger? En *revocatio* kan akkurat ligeså godt finde sted i et privat selskab. — Sst. slutn.: *videantur* gengives urigtigt ved «offenbar . . . seien»; det må betyde «synes (ifølge Ennius) at være» og skal sammen med *quasi* og *aliquo* ligesom gøre en undskyldning for den dristige påstand. — § 22: Hvis udg. havde ret i, at *huius proavus Cato* er bevis nok for, at Cato var til stede, måtte (24) *noster hic Magnus* også bevise, at Pompeius var til stede, hvad man har grund til at tro han ikke var; *huius* betegner blot ligesom *hic* «den, som vor tid kender», — behøver ialtfald ikke at betyde andet. — § 26: *Neque enim* angives at være *weiterführend* ligesom *etenim*, «*und wir wollen es doch nicht verhehlen*». Nej, tankegangen er uden tvivl denne: Metellus var så opsat på at få sine bedrifter poetisk fremstillede, at han endog hørte med tilfredsstillelse på sådanne digte af barbarpoeter; ti ærgerrighed har vi alle noget af —, altså med den tanke underforstået, som så grumme tit må underforstås: og det kan vi ikke fortænke manden i (eller undres over). — § 28: Til *meo quodam amore gloriae* siger noten «'*geradezu leidenschaftliche liebe*' (*denn* amor *ist mehr als* studium)». Jeg tvivler stærkt på, at *amor* er mere end *liebe*, og hvis udg. mener, at *quodam* er forstærkende, må

jeg protestere; tvært imod, det har samme virkning som *quasi* i stedet § 18.

Et sted, hvor jeg holder med udg. imod Halm o. a., er § 14 ved ordene *plena exemplorum vetustas*. Man plejer at forbinde *exemplorum* med *plena*, hvorved sætningsbygningens koncinnitet går tabt. Udg. forbinder *exemplorum vetustas*, altså = *antiqua exempla*, og det anførte sted af talen *de domo sua* § 4 gør forklaringen højst sandsynlig.

Med disse ord være det lille hæfte anbefalet vor filologiske læseverden!

Randers, i februar 1906.

Valdemar Thoresen.

Des *Q. Horatius Flaccus* sämtl. Werke. 1. Teil: Oden und Epoden, für den Schulgebrauch erkl. v. *C. W. Nauck*. 16te Aufl. v. *O. Weissenfels*. Leipzig u. Berlin 1905, Teubner. XLIII + 244 s.

Det nye oplag afviger kun lidt fra sine nærmeste forgængere, og da den 14de udg. er omtalt udførligt i dette tidsskrift IV 135 ff., er der ikke grund til at gå nærmere ind på den foreliggende, så meget mindre grund, som min udførlige anmeldelse slet ikke synes læst af udgiveren.

Der er i den nye udg. rettet nogle trykfejl og andre inkurier, og på enkelte steder er kommentaren forandret. Navnlig anføres en række steder, hvor W. Gilbert har meddelt udg. sine bemærkninger, og blandt disse fremhæves særlig tre som væsentlige forbedringer: *Carm.* I 23, 5, hvor den opfattelse ligger til grund for ændringen, at der skildres en forårsdag før løvspring, så at *folia mobilia* er det tørre, raslende løv, der endnu sidder på eg og bøg. Endvidere III 6, 5, hvor kommentaren nu er bleven et usammenarbejdet referat af to forklaringer, *pro et contra*. Endelig III 6, 22, hvor pointen i den nye fortolkning er den, at hvis en endnu ikke voksen pige morede sig ved at lære de obscøne Ioniske danse, havde det ikke meget at sige; men nu er det den modne jomfru, der gør det. Denne forklaring er i alt fald ikke stort bedre end dens forgænger (*matura* for *mature*). I de ældre Nauck'ske udgg. forklares *matura* «*sobald sie heranreift*», og det er naturligvis rigtigt; men vel at mærke må så i det følgende *de tenero ungui* også forstås rigtigt, = *medullitus*, ikke «*von kindesbeinen ab*».

Randers, i februar 1906.

Valdemar Thoresen.

Joh. Geffcken, Das griechische Drama. Leipzig & Berlin 1904, Hofmann. 113 S.

Ausgewählte Tragödien des *Euripides*, für den Schulgebrauch erklärt von *N. Wecklein*. II. Iphigenie im Taurierland. 3. Aufl. Leipzig 1904, Teubner. IV + 135 S.

Frank W. Dignan, The idle actor in Aeschylus. (Diss.) Chicago 1905, University Press. 43 S.

Hensigten med Geffckens Bog er at göre den moderne historiske Opfattelse af det græske Drama kendt i videre Kredse. Altfor ofte møder man endnu, endogsaa paa Tryk, en tidligere Tids Syn paa baade Dramaets Udvikling, dets Væsen og dets ydre Vilkaar; det er fortjenstfuldt overfor dette at udbrede Kendskab til den moderne Videnskabs Resultater og Synspunkter, og Geffcken er Manden for at kunne göre det: han kan sin Wilamowitz paa Fingrene og han har selv en sund Dömmekraft.

Först gives en Udsigt over Dramaets genetiske Udvikling, god og omhyggelig, dog uden at man faar fuld Forstaaelse af hvordan det hele er gaaet til, hvilket dog ikke er en Mangel ved Forfatteren (hans Fremstilling gir endda et en hel Del tydeligere Billede end Wilamowitz' sidste kortfattede Behandling i hans storslaaede Vue over den græske Litteratur i Die Kultur der Gegenwart), men skyldes Forskningens nuværende Standpunkt. Efter et passelig forsigtig Kapitel om Teaterforholdene og nogle Bemærkninger om Phrynichos skildrer Forfatteren derpaa de tre Tragediedigteres Virksomhed, saaledes at Hovedvægten lægges paa at vise deres Udvikling og Indvirkning paa hinanden (Stoffet er derfor ordnet kronologisk, hvilket er nyt, men godt), og gennemgaar udførlig Orestien, Antigone Aias og Oidipus, Alkestis Medea og Hippolyt. Rundt omkring gribes Lejligheden til at indflette oplysende Bemærkninger, om Kvindernes Stilling, om Sophisterne (med Gomperz' Definition), om Herakles, og om Opfattelsen af Døden (til Alkestis; Geffckens Behandling af dette i senere Tid ofte undervurderede Stykke er særlig vellykket). Ofte genkender man her Betragtninger af Wilamowitz — Forfatteren gör selv opmærksom derpaa — men mange Bemærkninger skyldes Geffcken selv og viser ham som en Mand med egen Opfattelse (jeg kan ikke lide han siger Sokrates hele Virksomhed var rettet paa Døden: det gir dog let en vrang Forestilling).

Et Par Smaating kan först indvendes: Forfatteren er for tilböjelig til at fastslaa noget som sikkert Resultat (gælder f. Eks. Dateringen af Prometheus og Oidipus); til Trods for at han flere Gange omtaler de litteraturhistoriske Anekdoters Værdiløshed, faar vi dem dog alle sammen. Væsentligere er det at han undervurderer Prometheus; at lade dette Drama høre til de «kun historisk interessante» er dog virkelig utilladelig; i det hele er det en Misforstaaelse at mene at Aischylos först i Orestien blev den

store Digter: ingen Digter fødes i sit 67de Aar. Lad Aischylos have kæmpet nok saa længe med Formen, för han der naaede det fuldkomne, lad der være foregaaet en nok saa stor og stadig Udvikling i hans dybtskuende Sjæl: de höje Tanker og de storslaaede Billeder han alt havde skænket os för 458 kan aldrig synke ned til den (ellers overordentlig agtelsesværdige) Plads at have «historisk Interesse».

En principiel Betragtning kan göres gældende overfor den detaillerede Undersøgelse af Antigones Karakter. Værdien af saadan en Skitse er ret problematisk: gives den af et Geni og en stor Kunstner som Wilamowitz, overgir man sig og tror derpaa, i al Fald mens man læser det; skyldes den en fin og kundskabsrig Mand som Geffcken, finder man det mer eller mindre aandfuldt og mer eller mindre sandsynlig; træffer man den hos en skikkelig Slider af en Kommentator (nomina sunt odiosa), smiler man: subjektivt er det altsammen. I Antigone ser nu Geffcken das Ewigweibliche. Med Vished kan det siges at Kaibel havde Ret i at Antigone ikke er at opfatte i Lighed med en kristen Martyr, og at Kaibels Modstandere havde Ret i at hun ikke er en Slags kvindelig Anarkist; lige saa urimeligt som det er at lægge til Grund de saa stærkt behandlede Vers 904—12 (om at redde en Broder fremfor Ægtemand og Börn), som kun er en af os ikke synderlig gouteret Pointe, lige saa forkert er det at gaa ud fra *οὔτοι συνέχϑειν ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν*: Antigone forstod virkelig godt at hade. Wilamowitz' eneste Ord om Antigone i förnævnte Skrift er ligesaa rammende som faa: Antigone, die für das ewige Recht gegen die Polizeivorschriften der Willkür eintritt, ist doch die wilde Tochter aus wildem Stamme. Men lange Udredninger af Antigones Følelser overfor Haimon etc. er neppe nogen Nytte til. Geffcken har væsentlig beregnet sin Bog for Lærere, der skal indføre andre i det græske Drama. Men for dem maa Opgaven være, for det förste at give et klart Billede af Digterens og af hans Publikums Forudsætninger, for det andet at bortfjerne de fejlagtige Forudsætninger, som Nutiden stadig møder med, men ikke at give lange æsthetiske Kommentarer; lad saa de gamle Digtninger selv virke paa hver som de kan og de maa med hans Forudsætninger — og i Virkeligheden bliver det noget uens for de enkelte Individer som for de skiftende Slægter: netop at de stadig formaar at virke ved deres egen Kraft, er det dog der viser at de er Poesi for alle Tider. — Om Pladsen tillod, kunde Anmelderen ønske ogsaa at knytte nogle Bemærkninger til Geffckens Karakteristik af Euripides, som et Sted sammenlignes med Goethes og Schillers Epigoner.

Geffcken har ved sin Bog udfyldt et virkeligt Savn; den fortjener at kendes af alle som har Interesse for den gamle Tragedie, og den er egnet til at skabe eller forøge Interesse derfor; den fremtræder i lovlig frugalt Udstyr og maa sikkert være pris-

billig; den er skrevet i et smagfuldt og let læselig Sprog og den kræver ingen Forkundskaber (forklarer alle Kunstudtryk og kender ikke til græske Bogstaver); gennem den hele mærker man en tiltalende Ström af Begejstring for Dramaet, og for Wilamowitz.

* * *

For Wecklein har derimod Wilamowitz levet forgæves, ja levet til Forargelse. Mens E. Bruhn i sin under Wilamowitz' Auspicier udarbejdede Kommentar til I. T. adskillige Gange anfører Iagttagelser af Wecklein (fornemmelig Parallelsteder, altsaa ret minutiøst), finder Wecklein i nærværende Udgave ikke eet Sted Anledning til at nævne Navnet paa den Mand der har fornyet Studiet af Tragedien, endsige til at optage Rettelser eller Bemærkninger af ham. Ja naar Wilamowitz Vers 15 har forsvaret og forklaret det indtil da uforstaaede Udtryk og har paavist hvordan en fejlagtig Opfattelse har ført til Indsættelsen af et *οὐ*, vælger Wecklein, samtidig med at han gir den rigtige Exegese, at foretage en betydelig Rettelse, som ikke forbedrer Teksten og ikke forklarer Fejlen.

Indledning, Tekstbehandling og Kommentar viser lige store Mærkeligheder. At Iphigenia er en Maanegudinde vil ikke imponere nogen, mere at hun tillige er phoinikisk (antagelig har hun saa faaet Navneforandring af Undseelse baade over sin Metier og sin Oprindelse), mest dog maaske hvad begge disse saa interessante Forhold vedkommer enten Euripides eller tyske Gymnasiaster.

Tekstens Behandling er baade usikker og vilkaarlig. Usikkerheden viser sig i at der ikke sjælden anbefales en anden Læsemaade i Anmærkninger eller Tillæg end den optagne; den kulminerer naar der til 1478 f., hvor Haandskrifternes Læsemaade er bibeholdt, efter Anførelse af tre, af andre foretagne Rettelser noteres: maaske skal der staa saadan og saadan, hvis det da ikke er det simpleste at skrive det og det. Vilkaarligheden viser sig i at der atter og atter foretages Rettelser uden tvingende, eller blot rimelig Grund (unødvendig Rettelse f. Eks. 974. 987. 995. 999. 1023. 1040. 1041. 1042. 1046. 1066 ɔ: ti Gange i Løbet af 100 Vers). Saadanne Rettelser er dels optagne fra de gamle berömte Kritikere, uden Hensyn til at den mellemliggende Tids Studium har godtgjort Overleveringens Læsemaade, ved at paavise et sproglig Udtryks Berettigelse eller ved at udfinde Forklaringen paa et hidtil uforstaaet Sted; men disse Rettelser er som Rettelser betragtet naturligvis næsten altid gode. Dels er de af mere moderne Art, da i Reglen ganske utrolige; Weckleins egne (talrige) Rettelser er overordentlig dristige. Meget hyppig benyttes Udsletning eller Omstilling af Vers. Undertiden ses en mærkelig Stræben efter Originalitet: 59—60, som alle

ellers er enige om at slette, skal partout være ægte; 1010, hvor Haandskrifterne har *ἐνταυθοῖ πέσω* og hvor man gerne slaar sig til Ro med Seidlers Rettelse *ἐντεῦθεν περῶ*, retter han uden at blinke til *ἐκσωθῶ χθονός*.

Kommentaren bringer en hel Del omhyggelig samlede Parallelsteder. Mange besynderlige Enkeltforklaringer gives; atter her udtar jeg Eksempler fra en enkelt kortere Versrække. 516 *εἰ δὲ σοί, σὺ τοῦτ' ἔρα* (denne Hdskr.'s Læsemaade beholdes, mens alle andre følger Jacobs' Rettelse: *σὺ τοῦθ' ὁρῶ*): «behold Din Glæde for Dig selv». — 514 [læses *θήσομαι δυσπραξίας* for *τῆς ἐμῆς δ.*]: da *τίθεσθαι* i de til Støtte for Rettelsen anførte Steder stadig har Objekt, maatte man her uvilkaarlig forbinde *δυσπραξίας* dermed, saa meget mere efter den Plads Ordet har i Verset. — 521—23 [Er Helena kommen til Menelaos' Hus? — Ja! — Hvor er hun?] «*ἀφῖκται δῶμα Μενέλεω πάλιν* betegner i al Almindelighed Helenas Tilbagegivelse til Menelaos, hvilken fandt Sted i Troia». Altsaa er det følgende Spörgsmaal uden Vanskeligheder! — 537. «Det skyldes Zarthed naar Iphigenia spörger om sin Brudgom uden at nævne hans Navn» (hun siger Nereiden Thetis' Sön); antagelig skyldes det da Aversion naar hun 533 siger Laertes' Sön og ikke Odysseus. Skal der endelig gives Grunde for sligt, saa er det den simple at Stichomythien krævede et Vers til hvert Spörgsmaal og altsaa en vidtløftig Betegnelse. — 538 forklares uden at det er set at *ἄλλως* er galt; Achilles' Død kan kun siges at have gjort hans Bryllup i Aulis forgæves, hvis dette virkelig havde fundet Sted.

Ganske forbløffende er 328 hvor *μυρίων ἐκ χερῶν* tages til *βαλών* i det følgende Vers, overraskende at *ἀνέσχε χεῖρα* kan betegne at böje begge Hænderne tilbage (269); en mærkelig absolut Akkusativ forekommer 1002. Til 682, som har givet Lejlighed til lange Betragtninger fra Hermann til Wilamowitz, gives den rigtige Fortolkning: *γαμῶν* Præs. Part. i Betydningen «være gift med» (Forklaringen skyldes for Resten Hartung). Derimod er den Forklaring til 270, som Wecklein har indført og synes at skulle faa accepteret, neppe rigtig. Han vil have 270—74 skal være en Bön rettet til (den ikke synlige) Palaimon, mens de tilstedeværende *δαίμονες* antages at være enten Dioskurerne eller *Νηρέως ἀγάλματα* (*θάσσετον* 272 altsaa tredje Person). Men hvorfor i al Verden anraaber Mennesket, forbavset over nogle Havguddommes Nærværelse, netop Palaimon, hvem han altsaa ikke tror det er? Han kan tænkes at henvende sig enten til de Guddomme han mener at se, eller til hvilkensomhelst af de store Guder, hvis Navn han uvilkaarlig faar paa Læben, men unægtelig snarest det förste. Stedet maa forklares saaledes, at den paagældende i sin Forfjamskelse nævner den förste den bedste Havgud, men inden han har fundet et Navn til den anden Skikkelse, kommer i Tanker om at det snarere er to sammenhørende

Guddomme, som f. Eks. Dioskurerne. Dette ses ogsaa af 276, hvor der staar at den ugudelige lo ad hans Bönner: var Weckleins Forklaring rigtig, maatte der staa Bön, thi han vilde saa kun have bedet til Palaimon.

Betragtet som Skolebog kunde Bogen maaske endnu kræve et Par Ord; men der er neppe Fare for at den i denne Egenskab skal blive indført her i Landet, hvor man neppe læser Iphigenia i Skolerne: philologiske studerende bör til dette Drama benytte Weils knappe og klare Noter i Forbindelse med E. Bruhns grundige og forstandige Kommentar.

* * *

The idle actor in Æschylus er Titlen paa en Doktordisputats fra Chicago. Forfatteren, der er godt inde i den nyere Litteratur og ved omtvistede Punkter nævner alle de fremsatte Meninger med megen Nöjagtighed, er ikke for intet Amerikaner: han har udpræget Sans for den praktiske Side af Sagerne og stor Forkærlighed for Statistik. Han tar sit Udgangspunkt i det Sted i Frøerne hvor Euripides under sit Angreb paa Aischylos gör Nar af Niobe og Achilleus, der sidder uden at sige et Ord mens Koret synger alenlange Sange, og han undersøger de Tilfælde hos Aischylos hvor en Person er *idle* ɔ: hverken taler selv eller tiltales. At dette, paa Grund af Korets större Selvstændighed og Teknikkens og Sceneriets ringe Udvikling i Dramaets ældste Tid, ofte finder Sted hos Aischylos er indlysende og krævede neppe saa mange Ord til Paavisning. Forfatteren ønsker at demonstrere at det er Mangelen af en *σκηνή* som bevirker at Personerne maa forblive fremme trods deres Passivitet; men det viser sig at Tilfældene (Supplices fraregnet) er hyppigst i Orestien, saa Forklaringen er ikke slaaende. Heller ikke er det rigtig at de passive Personers Tilstedeværelse er hyppigere hos Aischylos end hos Sophokles. Forfatteren glemmer at give os en Statistik over Hyppigheden hos Sophokles: i Aischylos 7 Stykker er der af 8117 Vers 1779 hvor (mindst) een Person er ladt ude af Betragtning (jeg beholder Forfatterens Beregning skönt jeg i al Fald i Choephorerne ikke forstaar hvordan han kommer til sit Resultat: Tallet er dèr for höjt sat), hvilket gir 22 % (noteret af Forf.). Tar man nu Sophokles' 6 ældste Stykker, kommer Regnskabet til at se saaledes ud: 1830 Vers af 8382, lig — 22 %! (Jeg lader Oed. Col. ude af Betragtning, hvis Personer tilsammen er passive i c. 1590 Vers af dens 1779!) Endelig kan jeg ikke give Forfatteren Ret i at Forholdet naar det indtræder hos Sophokles altid (eller saa godt som altid) er naturlig, hos Aischylos tvungent: sikkert er det at der i Aischylos' ældre Stykker forekommer flere Kejtetheder fordi den hele Kunstart endnu var i sin Vorden; men ikke forstaar jeg at Kassandras lange Tavshed

i Agamemnon ikke skulde være lige saa naturlig som Antigones eller Iokastes, eller at nogen Tilskuer skulde undre sig over at Athena holder sig tavs i Domsscenen i Eumeniderne eller lægge Mærke til at Elektra — muligvis — har en Strofe mindre i Vekselsangen i Choephorerne. Forfatteren behandler ogsaa de helt stumme Personer som optræder, og er navnlig forbavset over at Alkestis ingen Replikker har da hun vender tilbage, reddet af Herakles. Skönt der baade er gjort gældende at religiøse Hensyn eller Ceremonier kunde paabyde Tavshed i dette Tilfælde, og man ogsaa kan spörge hvilke Ord der vel kunde lægges hende i Munden der kunde forøge det vældige Indtryk af hendes blotte Tilsynekomst tilbage fra Dødsriget, fordrer Forfatteren en ganske bestemt praktisk Grund: til Alkestis behøves ellers stadig kun to Skuespillere; for some reason or other, quite unknown to us, only two were available! Det maa altsaa tænkes at være noget Euripides vidste i Forvejen. Havde alle tre optrædende Digtere af den Grund maattet indrette alle deres tolv Stykker paa kun to Personer? Eller en anden, mere almindelig Betragtning: det var dog vel af indre Grunde man stadig nöjedes med de tre Skuespillere i Dramaet, og ikke fordi der i Athen kun var at opdrive tre Individer som kunde optræde som Skuespillere — saa at slige Kalamiteter indtraf som her af Forfatteren forudsat.

Naar Forfatteren slutter med en Inddeling af samtlige græske Tragedier i simple, saadanne som endnu tydelig viser de to Grundelementer, udviklede, hvor den gamle Form er et Skelet der «bærer Skuespillet uden at hindre det», og løse, hvor den gamle Form er opløst (skönt dertil hører baade Choephorerne og Eumeniderne, er dette egentlig «en Opgivelse af den gamle Tragedie som Kunstform»), kendemærkes den Udvikling mere ved Løshed end ved Simpelhed.

Axel Kragh.

Magnus Olsen, Det gamle norske ønavn Njarðarlǫg. (Chria. vidensk. selsk. forh. 1905. Nr. 5.) Christiania 1905, Dybwad (komm.). 29 s.

Forf. har i denne afhandling taget det interessante ønavn «Njarðarlǫg» op til undersøgelse. Det er den ø, som nu hedder Tysnesøen i Söndhordland, lige nordøst for den berömte Stordøen. Först undersøges selve navnet og forf. kommer, efter at have omtalt dets forekomst og udseende i håndskrifter (det skrives dels *lavg*, dels *log* [*lǫ́g*]), til det resultat, at det hedder *Njarðarlǫg*, og da det altid kun forekommer i dativ, må ordet være fem. Han forklarer det som identisk med *lǫg* ntr. plur., der i denne forbindelse skulde have skiftet form og kön. Forf. afviser op-

fattelsen *laug* 'bad', især på grund af skrivemåden *log* i AM 310, der ellers aldrig bruger *o* istedenfor *au*. Jeg indrömmer, at dette vejer tungt; men selv om skrivemåden *log* er rigtig, er forf.s forklaring dog hverken den eneste mulige eller i sig selv tiltalende. Jeg finder det meget besynderligt, næsten utænkeligt, at flertalsordet *lǫg* har forandret sig i så gammel tid på den måde. Ikke mindre besynderligt finder jeg et sådant stednavn i og for sig; hvorledes kunde *lǫg* komme til at betegne et enkelt sted, her: en ø, som, skönt ikke hørende til de mindste, dog er lille i forhold til fastlandet. *Lǫg* bruges ellers kun om en samling store fylker, der udgör et tingforbund (*Gulaþingslǫg*, *þrændalǫg* osv.). Ganske vist søger forf. at støtte sin forklaring ved tre andre stedsnavne: *Fröitlog*, *Tislauan*, *Tyslausæter* (skulde forudsætte: *Freyslǫg*, *Týslǫg*), men denne fortolkning er yderst tvivlsom. *Njarðarlaug* 'Njords bad' passer fortræffelig, netop efter forf.s egen videre udvikling (se nedenfor); man kunde forklare skrivemåden *log* i 310 som beroende på en overgang af *au* til *o* i mindre stærkt betonet stavelse (som *braut* — *brot*; Noreen[3] 145[a] 2). Meget nær ligger det, at forklare *lǫg* som dativ af *lǫgr* 'vand, sø'; den slags former kan konstateres på Island i selvstændige ord allerede i 12. årh. I et stedsnavn (sidste led) vilde en sådan ændring være let at forstå endogså for endnu ældre tider (jfr. f. eks. tilnavnet *uxafót* dat. f. *-fœti* og lign.). Således (som *-lǫgr*) er navnet opfattet i Scr. hist. Isl. XII. Også det vilde passe fortrinlig til de lokale forhold og forf.s videre udvikling.

Denne går ud på, at der på øen har været en kultus for Njord — hvorom der ikke kan være tvivl — og for Ty (jfr. stedsnavnet Tysnes). Forf. påviser stedsnavnet «Vevatne» («den hellige sø») i den nordøstlige del af øen, øst for det egl. Tysnes. Han sætter dette på en smuk måde i forbindelse med Tacitus' bekendte fortælling om Nerthus og indsøen, hvori gudebilledet todes, Her kan jeg give forf. ret. Videre udvikler han, på grundlag af Hördernes forekomst i Danmark (Har-syssel, Jylland, oldspr. *Hǫrð*), hvorledes han tænker sig denne Njordkultus indført til Norge med indvandrede Nerthus-dyrkende Hörder, hvilken indvandring skulde være sket i tiden ved Kristi fødsel. Dette skal jeg ikke komme nærmere ind på, men jeg kan ikke lade være med at udtale en meget stor tvivl om en så sen indvandring. Forbindelsen med de jyske Hörder kan sikkert opretholdes, selv om man antager indvandringen for at være langt ældre.

I februar 1906.

Finnur Jónsson.

Nordens fremmedforbindelser i vikingetiden.

Af **Finnur Jónsson.**

A. Bugge, Vesterlandenes indflydelse på Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i Vikingetiden. 1905.

A. Bugge, Vikingerne. I—II. 1904—06.

Det er, som bekendt, prof. Sophus Bugges mytologiske studier, der har, skönt ikke indledet undersøgelsen af, så dog i en væsenlig grad bidraget til at skærpe öjet for den indflydelse, som nordisk, specielt norsk-islandsk kultur har været genstand for fra fremmede og da især fra de vestlige lande, Angelsaksernes og Irernes hjemstavn. Prof. Bugges mytologiske studier og hans forsøg på at bevise, at så meget af den gamle mytologi havde sin oprindelse i den latinske og græske samt i kristelige legender har, som bekendt, ikke fundet udelt tilslutning i den lærde verden. Tværtimod. Det som væsenlig har bidraget dertil er de formentlige overdrivelser, undertiden lidet sandsynlige kombinationer, de historiske forhold og ikke mindst navne- og ordfortolkninger, hvilke sidste i reglen har lidet præg af at kunne være rimelige. Prof. Bugge har lagt sit overvældende skarpsind, lærdom og kombinationsævne for dagen, hele sit blændende forskersnille har han anvendt, så at det ikke var underligt, om hans udviklinger havde gjort stærkt indtryk, hvad de også i begyndelsen gjorde. Siden er kritikken vågnet og den har ikke altid været mild.

Jeg tror ikke jeg overdriver, når jeg siger, at man nu, trods alt, ikke er kommen videre end til en temlig vag erkendelse af, at en vestlig indflydelse er tilstede, noget som i virkeligheden ingen har nægtet, men hvorledes og i hvilket omfang, — det er endnu langtfra afgjort.

Jeg har hævdet, at, hvis prof. Bugges teorier blot skulde være rimelige, måtte forbindelsen mellem de vestlige lande og Norden (Norge) være langt ældre end fra slutningen af det 8. årh., men længere tilbage fører de historiske kilder os i k k e, ja, deres udtryk er så bestemte, at v i k i n g e t i d e n s begyndelse umulig kan siges at falde tidligere. Dette er nu vistnok almindelig er-

kendt, og det går f. eks. prof. Alexander Bugge udfra i sine nyeste skrifter. Hvis det kunde bevises, at forbindelsen var betydelig ældre, vilde forholdet være et ganske andet. Prof. H. Zimmer har søgt at bevise tidligere berøringer med Irerne, men hans beviser er yderst svage (hvorom jeg måske kan henvise til mine bemærkninger i Aarbøger f. nord. oldkh. 1895 s. 276 ff.). Såvidt jeg kan skönne er man da også nu vistnok holdt op med at betragte Zimmers udviklinger som fyldestgörende. Og med fuld ret. Derimod er der fra anden side i den seneste tid fremkommet tilsyneladende støtter for antagelsen af tidligere forbindelser, ja for en ældre norsk nedsættelse på de vestlige øer, end tidligere antaget.

Det er for det første dr. Jakob Jakobsens udtalelser om et par stednavne på Shetlandsøerne, der findes i hans store og i det hele fortræffelige afhandling: Shetlandsøernes stednavne (Aarbøger f. nord. oldk. 1901). Som bekendt regnes norske stedsnavne på *-vin* (*-yn*) og *heimr* for at høre til de allerældste; prof. O. Rygh udtaler (Norske gaardnavne, Forord og indledning s. 85) om *vin*, at det «var gåt af brug i oldnorsk i den tid, hvorfra vi nu kender sproget, og havde kun efterladt sig spor i sammensætningerne vinjarspann og vinjartoddi». Noget lignende gælder *heimr* (s. 53—54). Til støtte herfor anføres bl. a., at disse ord ikke findes i de norske kolonier. Det er sandt, at *vin* hverken findes på Island eller på Færøerne. Derimod findes *heimr* — hvad Rygh godt vidste — også på Island; det findes her i virkeligheden ikke så få steder og ikke bundet til en enkelt egn. Jeg skal her tilföje en oversigt over disse navne, da det i denne sammenhæng har betydelig interesse, idet jeg tilföjer, at alle disse navne sikkert hidrører fra landnamstiden, selv om de ikke alle findes direkte således afhjemlede. Vi finder da:

Baldrsheimr i Øfjordsyssel og Tingøsyssel (N.[1]).

Meðalheimr i Hunavatnssyssel (N., vestlige del) og Tingøsyssel (N., østl. del).

Sólheimar Skagefjordsyssel (N.) to steder, Hunavatnssyssel (N.), Skaftafellssyssel (S.—Ø.), Árnessyssel (S.), Dalasyssel (V.), Isafjordsyssel (V.), hvortil slutter sig

Sólheimatunga Myrasyssel (S.—V.).

Vindheimar Øfjordsyssel (N.), Skagefjords. (N.) samt Arnessyssel (S.).

---

[1] Betegner Nordlandet, S. Sydlandet osv.

Det er heraf klart, at der må göres forskel på vin- og heim-navnene.

Hvad Shetlandsøerne angår, findes også der nogle ganske få stedsnavne på *heimr* (Jakobsen s. 104—10); endel deraf er dog meget usikkert. Men det er heraf klart, at dette ords forekomst ingen berettigelse giver til at ansætte Shetlandsøernes bebyggelse ved Nordmænd til en ældre tid end Islands (slutningen af det 9. årh.).

Vi har så kun *vin*-navnene at holde os til. I Norge findes disse i tusindvis så at sige overalt i landet. I enkelte egne som den sydvestligste del af Norge forekommer de dog meget sjælden. Desværre kan der ikke gives nogen oversigt over disse sålænge det uovertræffelige værk «Norske gaardnavne» ikke helt er udgivet. Måske vil vi gennem det få en nærmere forklaring. Jeg har al respekt for Ryghs navneundersøgelser og jeg antager, at han i hovedsagen har ret, at vin-navnedannelsen er afsluttet inden 800, og at den derefter udgår af sagaen som sådan. Men deraf er man ingenlunde berettiget til at slutte, at ordet som sproglig bestanddel er gåt ud af sproget; ikke alene findes det fremdeles i de to af Rygh anførte sikkert meget almindelig brugte og forståede udtryk, men vi finder det også spillevende hos Brage skjald i sammensætningen *viney*, hvor det står i sin egenlige betydning, «græsgang, græsslette»; Brage bruger ordet om Sælland. Forudsat, at S. Bugge havde ret i, at Brages digte hidrørte fra det 10. årh., vilde denne omstændighed være så meget betydningsfuldere, men det forholder sig nu sikkert ikke så med Brages kvad, og vi kan altså, hvad der i mine öjne er lige så betydningsfuldt, konstatere, at ordet endnu i den første halvdel af det 9. årh. er, som jeg sagde, spillevende. Det vilde også være underligt, om et ord, der forekommer i tusinder af navne, allerede så tidlig skulde være gåt i glemmebogen eller blevet til et dødt ord.

Ser vi nu på de shetlandske vin-navne, «forekommer ordet ofte i stednavne og i så godt som alle egne af landet, hyppigst, synes det, som første [udhævet af mig] sammensætningsled og kun en enkelt gang usammensat. Som andet sammensætningsled er det næppe [udhævet af mig] meget hyppigt, men i øvrigt på grund af sin udviskede form meget vanskeligt at genkende» (Jakobsen s. 165). I virkeligheden anfører Jakobsen så kun to navne med vin som formentlig sidste sammensætningsled (*Smerrin*, formentlig Smjǫrvin, og *Leona*-meadow, hvor det første skal være

= *Leikvin;* andre er endnu usikrere, se s. 167). Jeg gör opmærksom på, at bægge de anførte navne er navne på virkelige enge («et frugtbart stykke indmark» og «en engslette»), men ikke på nogen gård.

Hvad de andre navne angår, hvor *vin* findes som første led, «er de», for atter at benytte dr. Jakobsens egne ord, «(eller have de været) græsgange» ɔ: navne på græsgange, altså ikke på gårde. De findes i sammensætninger som (jeg anfører de af dr. J. rekonstruerede nordiske former) *vinjar-lækr*, *vinjar-depill* (*depill* = pyt), *vinjar-garðr*, *vinjar-höll* (*-váll*), *vinjar-kví*, *vinjar-nes*, *vinjar-gnípa*, *vinjar-pund*, *vinjar-rjóðr*, *vinjar-tjarnir*, *vinjar-tangi* — altsammen stedsnavne ude i den fri natur dannede efter virkelige forhold. Der er således en væsensforskel på disse shetlandske *vin*-navne og hovedmassen af de norske (gård-navne), en forskel, som dr. Andr. Hansen har været opmærksom på (Landnåm 24—25); han gör også den — meget nærliggende og fornuftige — bemærkning, at navne som Leikvin (Skaðvin og Hávin) kunde være opkaldelsesnavne (som sådanne vilde de være ganske ubrugelige som kronologiske holdepunkter).

Disse shetlandske vin-navne svarer i virkeligheden ganske og aldeles til Brages *viney*, og behøver ikke at være ældre. Med andre ord: de må herefter helt og holdent bortfalde som tidsbestemmelse for den norske nedsættelse på Shetlandsøerne. For deres skyld kan denne lige så godt være foregået i det 9. som i det 8. årh. Den antydning som Snorre giver om nedsættelsen er uden tvivl historisk (Hkr. I 125).

Dermed forsvinder det holdepunkt for en forbindelse med Vesten för vikingetiden (ɔ: c. 800).

Dernæst har prof. Alex. Bugge søgt at hævde en ældre forbindelse ved hjælp af billeder på gullandske stene og ornamentik, ja, en forbindelse, som skulde gå helt tilbage til folkevandringens tid. Dette lyder i virkeligheden ganske usandsynligt i og for sig selv. Hvis en så rig og en så gammel forbindelse havde fundet sted, vilde det være meget mærkeligt, om vi ikke ad andre veje fik oplysninger derom eller blot antydninger deraf. Jeg føler mig ikke kompetent til at komme nærmere ind på dette spörsmål; det bliver nærmest arkæologerne, der her skal tage ordet. Men mit indtryk er, at prof. A. Bugges udvikling på dette punkt er meget løs og at der let kan gives en helt anden forklaring på de omtalte fænomener. For dette punkts vedkommende må man stille sig afvæntende.

Disse sidste betragtninger har prof. A. Bugge fremsat i sin store prisafhandling: Vesterlandenes indflydelse på Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i Vikingetiden (1905). Samtidig med dette store arbejde har prof. Bugge også udgivet sit mere — man kunde sige rent — populære skrift: Vikingerne I—II (1904 og 1906). Tidligere har samme forf. offenliggjort et par vigtige afhandlinger i Aarbøger f. nord. oldkh., men de angår for det meste tiden efter vikingetiden og indeholder gode og nye oplysninger om forholdet mellem Nordboer og Irer i den periode. For den egenlige vikingetids periode har han derimod ikke kunnet give noget nyt, især ikke for det 9. århs. vedkommende, som dog er det vigtigste tidsrum i denne sammenhæng.

Disse skrifter er også et indlæg i spörsmålet om den gamle mytologis oprindelse — for så vidt som de skal belyse og påvise det tidlige og inderlige samkvem mellem Nordboer og Irer. I Vikingerne tager forf. hensyn både til den åndelige og den materielle side af sagen. I Vest. indflyd. tager han derimod kun sigte på den sidste; således lød jo den stillede opgave, men selv udtaler han med rette, at man ikke sådan kan skille de to sider fra hinanden, men at de burde behandles forenede. Sin opgave har forf. behandlet med megen energi og lærdom, men også med en stor, altfor stor ensidighed. Denne sidste består deri, at så godt som alt, hvad der kan henføres under begrebet «fremmed påvirkning», ifølge forf.s udviklinger, må skyldes impulser fra Angelsakser og Irer; selv den frankiske indflydelse, forf. antager, er kommet den vej til Norge. Ja, også i Danmark spores denne indflydelse temlig kraftig; således er det f. eks. rimeligt, at Tyre ikke har udbedret Dannevirke uden at kende den engelske Æþelflēds befæstningsvirksomhed osv.

Jeg har tidligere udtalt, at man kunde forstå, at Nordboerne endogså på et tidligt stadium havde kunnet efterligne og lade sig påvirke af den ydre kultur, som de så for deres öjne, samt af de genstande, de erobrede; deres af irsk ornamentik påvirkede prydkunst er således let forståelig. Jeg har benægtet — og gör det for så vidt endnu — at Nordboerne i åndelig henseende er bleven påvirkede för end efter et langvarigt og intimt samkvem; allerede de sproglige forhold måtte lægge meget væsenlige hindringer ivejen til at begynde med. Hvad kunde det betyde for hele Nordens åndelige liv i det 9. årh. — det første årh. af vikingeperioden —, om en enkelt mand (som f. eks. Olaf på i

det 10.) lærte noget keltisk?; fra dette og til at læse bøger er der et langt skridt. Først i det 11. årh. er en åndelig påvirkning af nogen videre betydning mig forståelig. Det er således klart, hvor stor en afgrund der er mellem min og prof. A. Bugges opfattelse, når man hører at den sidste udtaler sig om vikingernes forhold til Kelterne på det åndelige område bl. a. således: «Netop på disse områder [ɔ: «i videnskab, i historieskrivning, i digtning og kunst»] var det også, Irerne og irsk kultur i vikingetiden [udhævet af mig] fik indflydelse på Nordboerne, medens det, som vore forfædre i det praktiske liv lærte af Irerne, ikke var stort» (Vest. indfl. s. 51). Endnu kraftigere udtales lignende i Vikingerne I (forskellige steder); modersmålets stærke anvendelse på Island «skyldes visselig for en del forbindelserne med Irland»; at isl. skjalde færdedes i vesten og mødtes med irske skjalde «har, tror jeg, haft den allerstörste betydning for skaldekunstens og den islandske sagas udvikling» og «Irerne påvirkede her Nordboerne, lærte dem sin kunstige skaldedigtning [dette står der virkelig ordret] og lærte dem at udvikle sagafortællingens kunst». Sådanne udtalelser falder i virkeligheden for brystet; især når man ved, at det hele, både skjaldedigtning og historisk fortælling, er velkendt fra nordens ældste historiske tider, samt at skjaldekunstens indre og ydre udvikling lader sig skridt for skridt på den allerletteste måde forklare uden nogen som helst fremmed påvirkning eller fremmede forbilleder. At komme nærmere ind på dette, vilde her føre for vidt, men jeg kan pege på, at f. eks. omskrivningerne, der jo er en meget væsenlig bestanddel af den gamle skjaldepoesi, er en fælles germansk ejendom, men som i en særlig grad udvikledes i Norge og senere på Island på den naturligste måde af verden og netop uden keltiske forbilleder, da sådanne overhovedet ikke eksisterede i den form hos de keltiske barder, og i angelsaksisk poesi fandtes der ikke andre, end de som også kendes fra den ældste periode i nordisk digtning. Omskrivninger findes hos alle folk til alle tider. Jeg skal her for kuriositetens skyld anføre, at f. eks. hos Odschibwaerne i Nord-Amerika kaldes hvidlaksen for «vandenes rensdyr» — en for dem overmåde betegnende kenning, og tilmed ganske som en norsk, islandsk skjald kunde have dannet den. I keltisk findes knap magen til en sådan. Den ydre (metriske) form er også rent nordisk, og uden noget direkte forbillede i keltisk. Rimbogstaver findes i keltisk, men er også fælles (ur)germanske. Hvor bliver så påvirkningen? Noget lignende

gælder også skjaldedigtningens æmne, dette i det hele fattige æmne. Vi ved, at digte om fyrster og deres bedrifter er fællesgermanske, ja fælles for alle folk. I nordisk omtales de for en tid, der tildels ligger forud for den egenlige vikingetids begyndelse, for ikke at tale om den første del af den, hvor der ikke kunde være tale om en keltisk indflydelse. Dette er kun antydninger, men der er her ikke lejlighed til at komme nærmere ind på denne sag, der måtte behandles udførlig.

Noget lignende gælder den islandske sagaskrivning og benyttelsen af modersmålet. Her er vi ganske vist så langt nede i tiden (det 12. årh.), at en påvirkning for den sags skyld var mulig, til en vis grad endogså ikke unaturlig. Men atter her gælder det samme; sagaskrivningen kan i forbindelse med den så udmærket afhjemlede mundtlige tradition på det allerletteste forklares som rent hjemlig; der behøves ingen som helst ydre påvirkninger til, både form og æmne er lige hjemlig — en historisk fortælling er hos alle primitive folk præget af de samme eller lignende egenskaber. Det er således sandelig liden nytte til og lidet overbevisende, når der kan påvises nogle enkelte ligheder mellem den keltiske og islandske fortælling. På den anden side er der uligheder tilstede (f. eks. den utålelige keltiske svulst og suada, der er banlyst i den isl. saga; hvorledes hænger det sammen?; det plejer dog ikke at være de mest ideelle sider hos fremmede, der efterlignes og optages). Af fremmed påvirkning bliver der i virkeligheden, når sagen ses rationelt og nøgternt, vistnok ikke andet tilbage end dette blotte faktum, at man på Island godt vidste, at man i fremmede lande nedskrev i bøger fortidens begivenheder og andet; dette kan have givet stødet til den islandske nedskrivning (og den danske og den norske); men den isl. sagas indhold såvelsom form er og bliver fuldstændig hjemlig. Heller ikke dette spörsmål kan her forfølges videre.

Prof. A. Bugges bog (Vest. indflyd.) handler i 8 kapitler (foruden en almindelig indledning og efterskrift) om «Landets (ɔ: Norges) styrelse, kongemagten», «klædedragt, smykker, bohave», «handel, skibsbygningskunst», «krigsvæsen, våben, udrustning m. m.», «agerbrug og fædrift», «myntvæsen; mål og vægt», «billedkunst», «de norske nybygder på Færøerne og Island».

Der vilde være meget at sige om og meget at indvende imod ethvert af disse kapitler, ikke mindst forf.s opfattelse af endel af de fremdragne låneord; en stor del er af arkæologisk art, som helst skulde tages i betragtning af en arkæolog. Det

sidste kapitel, der bl. a. særlig dvæler ved de isl. landnamsmænd og deres forhold til den vestlige kultur, er tildels rettet imod mig og min opfattelse. Det kræver en særlig besvarelse, som jeg håber inden lang tid at give.

Jeg vil her lade mig nöje med at göre nogle bemærkninger til det første af de nævnte kapitler.

Det er som bekendt E. Sars, der har hævdet, at Harald hårfagre havde indrettet sin styrelse efter fremmed, især frankisk forbillede. Dette søger A. Bugge yderligere at hævde og uddybe ved at gå i enkelthederne. Han kommer da til det resultat, at Harald over England har været stærkt påvirket af det frankiske kongedömme. Den samme påvirkning skal efter ham også have fundet sted i Danmark, men senere end i Norge. Beviset herfor leveres imidlertid ikke, hvad der er meget beklageligt. Hvis det omvendte havde været tilfældet — og det er vist ikke usandsynligt —, forudsat at nogen sådan indflydelse kan konstateres, så forekommer det mig rigtignok sandsynligst, at påvirkning i Norge er kommen — ikke ad den vestlige vej men — over Danmark, en vej, som i alle henseender iøvrigt må betegnes som fuldt så rimelig.

Forf. søger først at påvise en indre lighed mellem kong Haralds hird og den frankisk-angelsaksiske. Denne sidste deltes i forskellige (3) klasser (milites, etslags pager, tjænere). Hos Harald forudsætter A. Bugge *hirðmenn*, *gestir* og *húskarlar*, altså også 3 klasser. De første «nedstammer direkte fra det følge af håndgangne mænd, som de germanske fyrster allerede i oldtiden omgav sig med» (s. 72). Følgen af denne indrömmelse er og må være den, at de intet har at göre med de frankiske milites som en efterligning af disse (et urslægtskab er noget helt andet). Huskarlene var ifølge forf., idet han her henviser til forholdene i Olaf den Kyrres tid, en lavere klasse, «en slags frie arbejdere og gårdsfuldmægtiger», der altså godt kunde svare til den 3. frankiske klasse. Ja endnu «ved vikingetidens slutning var huskarler navn på den laveste [udh. af mig] klasse af dem, som opholdt sig rundt kongen» (s. 70). Det er let at se, at forholdene absolut måtte føre til dette af sig selv; jo mere indviklede hof-forholdene blev, måtte den slags udskillelse, som her antydet, og altså en sådan deling af arbejdet ved hirden komme. Dertil behøver man intet forbillede at søge. Men hertil kommer også en anden vigtig omstændighed, nemlig den, at ordet *húskarl* (flt. *húskarlar*) hele vikingetiden igennem slet ikke betød det (alene),

som A. Bugge synes at gå ud fra. Ordet havde en langt videre betydning; det omfattede alle kongens mænd uden undtagelse, også dem i 1. klasse, som forf. kalder *hirðmenn*. Dette ses tydelig endnu i Sigvats vers (Ol. helg. v. 35, Hkr. I 63), hvor han betegner sig som en «huld huskarl»; det har sikkert ikke været hans mening at betegne sig selv som en, der skulde «udføre alt slags arbejde, som kunde forefalde på kongsgården, og at skaffe tilveje varer og andet osv.» (forf. s. 70). Det samme fremgår ikke mindre klart af fortællingen om Tormods fremsigelse af Bjarkemål för Stiklestadslaget; efter at Tormod havde fremsagt det for hele hæren (*liðit*), blev digtet kaldt *Húskarlahvǫt*; der behøves ingen nærmere påvisning af, at dette navn ikke tager sigte på de laveste og ringeste af kong Olafs mænd alene, men dem alle. Fremdeles skal jeg minde om brugen af ordet *húskarl* — ikke i Atlamál, som jo er forfattet i Grönland i det 11. årh., men i Atlakviða, der sikkert er ældre (iøvrigt har dette efter min mening ingen betydning); her hedder det, at Gudrun — för indebrændingen — «glædede huskarlene med røde ringe» (v. 39); der er åbenbart tale om hirdmændene (jfr. v. 41). Endnu hos Snorre ses det oprindelige tydelig, når han i sin Edda (I 456) udtrykkelig siger: Konungar ok jarlar hafa til fylgðar með sér þá menn, er hirðmenn heita ok húskarlar, sammenlignet med det straks påfølgende: húskarlar konunga váru mjǫk hirðmenn kallaðir í forneskju, hvorpå et vers af Þorvaldr blǫnduskáld anføres. Snorre identificerer også «hirðmenn ok húskarla» med «inndrótt eða verðung eða heiðmenn» (I 458). Den skarpe adskillelse, som A. Bugge gör, falder således bort for vikingetidens vedkommende. Hvad nu den 2. klasse angår, gæsterne, findes der hos Harald hårfagre to brødre, hvis virksomhed minder om de senere gæsters; jeg har derfor antaget, at vi her havde spiren til den senere fast ordnede gæste-institution, men ingenlunde antaget, at der allerede så tidlig virkelig eksisterede et sådant korps, som udgjorde en del af hirden. Dette har A. Bugge ingen hjemmel til at fastslå. De må helt bortfalde som en selvstændig afdeling af hirden i en så gammel tid.

På den anden side kan det ikke nægtes, at Snorres fremstilling af Olaf den helliges ordning af hirden giver anledning til at antage en bestemt tredeling (se Ol. h. s. kap. 57), og det er muligt, at man fra den tid af begyndte at kalde den 3. klasse for húskarlar, — et navn skulde den dog have, — medens den 1. benævntes hirðmenn; ordet *hirð* skal jeg straks komme tilbage til.

Men denne tredeling har Harald hårfagre intet at göre med. Et positivt bevis herfor kunde man netop se i Torbjörn hornklofes digt, der ligefrem handler om kongens mænd; han taler om *inndrótt* — hvor betegnende! —, det er åbenbart den egenlige hird, krigerskaren; foruden dem nævner han kun ganske fåtallige, vistnok tildels tilfældige arter af kongsmænd, nemlig skjaldene, bersærkerne og ulvhednerne, og så spillemænd og göglere; intet ord om gæster, intet ord om «huskarle».

Ordet *hirð* spiller i denne sammenhæng en vis rolle. Det er utvivlsomt et angelsaksisk låneord (hîred), og her er da endelig et fast holdepunkt for så vidt. A. Bugge udtaler nu, efter at have resumeret sin forudgående udvikling af, hvorledes Harald havde taget den karolingiske og angelsaksiske hird til forbillede: «Ordet 'hird' viser også med sikkerhed, at angelsaksiske hofskikke ved slutningen af det 9. årh. begyndte at vinde indflydelse i Norge» (s. 69), jfr. s. 61, hvor det hedder: «De nordiske ord *drótt* og *verðung* [jfr. *inndrótt* hos Torbjörn, ovf.] begynder at afløses af det fremmede hird (*hirð*), som i middelalderen blev det almindelige, medens *drótt* og *verðung* sank ned [sic!] til at bruges bare af skaldene. Ordet *hirð* . . . findes alt i Eddadigtene og i de ældste skaldekvad» (i en note henvises til Hyndluljóð og Bjarkemål). Hvis alt dette forholdt sig så, var der ikke meget at sige til det, og man måtte da indrömme, at det ikke var ordet alene, der hidrørte fra England: der måtte være fulgt mere med. Men det forholder sig aldeles ikke så. Det er dristig tale og utilladelig almindelige udtryk, der her er brugt. For det første dette, at ordet findes «alt i Eddadigtene og i de ældste skaldekvad». Kendsgærningen er den, at ordet kun findes i et eneste «eddadigt», og dette findes ikke i de egenlige eddadigtes hovedhåndskrifter, men i Flatøbogen, et digt, som ingen antager er ældre end slutningen af det 10. årh. Mogk sætter digtet til det 12. årh., hvad der dog sikkert er altfor sent. Og kendsgærning er, at i de ældste skjaldekvad findes ordet aldrig; det findes kun i Bjarkemål, som kun uegenlig kan henføres til skjaldekvad, og dette digt er sikkert ikke ældre end fra slutningen af det 10. årh. Altså: ordet findes først ca. 100 år efter at Harald hårfagre må have ordnet sin hird — hvis han da overhovedet har «ordnet» den. Lige så lærerigt er det at se, at i den følgende tid findes ordet først hos Tjodolf Arnorsson (ved midten af det 11. årh.).

Af dette kan man kun slutte, at ordet *hirð* først i løbet af

det 10. årh. er trængt igennem og rimeligvis ikke engang blevet almindeligt för i det 11. Det er höjst rimeligt, at Hakon Adelstensfostre, der jo var opfødt ved den angelsaksiske konges hird, egenlig er den, der har indført ordet. Men ét er sikkert, at det ikke på nogen måde kan anvendes som bevis for «angelsaksiske hofskikkes» indtrængen i Harald hårfagres tid, og at hverken *dróttt* eller *verðung* (også hos Eyvindr) da «begyndte at afløses» deraf.

Alt dette viser atter klart, på hvor uendelig svage fødder hele forf.s udvikling angående enkelthederne står og hvor svagt det er bevendt med den vestlige indflydelse på dette punkt. Efter som för er det for dettes vedkommende ligeså sandsynligt, at kong Harald over Danmark har fåt de fremmede forbilleder, han rettede sig efter, hvis der overhovedet er tale om sådanne. I øvrigt foregår der i öjeblikket en diskussion i Norge om Haralds landsstyrelse m. m., og det er at vente, at den på flere punkter vil bringe klarhed i sagen. Den kan ikke drøftes nærmere her.

Der er i det følgende mange enkeltheder, der ikke kan godkendes hos prof. A. Bugge, som f. eks. når han udtaler, at *konungr* som Gudrøds og Olafs tilnavn betyder «den til kongeværdigheden udsete kongesön».

Det kunde være fristende at komme nærmere ind på behandlingen af låneordene. Utvivlsomt er endel af dem angelsaksisk, men de forekommer så sent, at de er uden betydning for vikingetiden. Endel beror på fuldstændig misforståelse, som når tilnavnet på en til landnamstiden hørende kvinde læses *græningjarhjúpa* s. 149 (dette af fremmedordet *hjúpr*), medens hdskrr. har: *groningar riupu*, *groningar rivpv* (Hauksb.). Sidste led er åbenbart *rjúpa* 'rype'. *Kellir* 'hjælm' opfattes (s. 150) som opståt af irsk *caille* 'slør', medens det utvunget lader sig aflede af *kollr* 'hoved'. Endel af de drøftede låneord kan lige så godt være af tysk som angelsaksisk oprindelse. — Jeg skal slutte med blot at omtale et ord endnu, der viser, hvor vidt forf. tör gå i sine veströne sympatier. S. 208 behandler han ordet *gufa* 'damp', der findes som tilnavn til landnamsmanden Ketill. Det hedder, at «dette ord passer ikke som tilnavn på en mand». Hvorfra vides for det første, hvad der overhovedet «passer» eller «ikke passer» som tilnavn? Et blik på tilnavnemassen viser bedst, hvor vide grænserne er. Så skal dette ord være det keltiske *goba* 'smed'; traditionen ved ganske vist intet som helst om Ketils smedekunst, men ordet «viser, at han har lært smede-

håndverket hos keltiske folk». Overfor dette skal jeg blot bemærke, at enhver nutids-islænder ved, at *gufa* bruges om en stilfærdig, lidt sölle person (*hann er mesta gufa* hedder det). Dette findes hos Björn Haldorsson, der har «umbra, vappa, homo nihili». Dette er i hvert fald ikke opståt ved fremmed påvirkning; jeg betragter det som sikkert, at denne betydning er gammel, og der er intet til hinder for, at der har været noget ved Ketils væsen, der har indbragt ham dette øgenavn. Man behøver ikke og bör ikke gå over bækken for at hente vand.

Dette er kun foreløbige bemærkninger, men de tjæner til at vise, at de resultater, som forf. er kommen til, langtfra er så sikre, at man kan slå sig til ro med dem. Så meget mindre bör man göre dette, som forf. selv betegner sit arbejde som et «begynderarbejde» (s. 397), og så meget mindre som han i forordet selv tager et stort forbehold overfor «endel af den vesterlandske påvirkning», der godt kunde være meget ældre end vikingetiden og gå tilbage til folkevandringen.

Det er også dette, jeg mener, og det i en langt större målestok, end prof. A. Bugge har ment og mulig fremdeles mener. Hele spörsmålet er af en overordenlig interesse. Det bör optages til ny behandling fra grunden af. Men ingen enkeltmand magter hele opgaven. Den må fordeles på sprogmænd, arkæologer, historikere, retshistorikere, litteraturforskere. Den må løses med energi og fremfor alt med sund nøgternhed og videnskabelig varsomhed, hvilket jo gælder overhovedet enhver videnskabelig opgave.

ΠΕΛΑΡΓΙΚΟΝ.

Forma q. e. *Πελαργικόν*, quae Aristoph. Av. 832 in codicibus exstat et titulo saeculi quinti (Dittenb. syll.[1] 13 v. 55) comprobatur, ut iam Thucydidi II 17 ex testimonio codicis antiquissimi, Laurentiani, restituta est, ita Herodoto quoque V 64 vindicanda est. Praebet enim hanc formam non solum codex Urbinas (*r* Steinii), sed etiam codex Vindobonensis, cuius testimonium, cum liber quintus in codice Romano desit, hoc loco gravissimum est; quod autem ad Sancroftianum attinet, neque per se ipse multum valet neque silentio Gaisfordii satis confido.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Heinrich Brunn's Kleine Schriften, gesammelt von Heinrich Bulle und Hermann Brunn. Zweiter Band. Zur griechischen Kunstgeschichte. Mit 69 Abbildungen. Leipzig und Berlin 1905, Teubner. 532 s. 20 M.

Det första bandet av Brunn's smärre skrifter utkom redan år 1898[1], hvadan altså ej mindre än 7 år hunnit förflyta, innan det andra bandet kunde utgivas. Företaget har tydligen icke vunnit erforderlig ekonomisk framgång, och det såg en tid ut, som det andra bandet, det viktigaste och mest innehållsrika, icke skulle kunna komma ut i tryck. Man hade kunnat vänta, att Vetenskapsakademien i München skulle uppmuntra detta litterära företag, som var så egnadt att bliva en minnesvård över den man, som i årtionden var Akademiens klass-sekreterare och en av dess yppersta krafter. Men Akademien, som satt inne med förlagsrätten till en mängd av Brunn's smärre skrifter, hvilka offentliggjorts i dess «Sitzungsberichte» och «Abhandlungen», har just av denna anledning icke funnit sig föranlåten att skänka företaget någon vidare uppmuntran. Vi ha sonen Hermann Brunn's och lärjungen Heinrich Bulle's pietetsfulla och uthålliga energi att tacka för, att detta företag ej blev avbrutet strax i begynnelsen. En subskription, som på dessa herrars tillskyndan sattes i gång bland Heinrich Brunn's vänner, lärjungar och beundrare, och som särskildt i England vann en livlig anslutning, har ändtligen möjliggjort det fortsatta utgivandet av dessa skrifter.

Vi ha allt skäl att vara tacksamma mot utgivarne och subskribenterna för detta andra band av Brunn's smärre skrifter, som är så lärorikt och intressant ej blott därför, att de här samlade undersökningarna uteslutande röra sig på den grekiska konstens område, utan även emedan de äro författade under en tidrymd, som innesluter den senare utvecklingen och den fulla mognaden av Brunn's trägna arbete i den arkeologiska forskningens tjänst. Det var denne arkeologiska mästare icke beskärdt att före livets slut i större sammanfattande arbeten samla resultaten av sin vetenskapliga forskning. Hans ypperliga, delvis banbrytande, under-

[1] Jfr denna tidskr. VII s. 180 ff.

sökningar äro kringströdda i olika tyska och italienska arkeologiska publikationer samt i Münchenerakademiens handlingar. Först genom att samla detta kringströdda material på sätt, som här är gjordt, kan man få en full bild av Brunn's vetenskapliga personlighet och förstå hans utomordentliga betydelse för den klassiska arkeologiens utveckling.

Det ligger i sakens natur, att en samling avhandlingar, som äro skrivna under loppet av mera än 40 år, delvis skola ega ett övervägande historiskt intresse. Detta gäller särskildt just de bästa undersökningarna, som för en längre tid fört en fråga framåt eller kanske för all framtid löst ett vetenskapligt problem; och sådana avhandlingar finnas i detta band av Brunn's smärre skrifter. Åtskilligt av, hvad som här är skrivet, ingår sedan länge tillbaka som ovederläggliga sanningar i den elementära arkeologiska undervisningen. Dit hör t. ex. bestämningen av den marmorstaty i Münchens Glyptotek, som förut benämdes Leukothea, men som av Brunn på et ovederläggligt sätt fastslagits som en kopia av Kephisodotos' Eirene med Plutos; dit hör också den geniala upptäckten av de marmorkopior av Attalos I.s votivskänk på athenska borgen, hvilka äro kringströdda i olika italienska museer.

Annat åter har den moderna arkeologiska forskningen fått beriktiga eller vederlägga. Nu för tiden är det väl få, om ens någon, som delar Brunn's uppfattning, att de olympiska gavelskulpturerna äro förfärdigade av Alkamenes och Paionios, såsom Brunn i anslutning till Pausanias sökt göra troligt. Och dock äro hans undersökningar över Olympiaskulpturerna synnerligen rika på fina och träffande iakttagelser, så mycket mera beaktansvärda, som de gjorts inför konstverk, gent emot hvilka arkeologer och konsthistorici en längre tid stodo alldeles rådlösa. Och Brunn's förtjänst minskas ingalunda därigenom, att han icke kunde draga sina slutsatser direkt från originalen, utan från mer eller mindre goda fotografier samt delvis gipsavgjutningar. Själv var han den förste tysk, som vågade underkasta gavelskulpturerna från Zeustemplet i Olympia en grundlig analys; och det är rätt intressant att läsa det omdöme, som han (s. 202) fäller om sina tyska kolleger: «Man beeifert sich besonders in den Kreisen der deutschen Gelehrten, alle möglichen historischen Hypothesen aufzustellen, und vernachlässigt dabei über Gebühr das, was doch die Hauptsache sein sollte: die Monumente selbst. Ich spreche es nicht ohne Beschämung aus, dass der künstlerische Charakter der aus

deutschen Ausgrabungen hervorgegangenen Skulpturen von Olympia bisher nur von seiten zweier englischer Gelehrten, C. T. Newton und Sidney Colvin, eine eingehendere Würdigung erfahren hat, die freilich in bescheidener Zurückhaltung noch Anstand nimmt, die weiteren historischen Konsequenzen zu ziehen. Der Weg jedoch, den sie einschlagen, ist der einzige, der schliesslich zum Ziele zu führen vermag, nämlich der einer analytischen Betrachtung der Werke selbst.»

Ja, «det var gåden ved ham», det var hemligheten i Brunn's arkeologiska forskning, att den gick ut från monumenten själva — en sats så enkel och solklar, och som dock så sällan omsättes i praktiken. Det var just detta hängivna försjunkande i betraktelsen av den antika konstens verk, som gjorde Brunn till en av sin tids allra främsta klassiska arkeologer. Det är mycket, som Brunn har gemensamt med dansken Julius Lange: ett fint utbildadt formsinne, en lycklig kombination av entusiasm och nykter kritik, en analytisk förmåga, som icke försmår den minsta detalj, men trots fördjupande i detaljer aldrig glömmer, att analysens yttersta mål är att förstå det hela, konstverket, som skall förklaras ur detaljerna, samt konstnären, som står bakom konstverket och i detta velat förkroppsliga en idé. Naturligtvis kan sådant ej åstadkommas utan en viss konstnärlig läggning, lika litet som ett skaldeverk kan analyseras utan ett visst sinne för poesi. Och i sitt arkeologiska forskningsarbete stöddes Brunn av sin levande övertygelse, att den grekiska konsten icke genom så kallad konstnärlig frihet, utan genom den strängaste konstnärliga lagbundenhet har nått sin fulländning. Denna lagbundenhet återfinner Brunn jämväl i ett konstverk, där det elementärt vilda och fantastiska fått ett så måleriskt uttryck, att det nästan överskrider skulpturens gränser, nämligen i den pergameniska gigantomachien: den jämförelse, som Brunn anställer med Giulio Romano's gigantomachi i Mantua, visar, att den grekiska konsten ej ens i den pergameniska gigantomachien svikit sina ideella traditioner samt därigenom räddats från att sjunka ned i det brutala.

Brunn var så till vida ensidig, som han så godt som uteslutande sysslade med antik skulptur och icke så synnerligen mycket egnade sig åt den klassiska arkeologiens andra discipliner; men så beherrskade han å andra sidan den antika skulpturens historia både grundligt och allsidigt. Med samma kärleksfulla analys och med samma förståelse fördjupar han sig i den arkaiska konsten, i gavelgrupperna från Olympia och Aigina, som i Par-

thenons och Theseions skulpturer samt den hellenistiska konstens skapelser. S. 469 (i avhandlingen «Über die kunstgeschichtliche Stellung der pergamenischen Gigantomachie») ha vi ett karakteristiskt yttrande, som belyser Brunn's konstkritiska skaplynne. Gent emot Conze, som betydligt nedsatt Laokoongruppens konstnärliga värde, invänder Brunn: «Aber hat denn ein Werk wie der Laokoon nicht auch das Recht, aus seiner Zeit und aus den Bedingungen heraus, unter denen es erstanden ist, beurteilt zu werden? Und soll der geistige Gehalt gar nicht in Betracht kommen, wo es sich um die Würdigung der Form handelt? Der Laokoon ist unter allen Werken der antiken Kunst wohl dasjenige, welches am meisten mit Detail ausgestattet ist. Aber giebt es hinwiederum ein zweites, in welchem dramatisches Pathos in höchster Erregung so wie an ihm zur Anschauung gebracht werden sollte?» Så sträfvar Brunn alltid efter att förstå ett konstverk och ställa det i dess rätta historiska belysning.

Under den rastlösa expansion och därav följande splittrande specialisering, som hotar att skymma blicken för «det klassiska» i den klassiska arkeologien, kan det vara godt att återvända till Winckelmann och Brunn och gå i skola hos dem. Hvad Brunn beträffar, är det numera lättare än förr, sedan hans smärre skrifter ändtligen ha samlats. Man står här i mästarens andliga verkstad, man manas här ständigt att studera monumenten och lära att förstå dem.

Upsala. **Sam Wide.**

Hans Ræder, Platons philosophische Entwickelung. Leipzig 1905, Teubner. 435 pp.

I de hundrede år, der er forløbne, siden Schleiermacher ved sine Einleitungen pány grundlagde studiet af den platoniske filosofi, har talrige forskere sat deres bedste kraft ind på at udrede de mange problemer, som undersøgelserne i stedse stigende omfang affødte; men resultatet synes stadig at skulle blive magert, og en tid lang så det ud, som skulde det hele ende i et *non liquet.* Ulykken var den, at Schleiermachers gale forudsætning, ihvorvel man mente at have forladt den, stadig influerede på arbeidsmetoden og hindrede forskerne i at se uhildet på stoffet. Nyt liv kom der først i Platonstudiet, da man begyndte at undersøge dialogernes stil, og udfra de iagttagelser, man derved gjorde,

vandt et statistisk materiale, der syntes brugbart som middel til bestemmelse af skrifternes chronologi.

Den foreliggende bog, der er en tysk udgave af et af Videnskabernes Selskab prisbelønnet arbeide, tager spørgsmålet op fra grunden af. Der indledes med en historisk oversigt over Platonstudiernes udvikling fra Schleiermacher, hvori der gives fyldig underretning om de forskellige forskeres standpunkt, med fremhævelse af de arbeider, der har blivende værd, og resumerende kritik af de afvigende opfattelser. Særlig fremhæves her Lutoslawskis arbeide, der støttet på stilistiske undersøgelser søger klarhed over chronologien; vel mener nemlig forf., at tiden endnu ikke er inde til at give et helhedsbillede af den platoniske philosophi i dens hele udviklingsløb, et sådant må bygges op på en stadig mere dybtgående forståelse af de enkelte dialoger, en analyse som den Bonitz har givet af nogle af skrifterne; men på den anden side må forbindelseslinierne aldrig tabes af sigte, da forståelsen af hver dialog især hænger så overordentlig nøie sammen med, hvilken plads i rækken den indtager.

I andet afsnit diskuteres de forskellige synspunkter for betragtningen af dialogerne. Hvad ægthedsspørgsmålet angår tager forf. bestemt afstand fra uægthedsmanien og opstiller den grundregel — som sikkert nu vil finde almindelig billigelse —, at bevisbyrden påhviler den, der bestrider ægtheden af en dialog. De stilistiske undersøgelsers betydning som middel til fastsættelse af chronologien hævder forf. med rette bestemt overfor Zeller og fremhæver, at de hidtil af mange forskellige gjorte iagttagelser viser en påfaldende overensstemmelse i resultaterne, idet de enstemmig anviser *Sophisten, Politikos*, *Philebos*, *Timaios*, *Kritias* og *Lovene* den sidste plads i Platons forfatterskab og stiller *Staten*, *Phaidros*, *Theaitetos* og *Parmenides* nærmest ved disse. Benyttet med forsigtighed yder disse iagttagelser en god støtte, når de, som forf. hævder, peger i samme retning som en undersøgelse af skrifternes philosophiske indhold. Langt større spillerum for subjektiv vilkårlighed kan der komme frem ved betragtningen af skrifternes form, den dialogiske iklædning, og ved benyttelsen af de forekommende allusioner til samtidige personer og forhold, og her har også Platonforskningen skudt mange vilde skud. — I første linie advares her mod at tage Sokratesfiguren i dialogerne som den historiske Sokrates eller modsat blot som Platons talerør, da begge yderpunkter er lige gale, og hver for sig har ført til skæbnesvangre misforståelser. Betragtningen af formen fører i samme retning som de stilistiske undersøgelser med hensyn til fastsættelsen af chronologien; dog lader det sig ikke nægte, at *Philebos* her frembyder vanskeligheder, som forf. ikke helt har overvundet; dens særstilling indenfor gruppen af de seneste dialoger har endnu ikke fundet nogen helt fyldestgørende forklaring. I spørgsmålet om dialogernes relation til samtidige personer og

forhold stiller forf. sig meget kritisk til de mange nyere undersøgelser, også til Dümmlers og Joëls; der hersker vel endnu en betydelig usikkerhed på dette område, men forf. er dog vist for forsigtig; det lader sig således næppe opretholde at dialogernes figurer først og fremmest er de personer, hvis navne de bærer, f. ex. bliver Euthydemos med denne regel som udgangspunkt ikke fuldt forståelig; men unægtelig har forf. ret i, at det gælder om at være på sin post overfor den altfor stærke tilbøielighed til at finde allusioner, som er kommen frem navnlig hos Teichmüller og Joël. — Endelig vindes naturligvis det vigtigste kriterium for fastsættelse af chronologien ved betragtningen af selve det philosophiske indhold, og her gælder det for alvor, på alle punkter at bryde med den Schleiermacherske theori om det fuldendte harmoniske system, og læren om at Platon først antydningsvis, i billeder og myther, fremstillede sin lære for senere at udtrykke den med fuld logisk klarhed, må opgives som et rent postulat, der savner enhver hjemmel. Med fuld ret slutter forf. sig her til Lutosławskis hævdelse af den platoniske logiks fremadskridende uddybning som det sikreste chronologiske kriterium; rettes og klares i en dialog en i en anden begået logisk feiltagelse, så er derved disse to dialogers rækkefølge uimodsigelig givet.

Det største rum indtager som rimeligt er den nu følgende enkeltanalyse af dialogerne. Disse undersøgelser udmærker sig ved en altid klar og nøiagtig fortolkning af den foreliggende tekst og en betydelig evne til at stille de philosophiske problemer i skarp belysning; overalt forsøges det at bygge bro fra skrift til skrift, at kæde de mange enkeltheder sammen til en helhed, uden at forf lader sig forlede til ved vovede combinationer at skabe helheder, hvor materialet ikke afgiver helt faste holdepunkter, — en resignation, der fortjener megen anerkendelse, fordi forf. derved hellere pådrager sig bebrejdelser for at være tør og skematisk, end han vil bygge luftkasteller, som dog måske hurtigt atter måtte styrte sammen. Men måske er dog forf.s forsigtighed til tider for stor; således i det ovenfor berørte spørgsmål om *Euthydemos*. Denne dialog karakteriseres med rette som en mod Isokrates rettet redegørelse for Platons forhold til de andre sokratikeres eristik; at nemlig Dionysodoros og Euthydemos repræsenterer sokratikere og intet har med de ældre sophister at gøre, kan der formentlig ikke længere være nogen tvivl om, siden allerede Schleiermacher mente, at angrebet gjaldt Antisthenes. Forf. gør nu også på dette grundlag udførlig rede for dialogens polemik, men afviser mærkelig nok kategorisk Joëls hypotese, der dog har megen sandsynlighed for sig og slet ikke er uden interesse for forståelsen af dialogen; er nemlig Joëls combination rigtig, at Euthydemos var en yngling i den sokratiske kreds, der var benyttet som dialogfigur af Antisthenes, og således angrebet på eristiken her udelukkende gælder denne, så bidrager dette, foruden

at det kaster et skarpere lys over selve dialogen, også til at støtte den antagelse, at *Euthydemos* er senere end *Menon*, hvor Platon endnu ikke er helt færdig med sophisterne, og hvor opgøret med Antisthenes begynder. Forholdet til Isokrates gør forf. udførlig rede for og støtter sig herved også på sin ejendommelige opfattelse af det omstridte sted i slutningen af *Phaidros*. I modstrid til tidligere opfattelser af dette sted påvises med stor klarhed og skarphed, at der ikke her er tale om en betinget ros af Isokrates, men at bemærkningen kun kan opfattes som en skærende hån. Denne påvisning, som det vilde føre for vidt her at referere, er efter anm.'s formening utvivlsomt rigtig og kaster et skarpt lys over Platons og Isokrates' hele mellemværende; og hvad mere er, den er en støtte for forf.'s høist interessante opfattelse af *Phaidros'* plads i dialogernes rækkefølge efter *Staten* og *Phaidon*. Behandlingen af *Phaidros* hører til bogens smukkeste partier; ved resolut at forlade traditionen om denne dialog som et ungdomsarbeide er det lykkedes forf. at klarlægge dens indhold og tankegang således, at meget af den dunkelhed, der tidligere vanskeliggjorde forståelsen, derved er hævet; således er bestemmelsen af den eschatologiske mythes forhold til de tilsvarende i *Staten* og *Phaidon* utvivlsomt den rette løsning på det vanskelige spørgsmål, som Döring og Dieterich standsede overfor. — Et andet hovedpunkt, som ganske tydeligt også ligger forf.'s hjærte nær, er spørgsmålet om Statens conception; undersøgelsen er overordentlig indgående og grundig med mange udmærkede iagttagelser, men helt lykket kan beviset for det omfattende værks helstøbthed næppe siges at være; der findes hist og her angrebspunkter, der synes betænkelige nok, men ganske vist er forf.'s kendskab særlig på dette punkt så indgående, at det ikke tør benægtes, at han vil kunne hævde sin stilling overfor de angreb, han utvivlsomt vil blive genstand for.

Med *Theaitetos* begynder Platons tro på idelæren i den form, han hidtil havde hævdet den at vakle; forf.'s udredning af de sidste dialogers dybe og vanskeligt tilgængelige tankeverden er overordentlig lærerig; unægtelig tynges fremstillingen stærkt af stoffet, anderledes kan det ikke være, men den, der ikke skyr et anstrengende tankearbeide, vil i disse sidste kapitler af dr. R.'s bog finde en ypperlig veiledning ved studiet af de sidste dialoger, disse tunge værker, hvor digteren mere og mere forsvinder og lader den speculative, abstracte tænker træde i forgrunden, hvor hele det muntre sceneri er borte og kun den alvorsfulde debat om de høieste problemer er bleven tilbage. Idelæren blev taget op til reviderende behandling og Platon formåede ikke at opretholde sin lyse tro på idealets virkeliggørelse, på at mennesket kunde opnå at skue ideen; men ufortrødent arbeidede han videre, til døden standsede ham, og ad andre veie søgte han at finde ideens fremtrædelsesform for det menneskelige blik; i mathema-

tikens og astronomiens lovmæssighed åbenbarede den guddommelige verdenssjæl sig for mennesket. Unægtelig — den Platon, dr. R. ved sin rolige og nøgterne analyse af dialogerne og sine besindige combinationer viser os, er en større skikkelse end det afsluttede, harmoniske systems digter, som vore fædre beundrede; den ufortrødne arbeider, der ikke betænker sig på at styrte sin egen bygning i grus, når den ikke synes ham stærkt nok bygget, for at begynde forfra, ham forstår vi langt bedre, han er os menneskeligt nærmere.

Overfor et værk, der, som det foreliggende, behandler så uhyre mange enkeltspørgsmål, kan der være meget at drøfte, men takket være forf.'s store forsigtighed findes ikke mange punkter hvor man mener at kunne påstå at opfattelsen ligefrem er urigtig. Et enkelt punkt, som rigtignok ligger helt i periferien af det stof, der er inddraget under behandling, må jeg have lov at nævne. Ved behandlingen af *Lysis* siges det, at læren om modsætningernes gensidige tiltrækning stammer fra Heraklit, som af Aristoteles angivet et sted i den nicomachiske ethik, hvor han ganske tydelig sigter til Lysisstedet. Der kunde her gøres opmærksom på, at lægen Eryximachos i *Symposion* bygger sin tale netop over denne lære, som vi ved var en hovedtheori hos den speculativt farvede knidiske lægeskole, og som utvivlsomt har sin oprindelse hos de gamle pythagoræiske læger (Alkmaion fra Kroton; cfr. Diels Doxographi p. 442); da selve den medicinske terminologi anvendes her i *Lysis* (p. 215 E), synes det naturligst at antage, at Platon ved sit *του ἤκουσα λέγοντος* har tænkt på en medicinsk forfatter.

Den platoniske philosophi rummer endnu mange uløste problemer, men dr. R.'s bog giver ved sin klare og faste dragen af grundlinierne, ved de gode holdepunkter der ved enkeltanalysen er vundet for fastsættelsen af chronologien, et ypperligt grundlag for fortsat arbeide. Den være da anbefalet ikke blot til de særlige fagmænds snævre kreds men til alle, der har interesse for den menneskelige tænknings udviklingshistorie, først og fornemmeligt dog til «hin enkelte» for hvem Platons tænkning er mere end et led i en kæde, mere end et historisk fænomen.

Odense i Marts 1906.

William Norvin.

Walther Judeich, Topographie von Athen. [Iwan von Müller, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, 3. Bd., 2. Abteilung, 2. Teil.] München 1905, Beck. XII + 416 s. med 48 afbildninger i texten og 3 løse tavler.

Som et led i den brogede samling, der bærer det lidet passende navn Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft,

foreligger nu en udførlig fremstilling af Athens topografi ved Walther Judeich. Den fremtræder som afløser af det tilsvarende parti i Lollings fortræffelige, men yderst kortfattede «Hellenische Landeskunde und Topographie». I et forord meddeler forfatteren, at han allerede i 1895 tog fat på opgaven, som han fra først af kun havde tænkt sig som en omarbejdelse af Lollings fremstilling (udkommen 1889). Fordybelsen i arbejdet førte imidlertid til, at J. opgav at benytte det ældre grundlag: den foreliggende topografi er således et fuldt selvstændigt skrift, henved 7 gange så stort som den ældre fremstilling.

Det er en lang årrække, studierne til bogen og udarbejdelsen af den har krævet, en naturlig følge af den alvor og grundighed, hvormed forf. har taget sin opgave, og af det mangeartede, vidt forgrenede stof, der skulde sammenarbejdes. Af de mange års arbejde er fremgået et værk af betydelig værd og brugbarhed, hvori man overalt føler forfatterens klare omtanke — i valget og tilrettelæggelsen af stoffet, i behandlingen af de tvivlsomme punkter og redegørelsen for stridsspørgsmålene, i tilvejebringelse og indretning af kort og planer, der i en topografi er lige så vigtige som den skrevne text. På intet af disse punkter har forf. taget sig det let, men såvidt muligt ydet selvstændig gennemtænkt arbejde. Det ligger dog i sagens natur, at det kun er undtagelsesvis, at der meddeles helt nyt stof; også synspunktet for opfattelsen har som oftest været fremdraget før. På mange områder har J. haft fortræffelige forarbejder at bygge på. Hvad der mest af alt er kommet hans bog til gode, er dog det arbejde, som W. Dörpfeld en menneskealder igennem har udført ved sine undersøgelser af Athens mindesmærker, og hvis resultater han har meddelt dels i en række monografier, dels i sammenfattende form i foredrag og gennemgang af de bevarede bygninger og anlæg.

Som håndbog betragtet står J.s arbejde meget højt. Det er en overordentlig mængde stof, mere end man skulde vente, der er samlet på bogens 400 sider. Dette skyldes en hensigtsmæssig fordeling, undgåelse af unødvendige gentagelser (hvorfor læseren til gengæld må finde sig i meget hyppig henvisning til forudgående eller efterfølgende afsnit), vidt dreven, men aldrig utydelig forkortelse af de mange citater, men først og sidst dog forf.s fremstillingsævne: bogen er skreven i et kort og knapt sprog, som undgår overflødige ord uden derfor at blive ubehageligt at læse. J. har løst den vanskelige opgave at forme en håndbog, der i første række er bestemt til at yde kort, klar og nogenlunde udtømmende vejledning på hvert enkelt punkt, som en sammenhængende, ikke tungt læselig fremstilling.

I et indledningskapitel gives en oversigt over kilderne til studiet af Athens topografi, dernæst anføres rejsebeskrivelser og andre nyere arbejder, endelig de existerende kort, tegninger og

enkeltberetninger om fund og udgravninger. Blandt kilderne nævnes først de monumentale (bygningernes materiale og teknik), derefter de litterære, hvad der ganske svarer til, at forf. i første række har villet basere sin fremstilling på iagttagelse af det reale stof, naturforholdene og de bevarede mindesmærker. Angivelserne om bygningernes materiale og teknik og de slutninger, som kan drages heraf, hviler i alt væsentligt på Dörpfelds undersøgelser og meddelelser. Det kan være praktisk nok at have disse oplysninger samlede her; bygningsmaterialet har jo også en vis stedbunden karakter og hører for så vidt godt hjemme i en topografi; dette gælder derimod ikke om tekniken mere end om den arkitektoniske form og dekorationen, hvorom intet ord siges.

Bogen falder iøvrigt i tre dele: byens historie, dens inddeling (mure, demer og kvarterer, gader, vandledninger) og beskrivelsen af de enkelte bygninger og anlæg i stedlig orden (borgen, dens skrænter, den egentlige by, forstæderne). At det sidste afsnit optager godt halvdelen af bogen, ligger i sagens natur; det er jo her, at stoffets detailler fremlægges. Den skrevne text oplyses ved henved 50 illustrationer, næsten alle af strængt instruktiv karakter: grundplaner af enkelte anlæg og bydele eller fremstilling af detailler vedrørende bygningernes teknik. Derimod findes ikke billeder af bygninger eller landskaber. På dette punkt må læseren supplere J.s topografi med afbildningsværker eller fotografier; efter anm.s skøn er det ikke blot forsvarligt, men fuldt ud rigtigt, at J. ikke har optaget afbildningsstof af denne art i sin bog.

En meget væsentlig del af værket udgør endelig de tre løse planer, som ledsager det, over Athen, Akropolis med nærmeste omgivelser og Peiraieus. Det er et betydeligt arbejde, der er nedlagt i disse planer; de har ikke simpelthen kunnet aftegnes efter tidligere foreliggende, men har måttet gennemarbejdes i detaillen, og der er øjensynlig anvendt stor omhu herpå. De forskellige perioder adskilles ved hjælp af flerfarvet tryk, så at læseren strax i de store hovedtræk er orienteret m. h. til de enkelte anlægs alder uden at behøve at ty til texten. På grundplan II skelnes således alene ved farven: tiden før Perserkrigene, Athens storhedstid, den hellenistisk-romerske periode, middelalderen og nyere tid; indenfor hver af disse perioder er der tilmed ved simple midler, der ikke på nogen måde hindrer overblikket eller totalopfattelsen, gjort forskel på 1) bygningsdele, som endnu hæver sig oven jorde, 2) fundamenter og 3) helt forsvundne bygningsdele, som med vished kan suppleres. Udførelsen af alle tavlerne er skarp og tydelig; de forskellige farver og tryk står meget klart og tillige meget smagfuldt til hinanden. Den tavle, som vel vil blive hyppigst benyttet, er planen over Akropolis (målestok 1 : 1000); hertil har J. kunnet benytte den store plan, som efter udgravningens afslutning er tegnet af G. Kawerau (i

målestok 1 : 200), men endnu ikke offentliggjort. Omgivelserne er indlagte efter andre specialopmålinger. Resultatet er blevet en særdeles oplysende plan. Kun forekommer det anm., at det havde været ønskeligt, om målestokken kunde have været noget større (bedst vel 1 : 500). Tavlen kunde da have givet et meget fuldstændigere og i alt væsentligt tilstrækkeligt billede af de mange småanlæg (mindre templer, altre o. s. v.), som findes opførte derpå, og af detaillerne i de større bygninger.

Den del af J.s arbejde, som er mest omtvistelig, er det 2. hovedafsnit («stadtgeschichte»). Her er forsøgt en historisk fremstilling af byens væxt, hvoraf meget på grund af kildernes mangelfuldhed må være problematisk og fjærne sig stærkt fra det reale præg, som største delen af bogen bærer. I den kronologiske ramme, den sammenhængende fremstilling i dette parti afgiver, har forf. søgt at indføje alle de betydeligere enkeltanlæg; men der er mange af disse, hvis tidsstilling ikke er nærmere bestemmelig. Forsøget måtte dog vel gøres, og en bebyggelses-historie kunde ikke helt savnes; det bør også fremhæves, at J. overalt søger kort at angive, hvor stor sandsynlighed der er for den valgte tidsansættelse, eller hvor megen tvivl den endnu må siges at være behæftet med. Men med al anerkendelse heraf forekommer det dog anm., at den valgte fremstilling ikke rigtig har passet for stoffet, og at der kunde være funden en anden form derfor. Et måske eller muligvis kan vel af og til være berettiget i en sammenhængende fremstilling af denne art; men hist og her bliver der for mange af dem, så de som ukrudt voxer op over og tilhyller det faste grundlag. Exempelvis anføres fra eet sammenhængende stykke s. 62: . . . scheinen sie (die Peisistratiden) nichts geändert zu haben . . . Ob den P. . . . zuzuschreiben sind . . . lässt sich nicht entscheiden. Vielleicht gehören ihnen . . ., die man . . . in Beziehung bringen könnte. Mit grösserer Wahrscheinlichkeit dürfen wir . . . vielleicht an der Stelle . . . Nicht unmöglich ist es endlich, dass . . .

Størst usikkerhed hviler der selvfølgelig over de ældste tidsrum. Forf. har søgt at sammenarbejde de slutninger, som kan drages af tidernes egne efterladenskaber, med de forskelligartede notitser hos oldtidsforfatterne, som man sædvanlig benævner tradition, hvad kun den mindste del deraf er. Resultatet er blevet et billede, som trods den ydre nethed er inderlig uklart og i høj grad usikkert; de samme elementer, forf. har benyttet hertil, kunde lige så godt blandes og sammenstilles på en anden måde — hvad der jo også er sket. Det vilde have været heldigere, om J. resolut havde udskilt de reale kilder fra de litterære og baseret sin fremstilling på de første: det billede, som var kommet ud heraf, var ganske vist blevet magert, skematisk; men de få hovedlinier, det havde frembudt, vilde til gengæld have været fuldtud pålidelige. I anden række måtte da de litterære efterret-

ninger behandles; de, hvori der kunde påvises eller formodes virkelig tradition fra de fjærne tidsrum, hvorom her er tale, måtte udsondres fra de øvrige og behandles hver for sig efter deres indre værd. Der kunde derefter gøres et forsøg på at sammenarbejde dem med det foran nævnte skematiske billede. Men hele resten af de litterære notitser vedrører egentlig ikke de fjærne tiders topografi, fordi de ingen virkelig oplysning giver derom. De lader sig til en vis grad oplyse og forklare ud fra de nævnte egentlige kilder. Men denne opgave vilde i virkeligheden mere være af litterærhistorisk end topografisk art; skulde den medtages, vilde den således høre hjemme i indledningskapitlet (Quellenkunde), ikke i den egentlige fremstilling. Som et exempel skal her anføres selve «das berühmte, gewöhnlich an den Anfang der Stadtgeschichte gestellte kapitel des Thukydides II 15». Stykkets hovedsætning om den før-theseiske bys udstrækning (15,3) er ikke tradition, men en videnskabelig slutning af væsentlig samme natur som en moderne forfatters. At denne slutning er draget af en mand, der levede for 2300 år siden, ændrer intet i dens karakter og gør den ikke til tradition[1]. Thukydides anfører da også sine præmisser, tre ialt. De efterretninger om faktiske forhold, der indeholdes heri, kunde der være tale om at regne for kilder i egentlig forstand. Den sidste («Akropolis kaldtes i 5. årh. f. Chr. officielt *πόλις*») er os velkendt fra samtidige indskrifter. Thukydides kan have ret i, at heri er bevaret et minde om en tid da borg og by var eet — men det passer ikke til, hvad han siger i 15,3 (byen = borgen + en strækning udenfor den), og at det gælder tiden før eller indtil «Theseus», er et blot postulat. Den sidste indvending gælder også de andre to præmisser. Overfor J. er der så meget mere grund til at fremhæve dette, som han opfatter een af de gamle helligdomme på borgen (Artemis Brauronias) som theseisk eller efter-theseisk (s. 57) og herved i praxis underkender Thukydides's slutning af helligdommenes beliggenhed.

I behandlingen af den sydlige Akropolisskrænts topografi slutter J. sig til den gængse anskuelse, hvorefter Asklepioshelligdommen skal have omfattet de to østlige terrasser. At anlæg hørende til Asklepioshelligdommen i den senere oldtid har bredt sig over dem begge, er næppe tvivl underkastet. Mere tvivlsomt er det, om Asklepios nogensinde med rette har kunnet kaldes indehaver af begge terrasser, og i alt fald er dette ikke den oprindelige tilstand. Forf. har også blikket åbent herfor; af den

---

[1] Om et ganske analogt forhold, et sted hos Thukydides (I 8), som man med urette har tillagt betydning for diskussionen om de græske øers befolkning i en bestemt forhistorisk periode, vil der findes nogle bemærkninger i Mémoires de la société royale des antiquaires du Nord 1896, 59—60.

dobbelthed, han mener at forefinde (s. 288: to templer, kilder, altre), drager han den slutning, at helligdommen oprindelig kun kan have omfattet den ene af de to terrasser[1], og tillægger den (i modsætning til Köhler: s. 288 anm. 14) den vestlige, hvorfra den skal have bredt sig mod øst, over terrainet henimod theatret. Dette punkt er af afgørende betydning for forståelsen af Pausanias's skildring af sydskræntens topografi og dermed for tydningen af alle de bevarede anlæg i dette terrain. Efter anm.s mening lader J.s opfattelse sig ikke forene med overleveringen. Af indskrifter og votivrelieffer vides (s. 285, 13), at Nymferne dyrkedes på sydskrænten. Grænsestenen med *HOPOΣ KPENEΣ*, der er funden in situ, refererer sig til den vestlige af de to kilder og viser, hvor langt dens område strakte sig. Men med *κρήνη* kan her kun være ment den «kildehelligdom», der var indviet til Nymferne; det kan ikke være en betegnelse for Asklepioshelligdommen. I et Asklepieion er en kilde vel et nødvendigt apparat; men Asklepios er dog ingen kildeguddom, og kilden er ikke sjælen i hans helligdom som i Nymfernes. Dokumentet, som omhandler oprettelsen af Asklepieet, bruger de sædvanlige betegnelser herfor *ἱερόν* og *τέμενος*. Bortset herfra er der forskellige indicier, som tyder på, at det er den østlige kilde, som var indviet til Asklepios: den er ved udhugningen i klippen indrettet til bekvem benyttelse og passer således for et valfartsteds patienter; umiddelbart foran den ligger den store hal, medens vejen fra denne til den vestlige kilde er ret besværlig; vandet i kilden er saltholdigt, hvad der forklarer sagnene om dens forhold til Poseidon (Halirrhothios) og til havet (Preller-Robert 341 anm. 1). Den mislige antagelse af to Asklepioskilder falder således bort. *Ὅρος κρήνης* er netop udslag af en afgrænsning rettet mod den ved privat foranstaltning indtrængte Asklepios, som hurtig blev populær og greb om sig. Allerede året efter (419—8 f. Chr.) rejste Kerykerne indsigelse (Ath. Mitth. 1896, 318); en gud, der éngang havde sat sig fast, lod sig dog vanskelig forjage; men der blev utvivlsomt truffet visse foranstaltninger. Den ofte nævnte grænsesten må antages at være fremgået af følgende bestemmelse i Lampons lov (Michel nr. 71; Dittenberger² 20) *τὸν δὲ βασιλέα ὁρίσαι τὰ ἱερὰ τὰ ἐν τῷ Πελαργικῷ καὶ τὸ λοιπὸν μὴ ἐνιδρύεσθαι βωμοὺς ἐν τῷ Πελαργικῷ ἄνευ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου*. Efter beretningen om Asklepieet er dette just oprettet *ἄνευ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου*; A. Körte (Ath. Mitth. 1896, 326 ff.) har af regnskaberne fra de eleusinske epistater skarpsindigt sluttet, at ind-

---

[1] Den skillemur, hvis rester er bevarede, er betegnet som middelalderlig på plan II og er vel også af sen oprindelse. Der må dog forud have været en ældre støttemur, samtidig med den sydlige polygonale mur; det kræver terrainforholdene. Forbindelsen mellem de to terrasser har sikkert været mod nord, nær ved borgklippens fod.

skriften med den nævnte bestemmelse stammer fra årene nærmest efter 419—8 f. Chr., og sat den i forbindelse med Asklepieets oprettelse (l. l. 331). — Er de anførte kombinationer rigtige, vil for det første de fleste bygningsanlæg være at opfatte anderledes, end J. gør[1]. For det andet må det så ofte omdebatterede Pelargikon i overensstemmelse med Dörpfelds anskuelse (Ath. Mitth. 1895, 192), men i modsætning til Judeichs (s. 111) have omfattet det meste af Akropolis's sydlige skrænt.

At der i et skrift, som indeholder et så mangfoldigt stof, er mange enkeltheder, hvorom meningerne vil være delte, er givet. At forsøge at fremdrage disse og begrunde divergerende opfattelser vilde dog ikke kunne lade sig gøre indenfor en anmældelses ramme. Til slutning skal endnu kun gøres opmærksom på et punkt, hvor en kilde er oversét. Dette må dog ikke opfattes som nogen stærk bebrejdelse, idet det exempel, som skal anføres, just viser, på hvor afsides steder kilderne til Athens historie og topografi kan skjule sig — selv om det drejer sig om et så anseeligt og navnkundigt mindesmærke som Olympieion, Athens største tempel. Over tidspunktet for denne bygnings fuldførelse er der ikke fuld klarhed så lidt som over det andet store med Zeus's kultus sammenhængende anlæg, der skyldes Hadrian, nemlig Panhellenion. J. (s. 96—97) henfører grundlæggelsen af Panhellenion til året 132—3, indvielsen af Olympieion til foråret 129. Dette er urigtigt. Begge omtales i en epidaurisk indskrift, der begynder således:

Ἔτους Γ̄ τῆς καθιερώσεος { *τοῦδε* (*I*) / *τοῦ Διὸ*[*ς*] (*II*) }
τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τῆς κτίσεος
τοῦ Πανελληνίου, ἔτους δὲ Ī τῆς
Τραϊανοῦ Ἁδριανοῦ Καίσαρος ἐπιδημίας κτλ.

I første linie har slutningen været afskreven på to forskellige måder. Den urigtige læsemåde I fremkom i *Δελτίον ἀρχαιολογικόν* 1892, 114 og Cavvadias: Fouilles d'Épidaure I nr. 35, II samtidig med I og uafhængig deraf Blinkenberg, Asklepios s. 124, 14. Efter I nævnes i indskriften et ellers ukendt og ganske upåviseligt Olympieion i Epidauros, hvis existens ikke har mindste sandsynlighed for sig; efter II omhandles derimod det bekendte Olympieion i Athen. Desværre har I i første omgang haft bedre lykke end II: den har fundet optagelse i Dittenbergers Sylloge[2] I 391 og er også hos J. lagt til grund ved drøftelsen

[1] Den lille bygning ved Nymfernes kilde bliver således ikke at opfatte som det ældste Asklepiostempel (det vilde jeg snarest søge i den rest, der på J.s plan II betegnes «Altar»), men som Themis's tempel: Köhler, Ath. Mitth. 1877, 256; Blinkenberg, Archäol. Studien s. 61.

af de herhen hørende spørgsmål (s. 96 anm. 13). II blev gentaget af J. Baunack, Philologus 1895, 29 f. og er nu stadfæstet ved det i CIG Pelop. I 1052 udgivne faksimile. Det er herefter uomtvisteligt, at indvielsen af Olympieion og grundlæggelsen af Panhellenion er samtidige. Hvorvidt disse begivenheder har fundet sted år 129 eller 132 (andre muligheder foreligger ikke), skal dog her ikke søges udredet.

Kjøbenhavn i marts 1906.

Chr. Blinkenberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* V. Band. Stuttgart 1905, J. B. Metzler. 2864 Spalter. — Supplement. Erstes Heft. 1903. VI S. + 374 Sp.

Als der Herausgeber in der Juli 1894 datirten Vorrede zum I. Band, dessen Abschluss sich etwäs verspätet hatte, die zuversichtliche Hoffnung aussprach nunmehr das ganze Werk, mit einem Bande jährlich, in zehn Jahren fertig stellen zu können, hat wohl mancher den Kopf geschüttelt über diesen Optimismus. Und die pessimistischen Vorahnungen haben Recht behalten; jetzt nach 12 Jahren steht noch die Hälfte des Werks aus. In der Vorrede zum Supplementheft erklärt der Herausgeber, dass die Schuld weder ihn noch die Verlagsbuchhandlung treffe, sondern lediglich die Mitarbeiter, und das hat wohl Jedermann längst sich selbst gesagt. Es ist begreiflich, dass wirkliche, arbeitende Forscher, für die das Niederschreiben von Lexikon-artikeln meistens eine Arbeitsstörung bedeutet, oder die durch die Ausarbeitung zu immer weiteren Untersuchungen angeregt werden, zur Unpünktlichkeit geneigt sind. Auch werden sie leicht im Vollgefühl ihrer Unentbehrlichkeit allen redactionellen Mahnungen ein taubes Ohr entgegenkehren. Alles, wie gesagt, zu begreifen, aber zu verantworten ist est nicht. Wer sich an ein solches Unternehmen bindet, das durch Saumseligkeit eines einzigen Mitarbeiters ins Stocken geräth, sollte mit sich selbst vorher ausgemacht haben, dass er den Zeitaufwand daran setzen und die Selbstbeschränkung üben will, die nöthig sind um rechtzeitig fertig zu werden; überhaupt ist eine gewisse Pünktlichkeit in der Erfüllung auch litterarischer Verpflichtungen nicht unter der Würde selbst des grössten Gelehrten. Der Herausgeber versteckt zuweilen den Unmuth, den er doch sicher empfunden hat, hinter einem gewissen Humor; er verhehlt sich nicht, dass es schneller gehen würde mit «wissenschaftlichen Handlangern», «die allenfals auf Bestellung über jeden Gegenstand einen Artikel in

bestimmter Frist aus dritter und vierter Hand zusammenzuklittern im stande sind» (Suppl. S. III), und man muss ihm unbedingt Recht geben, wenn er principiell diesen Ausweg zurückweist; Pauly's Realencyklopädie soll ja doch kein philologisches Conversationslexikon sein. Aber andererseits, etwas Handlangerarbeit ist nun einmal der Natur der Sache nach dabei, und es ist sehr zu wünschen, dass die gelehrten Mitarbeiter diesen Gesichtspunkt nie aus den Augen verlieren. Was man von einem Artikel der Encyklopädie fordern kann, ist vor allen Dingen, dass die Thatsachen der Ueberlieferung vollständig und übersichtlich vorgelegt werden mit Orientirung über ihre Behandlung in der massgebenden neueren Litteratur, wie nur der es vermag, der auf dem betreffenden Gebiete selbständig arbeitet; musterhaft sind in der Beziehung z. B. die grösseren Artikel von Hultsch und Mau. Dagegen gehören neue Forschungen und Vermuthungen nur mit grösster Beschränkung hinein; so sind z. B. die sonst hervorragenden Artikel von E. Schwartz über die griechischen Historiker zuweilen für eine philologische Zeitschrift geeigneter als für die Mumifizirung der Encyklopädie. In dem vorliegenden Bande giebt der ausführliche Artikel über Diodor (Sp. 663—704) ausser werthvollen chronologischen Untersuchungen eine Uebersicht der Quellenfrage nach eigenen Forschungen, wie Sp. 669, 59 ausdrücklich hervorgehoben wird; so dankenswerth die reiche Materialsammlung ist, zu einer abschliessenden Behandlung an dieser Stelle eignen sich diese schwierigen Fragen noch nicht. Ganz aus dem Stile fällt eine Bemerkung wie folgende (über die zu erwartende neue Ausgabe des Diogenes Laertios von Martini, Sp. 740): «Martini kommt von dem Versuch aus den interpolati eine Classe zu construieren . . . hoffentlich zurück, ehe er die von ihm angekündigte Ausgabe veröffentlicht». Freilich ist das zu hoffen; aber wie wird diese admonitio sich nach einigen Jahren ausnehmen, wenn die Ausgabe da ist, einerlei ob der Herausgeber gehorcht oder nicht? Ebenso wenig gehört sich in einem solchen Werke die nachträglich in Anmerkungen angehängte Polemik gegen Jacoby's Aufsatz: Zur Entstehung der römischen Elegie, die den Artikel Elegie (von O. Crusius) verunziert; dass der Aufsatz erst «nach dem Abschluss des Artikels» erschien, ist keine genügende Entschuldigung; es ist Pflicht den Benutzern gegenüber die noch nicht gedruckten Artikel auf dem laufenden zu halten; hier wären die Ansichten Jacoby's im Text zu verarbeiten, bzw. zu bekämpfen, gewesen, selbst wenn der ganze Artikel hätte umgegossen werden müssen. Unzweckmässig ist auch die Gestaltung des Artikels Demokratia von V. v. Schöffer, den der Herausgeber nur aus Pietät gegen den inzwischen verstorbenen Verfasser unverändert ins Supplementheft aufgenommen hat (ebend. S. V). Es sind darin zwei ganz verschiedene Dinge zusammengeworfen: eine Uebersicht der Theorien der antiken Staatslehre die Demokratie als Staats-

form betreffend und eine Beurtheilung der historischen attischen Demokratie in neuerer Zeit. Der Artikel war «ursprünglich überhaupt nicht in Aussicht genommen» (S. V.), und keiner der beiden Theile scheint mir am Platze zu sein, jedenfalls nicht in dieser Form. Wenn der antiken Staatslehre ein besonderer Artikel gewidmet werden sollte, wäre die Theorie der Demokratie doch nicht allein zu berücksichtigen gewesen (einen Artikel «Aristokratia» giebt es nicht). Und wenn eine Beurtheilung der attischen Demokratie untergebracht werden sollte, wovon ich übrigens die Nothwendigkeit nicht einsehe, wäre die einzige Berechtigung die Form eines ausführlichen Referats der Ansichten moderner Forscher mit Angabe ihrer Gründe und der etwaigen Gegengründe; statt dessen bekommen wir in allgemeinen Redensarten die Kunde, dass der und der für die attische Demokratie geschwärmt oder plaidirt, ein anderer sie in Bausch und Bogen verdammt, ein dritter sie theils gelobt theils getadelt hat, und darauf den (sehr fragwürdigen und nichts wesentlich neues bietenden) Urtheilsspruch des Verfassers. Wenn ich diesen Artikel hier herangezogen habe trotz den schönen Worten des Herausgebers S. V, ist es nicht um mit ihm über die Verwendung der paar Seiten zu rechten, sondern weil die Behandlung mir typisch zu sein scheint für eine etwas gefährliche Missweisung. Als Beispiel einer dem Zweck des Werks entsprechenden Darstellung umstrittener Fragen kann der Artikel Athenai (C. Wachsmuth) angeführt werden, ganz abgesehen von der objektiven Richtigkeit seiner Ablehnung der Ansichten Dörpfelds; hier werden die vorliegenden Thatsachen vorangestellt und daran die modernen Interpretationen gereiht und kritisch discutirt, so dass man schnell einen Ueberblick über den Stand der Fragen gewinnt. Leider haben die Untersuchungen, um deren willen der Artikel für das Supplement zurückgestellt wurde (s. Bd. I 2021 Anm.), eine Entscheidung nicht herbeigeführt. Ausserordentlich nützlich sind auch solche Artikel, die lediglich die Aufgabe haben Material zusammenzutragen, z. B. der Art. *Δῆμοι* (v. Schöffer), wo man u. a. alle Belegstellen für die attischen Demen übersichtlich aber allerdings in einer etwas raumverschwenderischen typographischen Anordnung (Sp. 1—131!) beisammen findet. Besonders dankenswerth sind solche Sammlungen, wo sie Gegenstände betreffen, über die man sonst nur mit grosser Mühe sich Auskunft verschaffen kann, wie z. B. eine Reihe ausgezeichneter Beiträge von Olck (Dreschen, Drossel, Düngung, Eiche, Epheu). Nach ihrem Muster hätte der sehr magere Artikel *Δοῦλοι* (unter Du-) ausgestaltet werden sollen. Ueberhaupt tritt die Ungleichmässigkeit der Behandlung, die bei einer Anzahl von 140—150 Mitarbeitern wohl unvermeidlich ist, hie und da sehr stark hervor; so sind Demokrit (Sp. 135—40) und Empedokles (Sp. 2507—12) sehr kurz abgethan, indem für Einzelheiten und Belege wesentlich auf andere Werke verwiesen

wird, ein in solcher Durchführung für die Brauchbarkeit der Encyklopädie gefährliches Princip. Sie können alle beide den Epameinondas beneiden, dessen Thaten und Charakter unter Anführung aller Belegstellen und moderner Ansichten auf 34 Spalten eine sorgfältige Darstellung bekommen (H. Swoboda). Selbst starke Widersprüche zwischen den verschiedenen Artikeln sind nicht vermieden, z. B. über die Stämme der Epeiroten Sp. 2722 und 2724. Dass auch minderwerthiges vorkommt, ist bei der grossen Masse des gebotenen selbstverständlich; so wird man nicht viel gutes erwarten von einer Beurtheilung des Demosthenes, die von der petitio principii ausgeht (Sp. 174, 29 ff.), dass, «vergleicht man die Gesinnungen beider Männer [D. und Aischines] und ihren ganzen sittlichen und politischen Lebenswandel, das Uebergewicht der Wahrheit [in den Reden *περὶ παραπρεσβείας*! Vgl. die ausgezeichnete Würdigung bei Wilamowitz, Die gr. Literatur des Altert. S. 71] bei weitem auf der Seite des D. ist», und die Harpalossache möglichst vertuscht (Sp. 180, vgl. auch die Verhimmlichung Sp. 181, 15 ff.). Der Art. Diagoras (von Melos) ist misslungen, weil die grundlegenden Bemerkungen von Wilamowitz, Textgeschichte der gr. Lyriker S. 80 ff., ganz übersehen sind. Auch sonst kommen befremdende peccata omissionis vor. Bei der Besprechung des Verhältnisses zwischen Livius und Dionysios Halikarn. fehlt ein Hinweis auf Madvig, Verfassung u. Verwalt. II S. 752 ff.; Sp. 2827, 50 wäre für *ἕλιξ* u. *κιττός* auf Bretzl, Botan. Forsch. d. Alexanderzuges S. 16 zu verweisen gewesen, bei «Diaktoros» auf Oestergaard, Hermes XXXVII, bei den Dioskuren Sp. 1111, 19 ff. auf Eitrem, Die göttlichen Zwillinge, Christiania 1902, unter *διαμαστίγωσις* wenn nicht auf A. Thomsen, Orthia (Kopenh. 1902) so doch wenigstens auf Frazer zu Pausanias III 16; Suppl. Sp. 182, 15 fehlt Ussing, Kong Attalos' Stoa i Athen (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R. IV 10, 1873). Aber dass dänisch geschriebene Beiträge (selbst wenn sie wie die zuletzt genannte Abhandlung mit einem französischen Résumé versehen sind) übersehen werden, ist leider beinahe selbstverständlich; diese Zeitschrift (so auch die Anzeigen der früheren Bände des Werks) wird nie berücksichtigt.

Aber Verstösse aufzugabeln und nicht erfüllte Wünsche auszusprechen ist einem solchen Werk gegenüber natürlich ein leichtes; es überwiegt doch das Gefühl der Dankbarkeit für das gebotene, und im grossen und ganzen kann man nur wünschen, dass das Werk sich fortwährend auf derselben wissenschaftlichen Höhe halte und in demselben Geiste weitergeführt werde.

Das Supplementheft I enthält Nachträge zu den vier ersten Bänden. Die Gründe, die der Herausgeber S. III f. anführt, haben mich nicht von der Zweckmässigkeit des gewählten Verfahrens überzeugt, die Supplementhefte nach und nach erscheinen zu lassen statt den Abschluss des ganzen Werks abzuwarten und

dann alle Ergänzungen in einem Supplementband zu sammeln, wie es bei den grossen Conversationslexika geschieht, bei denen die lange Erfahrung doch sicherlich das praktische Verfahren gelehrt hat. Der Uebelstand, dass die jetzigen Benutzer auf dies und das einige Jahre warten müssen, scheint mir bei weitem nicht so schlimm als die Mühe jedesmal an mehreren Stellen suchen zu müssen und zwar meist vergeblich; durch das versprochene Register der Nachträge lässt sich dem nicht abhelfen, wenn nicht darin angegeben wird, auf welche Einzelheit sich der Nachtrag oder die Berichtigung bezieht. Und diese Unannehmlichkeit wird Generationen aufgebürdet werden; denn eine Neubearbeitung der Realencyklopädie wird so bald nicht versucht werden.

13. Mai 1906.

J. L. Heiberg.

Verner Dahlerup, Geschichte der dänischen Sprache. Unter Mitwirkung des Verfassers übersetzt von *W. Heydenreich*. Ulm 1905, Kerler. IV + 97 s.

Det er af mange grunde glædeligt at iagttage den stadig voksende interesse i Tyskland for dansk sprog og kultur, hvorom også den foreliggende oversættelse af docent Dahlerups fortræffelige sproghistorie bærer vidne. Noreens fyldige fremstilling i anden udgave af ‚grundriss‘ har kun bud til germanister og nordiske filologer og behandler kun de ældre sprogtrin. Dahlerups hovedstyrke ligger i den klare og dygtige fremstilling af nydanskens udvikling fra omtr. 1700 til vore dage, et område, hvor han mere end de fleste er kender; han har jo nu også gennem årelange studier forberedt den store nydanske ordbog, som ventes med længsel fra alle sider. Dernæst har hans fremstilling store fortrin ved den livlige, alt andet end pedantiske måde, hvorpå de mangfoldige sider af sproglivet oplyses og lægges til rette. Dette præg har bogen i alt væsentligt bevaret i den tyske oversættelse, og der er næppe tvivl om, at den lille bog i det stille kan komme til at udrette mere for vort fædreland, end dens indhold ellers vilde kunne gøre fordring på. Dannede tyskere vil af den lære, hvordan Danmark i løbet af det 19. århundrede også i sproglig henseende har frigjort sig mere og mere for den skæbnesvangre fremmedindflydelse fra svundne tider; også den klare og nøjagtige skildring af sprogforholdene i Slesvig (s. 48—49) kan få betydning for sådanne læsere, som har vilje til at danne sig en selvstændig opfattelse af det sønderjydske spørgsmål. I alt væsentligt er indholdet af den tyske udgave overensstemmende med originalskriftet fra 1896. Men naturligvis er der tilføjet de rettelser og forbedringer, som de forløbne ti års forsk-

ning på dette område har givet anledning til, hvorfor oversættelsen formentlig også vil finde mange læsere blandt sprogstuderende og lærere herhjemme.

Hans Möller, Beiträge zur Charakteristik der Dichtungen Johs. Ewalds. Kiel 1906. 73 S.

Denne «Inaugural-Dissertation» fra Kiels universitet er måske også lidt af et tidernes tegn. Forfatteren, som ifølge bogens vita er født 1881 og søn af en skoleinspektør i Flensborg, takker prof. Gering «für die Anregung zu der vorliegenden Arbeit», men er øjensynlig godt inde i det danske sprog og i det foreliggende emne. Disputatsen er et litterærhistorisk arbejde i egentlig forstand, en genre, der jo er lidet på mode i Danmark, hvor vi almindelig foretrækker æstetisk vurdering og åndrig digten over digtere for de mindre morsomme realiteter. Dr. Möller nøjes ikke med påstanden om, at Ewalds religiøse digtning, især Adam og Eva, er blevet til under indflydelse af Klopstocks og måske også Miltons poesier, men søger at påvise, hvori denne indflydelse består. Han undersøger da stilistiske ejendommeligheder, enkeltheder i stof og i ordforråd, som formentlig skyldes Klopstock, og han har vistnok som oftest ret i sine resultater, skønt han nu og da sporer påvirkning i tilfælde, hvor det fælles retoriske sving kan have fremkaldt ligheden. I 2. kapitel godtgør han, at Ewald har kendt Miltons ‚tabte paradis' i tysk oversættelse, før han tog fat på sin omarbejdelse af Adamiaden til Adam og Eva. Dette synes bl. a. at fremgå af Ewalds egne ord, og Liebenberg forudsætter det i udgaven; men dr. Rønning, som har givet den bedste og kyndigste fremstilling af det Ewaldske tidsrum, nærer tvivl, og først Möller har undersøgt sagen ved en direkte sammenligning mellem Adam og Eva og Miltons digt (Bodmers tyske oversættelse fra 1732), hvoraf det utvivlsomt fremgår, at Ewald har kendt og benyttet Milton. Endelig er der en række spredte bemærkninger om Johs. Ewalds stil og sprogform, hvor bl. a. stilistisk indflydelse fra det franske drama berøres. Den lille bog fortjener at læses af alle danske litterærhistorikere både på grund af indhold og metode.

Henrik Bertelsen, Dansk sproghistorisk Læsebog. Første Del. Oldtid og Middelalder (400—1500). I: Tekster og sproghistoriske oversigter (VI + 174 s.); II: Kommentar (VIII + 159 s.). Kbhvn. og Kria. 1905, G. B. N. F.

Dr. Henrik Bertelsen har med denne bog udfyldt et længe følt savn. Brandts fortjenstfulde gammeldanske læsebog fra 1857

er en ypperlig litterærhistorisk læsebog, hvis fyldige og velvalgte prøver stadig har deres værdi. Men i sproghistorisk henseende har den aldrig været helt fyldestgørende og svarer på ingen måde til nutidens filologiske krav både for den mangelfulde tekstkritiks skyld, og fordi dens sproglige noter er alt for få til at hjælpe læseren til en tålelig forståelse. I begge henseender betegner Bertelsens bog et uhyre fremskridt. Den indeholder gode og fyldige prøver af provins- og kirkelove og af de vigtigere sprogmindesmærker fra den ,gammeldanske' periode. Hvor de pågældende håndskrifter findes i hovedstaden, er disse lagt til grund for tekstredaktionen, i andre tilfælde er de bedste udgaver benyttet med forsigtighed og omhu. Bogen indledes med en fortræffelig indledning om sprog og sprogudvikling og om vor sprogæts slægtskabsforhold, en indledning, der både for studerende og lærere vil være af stor betydning til at vinde klarhed over, hvad sprogliv og historisk sprogforskning egentlig vil sige. Hvert tekstafsnit indledes dernæst med en orienterende oversigt, og efter selve tekstmaterialet følger da den grammatik i sammenhæng, som den forudgående tekst har ydet materiale til, det hele ydende en kort og koncis dansk sproghistorie til henimod middelalderens slutning. Hefte II indeholder da en fyldig kommentar og ordliste, hvorved der er ydet både universitet og skole en betydelig tjeneste, da man jo hidtil så godt som intet praktisk hjælpemiddel har haft til et indledende studium af ældre dansk. Og for den højere skoles danskundervisning vil bogen, selv om den måske er for stor til at give eleverne i hænde, blive et uvurderligt og uundværligt hjælpemiddel, når vi i gymnasiet skal prøve på at give en forsvarlig sproghistorisk undervisning i modersmålet.

Om enkeltheder i bogen vil naturligvis de fleste fagfæller have et og andet at bemærke; men det må siges, at bogen gør indtryk af at være udarbejdet med en ualmindelig omhu.

Odense, Marts 1906.

Karl Mortensen.

E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. 1. häftet. Uppsala 1905, Lundequistska bokh. 80 s.

Det arbejde, hvis første hefte her foreligger, har længe været forberedt, og man har imødeset det med store forventninger. Disse er ikke bleven skuffede. Efter hæftet at dömme vil vi her få en ualmindelig nöjagtig og sikkert fuldstændig fortegnelse over alle de pågældende navne, som titlen indeholder — og endda lidt mere. Med dette sidste sigter jeg til alle de

Odinsnavne og f. eks. til Rígsþulas navne, som hverken er døbenavne eller, hvad jeg i hvert fald vilde kalde, fingerede navne. Heller ikke er sådanne navne som Ásbirningar døbenavn eller fingeret navn, og dog finder de optagelse. Alle disse 3 arter (mytologiske, digteriske, slægtsnavne) vilde jeg have foreslået at samle under ét som tillæg til det hele. Til norsk-isl. døbenavne hører heller ikke den bibelske Absalon (f. eks.), og dog er han medtaget. Som nogen egenlig anke fremføres dette dog ikke. Hovedsagen er at vi her får en nöjagtig og pålidelig samling, som næppe kunde være bedre. Forf. anfører alle eksempler fra trykte udgaver også på de enkelte kasus, hvilket er særdeles hensigtsmæssigt, og han går i tid helt ned til c. 1500, hvorved forskellige yngre navne som «Axel» er komne med.

Det hele er udført med en overordenlig nöjagtighed. Hvor således håndskrifternes skrivemåde kunde meddeles efter udgaver eller facsimiler (eller måske selvsyn — der mangler herom redegörelse fra forf.), er forkortelser kursiverede. Her mener jeg nu, at forf. har gjort sig og sætter og forlægger en ganske unødvendig möje og overflødig anstrængelse og bekostning, eftersom en sådan anførelse i de fleste tilfælde ikke er til nogen verdens nytte for nogensomhelst. Om f. eks. der står *Amundi*, *Amvndi*, eller Am*vn*di er ganske ligegyldigt. Ligeledes havde det sparet möje, tid og penge, om sådanne skrivemåder som *Auð-* og *Avd-*, *Alfuer* og *Alfver*, *Alffs* og *Alfs*, *Alfs* og *Alf*ss, *Aðal-* og *Adal-* osv. osv. var bleven betragtede som ganske identiske. I steden for får vi al denne overflødighed, hvorved heller ikke overskueligheden vinder. Det havde været nok, i tvivlstilfælde at få den nöjagtige skrivemåde, og jeg tror ikke at disse behøver at bero på nogen subjektiv opfattelse.

Derimod er jeg forf. taknemlig for, at han anfører endelser i alfabetisk orden og derunder alle de navne, der har den samme endelse. Ligeledes er det fortræffeligt, at mandsnavne som kun indeholdes i stedsnavne, er medtagne.

Forklaringer af de enkelte navne gives i reglen ikke. Dog gör forf. flere gange — og i det hele rigtige — bemærkninger i så henseende. Et par småting har jeg her at bemærke, som når han under *Afrafasti* (sikkert rigtig) opfatter dette som sammensat; men når han antager, at første led er et stedsnavn og påpeger et «Haverø» (Hafra socken), — med *h* —, er dette vistnok urigtigt; jeg antager, at *afra* hører til det *afr* el. *afri*, som findes i Egilss. og betyder et slags drik. I altfald er formen *afr-* (ikke *hafr-*) den rigtige. Forklaringen af *Biblindi* (ɔ: *Biflindi*) er vistnok overflødig; *Bif-* er uden tvivl det rigtige og ‚spydrysteren‘ giver god mening.

Enkelte gange findes en urigtig opfattelse af navne (og former); således er *Beringr* (sp. 132) sikkert = *Bǽringr* (sål. har navnet altid lydt på Island); *Arri* (sp. 60) i Dipl. Isl. VI er

sikkert ikke andet end *Ari* (jfr. skrivemåden *Eirreks* af hans faders navn) og burde ikke være opført særlig. Heller ikke har der eksisteret noget *Bjǫlr* (sp. 143); dat. *Biǫlvi* «Orv. 41[22]», som Boer i sine udgaver skriver, er ganske sikkert en fejl for *Bjólfi* af *Bjólfr*.

Mindre rigtige skrivemåder, som jeg her vil göre opmærksom på, er f. eks. *-akr* (i navne som *Kjallakr*) f. *ákr* (også i *Kormákr*), *Áron* f. *Árón*. Jeg sigter her til de normaliserede «op slagsord». *Vårbelgr* bör skrives *vár-* (jfr. skrivemåden *vor-*). Af andre småting skal bemærkes, at forf. skulde ombytte nom. *mey* (der findes sp. 106, 148, 149, f. eks. «Aurboða mey») med *mær*; *atriðsklauf* sp. 95 burde ikke være medtaget, da *atriðs-* uden tvivl er et ntr. *atrið* og intet har med Odinsnavnet *Atríðr* at göre.

Korrekturlæsningen er meget omhyggelig (dog *-barði*: *þistill-* sp. 111 f. *þistil-*).

Jeg slutter med at udtale min varmeste tak til forfatteren for dette nyttige arbejde og ønsker ham alt muligt held med fortsættelsen.

Kbhvn., febr. 1906.

Finnur Jónsson.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen*, Kort over de danske folkemål med forklaringer. 4. og 5. hæfte (S. 57—88, Kort 27—44). Kbhvn. 1905, Schubothe (Komm.).

Det allerede gentagne Gange her i Tidsskriftet (VII 148 f., X 30 f., XIII 41 f.) omtalte vigtige og fortræffelige Værk er med de nu foreliggende to Hæfter nået så vidt, at Behandlingen af Vokalerne er afsluttet og Behandlingen af Konsonanterne påbegyndt, begge Dele dog kun for de akcentuerede Stavelsers Vedkommende. Vokalerne har været behandlede i Ordenen *a å o u y ø i e æ*. For hver enkelt Vokals Vedkommende er Stoffet atter ordnet efter de fonetiske Processers Art. Under Vokalen *æ* hører vi således om Overgangene 1) til *e*, 2) til *iə*, 3) til *æj*, 4) til *a* eller *å*. Her burde 3) og 2) have byttet Plads, for det første af etymologiske Grunde, fordi det delvis er det samme Sprogstof (se f. Eks. Ordet *Kæbe* S. 71 og S. 76), der behandles under 2) og under 4), men for det andet også af lydfysiologiske Grunde og som Følge af Forfatternes eget Princip for Anordningen. Thi 3) er lydfysiologisk beslægtet med 1), og 2) er beslægtet med 4). *æj* forudsætter en oprindelig lukket Udtale, *iə* en oprindelig åben Udtale, sml. f. Eks. fransk *beit*, *aveir* (> *boit*, *avoir*) af lat. *bibit*, *habēre* (lukket *e*) i Modsætning til

hier, *ciel* af lat. *heri*, *caelum* (åbent *e*), for ikke at tale om Analogier fra mindre bekendte Sprog. — På Kort 31 ligner to forskellige Grænselinjer (for *Fødder* og *Börn*) hinanden altfor meget. Bemærkningen på Kort 33 «Prikkerne betegner Stød» kan i Öjeblikket misforstås, som om den sigtede til Lydskriften; hellere «Punkteringen betegner Stød» eller «de prikkede Områder har Stød». Også Farvelægningen på Kort 33 forekommer mig mangelfuld med Hensyn til Adskillelsen mellem Områderne for *jæ* og *aj* i Ordet *her*. En vigtigere Anke har jeg mod Kort 44 sammenlignet med Kort 42—43. Ifølge Kortene udtales i Störstedelen af Jylland og Fyn *kj* og *gj* samt *k*, *g* foran Fortungevokaler som *kj* og *gj* med eller uden Mouillering af *k* og *g*, men *skj* og *sk* foran Fortungevokaler skal i de samme Egne udtales som *sg* med eller uden Mouillering af *g*, men uden noget efterfølgende *j*. På Rigtigheden af denne Angivelse tror jeg ikke; og da man i den til Kortet hørende Tekst ikke finder nogetsomhelst Eksempel på *skj* og *sk* foran Fortungevokaler fra de Egne, for hvilke den angivne Udtale vilde være påfaldende, drejer det sig vel kun om en unöjagtig Forklaring af Farvelægningen på Kort 44 og om en vis Ufuldstændighed i Teksten.

København d. 25. Marts 1906.

Holger Pedersen.

Oskar Weissenfels, Auswahl aus Plato. Ausgabe A, Text und Kommentar (Teubners Schülerausgaben). Leipzig und Berlin 1906, Teubner. VIII + *52* + 160 og LII + *28* + 88 S.

I Fortalen til denne Skoleudgave udtaler Forfatteren sig med stor Iver til Fordel for Anvendelsen af Chrestomathier, særlig af Platons Skrifter, i Skolen. Det kan jo heller ikke nægtes, at man, naar Tiden — hvad den altid er — er knap, paa den Maade opnaaer den Fordel, at man med Forbigaaelse af mindre væsentlige Partier kan koncentrere sig om et Antal særlig betydningsfulde og charakteristiske Steder og derved belyse Platons Forfatterphysiognomi saavelsom hans Philosophi fra flere Sider, end det er muligt, naar man læser en eller to af hans Dialoger i deres Helhed. Men naar Forfatteren mener ved denne Fremgangsmaade at kunne byde sine Disciple et «Gesamtbild» (S. IV), er han aabenbart paa Vildspor. Selv om Udvalget er nok saa fortræffeligt gjort, bliver det dog i ethvert Tilfælde kun spredte Træk, som blive fremhævede, og navnlig bliver det umuligt at bibringe Disciplene et Indtryk af, at hver enkelt Dialog er en baade kunstnerisk og philosophisk Helhed for sig, hvori

Platon forfølger et ganske bestemt Formaal eller drøfter et ganske bestemt Problem.

Hvad nu selve det foreliggende Udvalg angaaer, saa kan det ikke nægtes, at der deri findes mange Stykker, som det er en Fornøjelse at læse, men alligevel forekommer det mig, at det mere frembyder et broget, kaleidoskopisk Billede end et egentligt «Gesamtbild», og jævnlig kan der være Grund til at tvivle om, hvad der egentlig har været Udgiverens Motiv til at vælge de paagjældende Stykker. I flere Tilfælde synes det ikke saa meget at være Platon som snarere Sokrates, hvorom hans Hovedinteresse drejer sig. Baade i de meddelte Stykker af «Apologien» og «Kriton» træder jo Sokrates's Person stærkt i Forgrunden og ligesaa i de fleste af dem, der gives af «Phædon», af hvilken Dialog der ikke blot meddeles Begyndelsen og Slutningen, men ogsaa — foruden et Par mindre Stykker — Fremstillingen af «Sokrates' philosophischer Entwickelungsgang» (p. 96 A—100 A), som efter Udgiverens Formening øjensynlig er at betragte som ganske authentisk; men desværre afbrydes denne strax efter Kritiken af Anaxagoras, og af den philosophiske Methode — Ideelæren —, som Sokrates — eller Platon — sluttelig fandt tilfredsstillende, gives der kun en svag Antydning; Udviklingen heraf har vel forekommet Udgiveren at overstige Disciplenes Fatteevne. Udvalget af «Symposion» synes ogsaa at være truffet udelukkende med det Formaal at charakterisere Sokrates; det omfatter nemlig kun Alkibiades's Tale, hvoraf Udgiveren endda af pædagogiske Grunde har fundet det nødvendigt at udelade det Parti, hvori Alkibiades med størst Aabenhjertighed udtaler sig om sit Forhold til Sokrates, saa at der midt i Talen (p. 219 D: *τὸ δὴ μετὰ τοῦτο . . .*) kommer til at staa nogle uforstaaelige Ord, der næppe blive mere forstaaelige ved den Bemærkning i Kommentaren, at det udeladte Stykke handler om Alkibiades's mislykkede Forsøg paa «sich dem Sokrates willig zu machen». Ogsaa det paafølgende Stykke af «Laches» (p. 187 D—189 B) synes udelukkende at være optaget af Hensyn til Sokrates.

Naturligvis gives der ogsaa Udvalg af de Dialoger, hvor Platon fortrinsvis fremsætter sine egne Tanker, idet dog Platons Alderdomsværker, der paa Grund af deres abstrakte Fremstillingsmaade ikke egne sig til Skolelæsning, ere udeladte[1]. Af «Menon» og «Euthyphron» findes et Par mindre Stykker, af «Phædros» et Stykke af Indledningen og Hovedpartiet af Sokrates's store Tale

---

[1] Om Dialogerne «Sophisten», «Politikos» og «Parmenides» findes i Kommentaren S. XXVII den besynderlige Bemærkning, at de ere «von ausserordentlich abstraktem, fast möchte man sagen, unplatonischem Charakter», og om de to førstnævnte hedder det, at hvad der findes i dem, gjenfindes i andre Dialoger «in nicht bloss gefälligerer, sondern auch dem Inhalte nach besserer Ausführung». Denne Bemærkning er positivt urigtig.

(om Sjælens Udødelighed og dens Vandringer), af «Theætet» en Del af den mærkelige Digression om Philosophernes Uskikkethed til at færdes i Verden (p. 173 C—176 B). I og for sig meget læseværdigt, men mindre oplysende for Platons Tankegang er det meddelte Stykke af «Protagoras», nemlig Dialogens Begyndelse med Protagoras's lange Foredrag; ganske misvisende er rigtignok Stykkets Overskrift: «Das Wesen der Sophistik». Ligesaa misvisende er Overskriften over det første af de Stykker, som meddeles af «Gorgias», nemlig: «Sokrates' Erörterung über den Segen der Strafe»; thi Stykket (p. 481 B—488 B) handler ikke herom, men væsentlig om Kallikles's Indvendinger mod Sokrates's Standpunkt, hvorom Oplysninger maa søges i Kommentaren. Det forekommer virkelig ogsaa flere Gange saavel ved de Stykker, der gives af «Gorgias», som ved de mange, der gives af «Staten», at den meddelte Text kun giver mindre væsentlige Henvisninger til vigtige Udviklinger, som ikke meddeles. Saaledes gives af «Staten» et Stykke, som kaldes «Vorschlag, das Wesen der Gerechtigheit aus den grösseren Verhältnissen des Staates herauszulesen», ɔ: II p. 367 E—369 B, som i Virkeligheden indeholder hele Dialogens Program, men Udførelsen deraf gives ikke, og ligesaa gives Sammenligningen mellem de forskjellige Statsformer og menneskelige Charaktertyper (VIII p. 543 A—545 C) kun som en knap, schematisk Oversigt, medens der ikke findes Noget af den interessante detaillerede Udførelse. Dog — der vil overfor en Samling af denne Art altid kunne gjøres Mangler gjældende: med Taknemmelighed maa man tage imod de gode Stykker, der bydes, som f. Ex. Begyndelsen af «Statens» 7de Bog med det berømte Billede af Menneskene, der ere fastbundne i Hulen.

Foran Kommentaren gives der en vidtløftig Indledning, som omhandler Sophisterne, Sokrates og Platon. Den er ganske lærerig, men for vore Skoleforhold i ethvert Tilfælde altfor omfangsrig. Over Hovedpunkterne af Platons Lære, som den kommer frem i hans Manddomsskrifter, gives der en systematisk Oversigt; ønskeligt vilde det være, om der paa noget flere Steder havde kunnet gives en Henvisning til Texten. Mod et Par Punkter maa der protesteres: at Platon betragter Sanseverdenen som «etwas Nichtseiendes» (S. XXXV), er galt; i «Staten» V p. 478 E definerer Platon nemlig Sanseverdenen — det, der er Gjenstand for δόξα — som det, der ligger imellem Væren og Ikke-Væren og har Del i begge. Forfatterens Polemik imod dem, der mene, at Platon ved sine Statstheorier forfulgte et praktisk, politisk Formaal, kan heller ikke billiges, ligesom det er utroligt, at de forskjellige Statsformer, som Platon skildrer, kun skulde have interesseret ham som «nach aussen projizierte Vergrösserungen der hauptsächlichen menschlichen Charaktertypen» (S. XLII).

Kommentaren synes navnlig at være beregnet paa en temmelig kursorisk Læsning; i ethvert Tilfælde gaaes der kun i ringe

Grad dybere ind paa sproglige eller philosophiske Spørgsmaal. Ofte søger Forfatteren ved ret vidtløftige Omskrivninger eller Sidebemærkninger at udrede Meningen i et Sted, hvor mere Knaphed og Præcision vilde være at foretrække. Saare vidtløftigt forklares f. Ex. paa S. *7* Ordene *δεινὰ ἂν εἴην εἰργασμένος* (Apol. p. 28 D) saaledes: «Eine solche Handlungsweise wäre nicht furchtbar, hätte auch nichts Gewaltiges oder Imponierendes, sondern sie wäre sehr seltsam, sonderbar». Paa lignende Maade faa vi paa S. *15* (til Krit. p. 53 E) først at vide, hvad *ἐτόλμησας* ikke betyder: «hier nicht von einem Wagnis, sondern im Sinne von a se impetrare». Her viser sig ogsaa Forfatterens mærkværdige Forkjærlighed for Latinen: atter og atter giver han latinske Forklaringer eller pynter sit eget Sprog med latinske Floskler som paa S. *25*: «dieser Satz ist von einer non iniucunda neglegentia, die offenbar studiose quaesita ist».

I denne Sammenhæng kan ogsaa bemærkes, at han paa over 20 Steder i Indledning og Kommentar citerer Cicero; ubegribeligt er det især, hvorfor han paa S. VII paaberaaber sig Ciceros Vidnesbyrd angaaende Sophisten Hippias, da Cicero dog utvivlsomt har sin Viden fra Platons «Hippias minor». Hvad nytter det fremdeles til paa S. 33 ved Ordene *ὅσον παιδείας χάριν* (Gorg. p. 485 A) at bemærke: «Die Römer nannten das politioris humanitatis participem fieri», naar det ikke angives, hvem der har brugt dette Udtryk?

Til Slutning et Par spredte Smaabemærkninger. S. 24 er «römische» en grim Trykfejl for «ionische»; S. 31 havde der været Grund til at anføre, at Pyrilampes's Søn (Gorg. p. 481 D) hed *Δῆμος*; S. 34 f. burde Euripidescitaterne i Gorg. p. 485 E ff. have været paapegede; S. 35 opstilles uden synderlig Foranledning den Paastand, at «das absolute Gut» hedder *τελικὸν ἀγαθόν* — mon det skal være en platonisk Terminus? —; S. 41 siges, at der i «Gorgias» begyndes med et Forsøg paa at definere «die Gerechtigkeit» — skulde være «Beredsamkeit»; S. 64 og S. 76 f. sammenlignes Platons Theorier i «Staten» med nogle af Aristoteles's Statstheorier, medens det dog havde været rimeligere at jævnføre de Theorier, som Platon selv opstiller i «Politikos», og som staa Aristoteles's Theorier meget nær; S. 68 hedder det, at Guderne (i Slutningen af Iliadens 1ste Sang) brast i Latter over, at Hephaistos havde saa travlt med at bilægge Striden mellem Zeus og Hera, medens de dog i Virkeligheden lo, fordi han gav sig til at varte op; S. 69 bør den skolemesteragtige Bemærkning om Platons haarde Dom over Digtekunsten, «Platon trifft hier nicht das Richtige; aber auch die Irrthümer grosser Denker sind lehrreich» o. s. v., ikke faa Lov til at staa upaatalt hen.

Der er saaledes Indvendinger nok at gjøre mod dette Arbejde, men derfor er det ikke udelukket, at der er Steder, hvor det kan gjøre sin Nytte.

Hans Ræder.

Tyske skolebøger.

C. Julii Caesaris commentarii de bello Gallico, herausgegeben von *Ignaz Prammer*. 9. Aufl. Leipzig & Wien 1906, Freytag & Tempsky. XIV + 290 pp.

En vel udstyret skoleudgave af «Gallerkrigen». Forudskikket er en kort og klar indledning om Romernes kampe med Gallere før Cæsar og om Cæsars liv og skrifter. Ud for hvert kapitel i texten står på tysk en kortfattet angivelse af dets indhold (er det mon egentlig praktisk?). S. 243 – 286 indeholder en rigt illustreret skildring af det romerske krigsvæsen i Cæsars galliske kampe, forfattet af *Kalinka*. Foruden et godt kort over Gallien findes der en halv snes slag- og belejringsplaner, alle klart og vel udførte.

Ciceros Rede über den Oberbefehl des Cn. Pompejus, hrsgbn. von *H. Nohl*. 3. Aufl. Leipzig & Wien 1905, Freytag & Tempsky. 54 pp.

Udgaven indeholder en historisk indledning og disposition af talen, derefter talens text og som tillæg en kort redegørelse for den romerske embedsbane på Ciceros tid og bemærkninger om de i talen forekommende egennavne og forklaringer af en del steder, hvor realia kan volde vanskeligheder. Til dette oplag er Clarks meddelelser om codex Harleianus benyttede. Iøvrigt er texten conservativ; enkelte rettelser burde vist optages, f. ex. § 67 *imperatores* (codd. og N. *praetores*) Gertz, § 68 *videte, horumne* (codd. og N. *videte, ut horum*); i § 1 sletter N. *per aetatem*, i § 67 *iam* og *litterarum*; § 18 *parvi*·*refert nos amissa vectigalia postea cet.*

H. Nohl, Schülerkommentar zu *Cicero's* Rede für T. Annius Milo. Leipzig & Wien 1905, Freytag & Tempsky. 52 pp.

En omhyggelig og fyldig skolekommentar, der giver den tyske skolediscipel i alt væsentligt den samme hjælp, som H. Gemzøe's fortolkning giver den danske.

R. Thiele, Auswahl aus Cicero's rhetorischen Schriften; Schülerkommentar. Leipzig & Wien 1904—05, Freytag & Tempsky. 232 + 214 pp.

Et vist i det hele ganske heldigt forsøg på at lægge et udvalg af Cicero's rhetoriske skrifter til rette for de tyske skoler. Herhjemme er selv med den nuværende (ɔ: uddøende) skoleordning Cicero's rhetoriske skrifter såre sjælden blevet læste; og i den nye skoles klassiske gymnasium vil de sikkert slet ikke kunne læses — desværre; thi de indeholder særdeles meget, der kunde

blive meget frugtbringende ved skolelæsningen. — Texten her byder næppe noget nyt af betydning; commentaren er praktisk og fyldig. Udvalget består af stykker af de oratore, Brutus og orator samt hele det lille skrift de optimo genere oratorum. Det forekommer anm. uheldigt, at den ældre romerske veltalenheds historie indtil Antonius og Crassus (Brutus §§ 53—136) ikke er optaget; så kunde bedre den græske veltalenheds historie helt være bortfaldet (Brutus §§ 26—52).

Biese, Römische Elegiker; Auswahl für den Schulgebrauch. 2. Aufl. Leipzig & Wien 1905, Freytag & Tempsky. 108 pp. (1—18 indledn., 19—80 text, 81—108 Erläuterungen).

I indledningen göres kort rede for Catullus, Tibullus, Propertius og Ovidius, og de i udvalget optagne digte omtales og karakteriseres lidt nærmere. Udvalget af Catullus (39 digte) er rigeligt og godt truffet; kun savner man c. 62 (epithalamium: Vesper adest); c. 64 er med rette udeladt; langt flere af smådigtene er optagne end i Madvigs udvalg. Ved c. 51 er Sappho's text trykt ved siden af. Commentaren er meget kortfattet; man ser således ikke af den, men kun af indledningen, at B. opfatter c. 49 som «in Ironie getaucht», altså som spydighed mod Cicero (efter anm.s skön ganske forkert). c. 44, 21 læser B. *legi* med Lachmann, en næppe nødvendig rettelse. — Udvalget af Tibullus indeholder foruden I 1 og I 3 nogle af Sulpicia-digtene; I 3, 12 læser B. (efter Muret) *trinis* for *triviis*. — Blandt Propertius's digte ser man med glæde V 11, Corneliaelegien, regina elegiarum, som man meget savner i Madvig's udvalg. — Af Ovidius findes ingen af de egentlig erotiske digte optagne, hvilket ikke kan billiges (Madvig har f. ex. am. I 6, I 7, II 16, III 3), derimod er der större udvalg af Tristia og Epp. ex Ponto end hos Madvig, bl. a. Trist. IV 10, som ikke godt kan undværes.

T. Livii ab urbe condita liber XXII; für den Schulgebrauch erklärt von *E. Wölfflin*. 4. Aufl. Leipzig & Berlin 1905, Teubner. 114 pp. (med et kort over Trasimenersøen).

Dette 4. oplag af Wölfflin's omhyggeligt kommenterede udgave er fuldstændigt besörget af Luterbacher. De «lærde» noter er nu blevet stærkt indskrænkede, til gengæld er de rent hjælpende væsentlig forøgede. Et tillæg giver oplysninger af kritisk og exegetisk indhold. Texten fjerner sig kun lidet fra Madvigs, commentaren er fyldig og god; de grammatiske bemærkninger er undertiden lidt kortfattede (f. ex. 3, 4: *non modo — sed ne — quidem*: Im Deutschen kommt noch ein n i c h t dazu).

Briefe des jüngeren Plinius herausgegeben und erklärt von *R. C. Kukula.* (Textheft 96 ss., Einleitung und Kommentar XXXVIII + 118 ss.) Leipzig & Berlin 1904, Teubner.

Dette udvalg af Plinius er 9. bind af den også i dette tidsskrift oftere omtalte samling Meisterwerke der Griechen und Römer. Texten er i alt væsentligt C. F. W. Müller's (Leipzig 1903); nogle afvigelser anføres i et tillæg; flertallet af afvigelserne er nødhjælp for at få en læselig text på uklare steder. Indledningen, der behandler epistolographien i almindelighed og Plinius i særdeleshed, er klart og smukt skrevet og instructiv; udgiveren viser en tiltalende begejstring for sit emne. Udvalget giver en god forestilling om Plinius's forfatterpersonlighed og belyser mange sider af culturlivet i kejsertiden. Commentaren er fyldig, navnlig den reale side; i et register er samlet en oversigt over de vigtigste sproglige og reale spörsmål, der er behandlede i commentaren. Den reale del af commentaren hviler naturligvis væsentligt på Friedländers arbejder.

T. Livii ab urbe condita ll. I, II, XXI, XXII. unter Mitwirkung von *Scheindler* herausgegeben von *Zingerle.*

A. Schmidt, Schülerkommentar zu Livius' Buch I, II, XXI, XXII. Leipzig 1903, Freytag.

En bekvem textudgave, udstyret med nogle kort; commentaren er næsten udelukkende sproglig og giver mest kun oversættelseshjælp.

Homer's Odyssee in verkürzter Ausgabe für den Schulgebrauch von *A. Th. Christ.* Leipzig 1904, Freytag.

Homer's Ilias in verkürzter Ausgabe für den Schulgebrauch von *A. Th. Christ.* Leipzig 1905, Freytag.

Herhjemme synes det ikke, som forkortede udgaver af de homeriske digte har udsigt til at slå an; vist i alle skoler læser man hele sange. Måske vil den nye skoleordning foranledige enkelte lærere til at overveje, om det er rigtigst at læse i sammenhæng eller forkortede sange. Vælger man det sidste, må Christs udvalg anbefales på det bedste: Indledningen er besindig og belærende; for forklaring af reale spörsmål er der sörget ved forskellige excurser, der er billedprydede. Som exempel på forkortningens omfang kan anføres, at Iliadens I sang omfatter her 518 vv. (mod 610), VI 490 (mod 529), IX 518 (mod 711).

Frederiksborg 1906.

Julius Nielsen.

3 0000 108 322 458

